

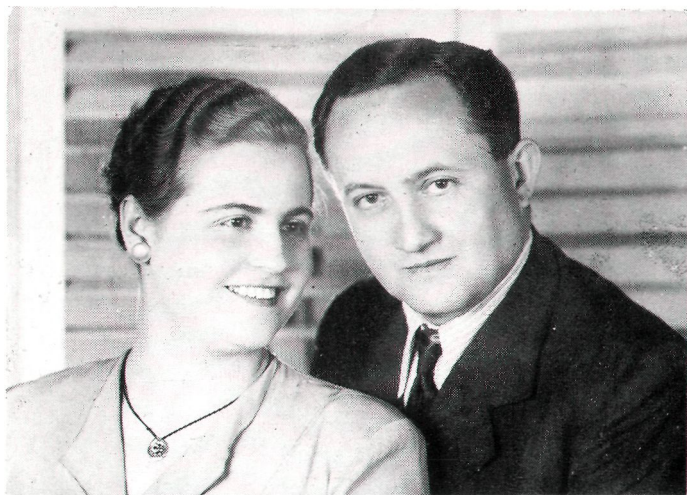
FILMKULTURA-KÖNYVEK



SÁNDOR TIBOR

ŐRSÉGVÁLTÁS

A magyar film és a szélsőjobboldal
a harmincas-negyvenes években



Fehér Olga és Zsolnai László 1940-ben

Zsolnai László 1902. május 12-én született Békésen. Mint volt vöröskatonát 1919 őszén kicsapták az ország összes középiskolájából. Kétéves németországi és hollandiai emigráció után tért vissza Budapestre. Újságíróként dolgozott, 1932 és 1937 között egyedül írta és szerkesztette nyomatos lapját, a *Filmújságot*. A filmes újságírók közül szinte egyetlenként vette fel a harcot az örségváltásra törekvő szélsőjobb oldali erőkkel. A zsidótörvények miatt megszűnt lapját második felesége segítségével, *Fehér Olga Filminformációs Vállalata* felirattal, közlőnként jelentette meg 1941-ig. A háború alatt munkaszolgálatos, az utolsó hónapokban Budapesten bujkál. Az államosításig mozi-tulajdonos Alpáron, a *Világosság* című lapnál dolgozik és újra megindítja a *Filmújságot*. 1948-ban lapengedélyét visszavonják, majd állásából is elbocsátják. Nem dolgozott többé újságíróként. 1974. október 6-án halt meg Budapesten.

FILMKULTÚRA-KÖNYVEK

SÁNDOR TIBOR

ŐRSÉGVÁLTÁS

A magyar film és a szélsőjobboldal
a harmincas-negyvenes években

(Tanulmányok, dokumentumok)

MAGYAR FILMINTÉZET • BUDAPEST

Szerkesztette

PINTÉR JUDIT

A kötet a Magyar Mozgókép Alapítvány
támogatásával jelent meg.

© Sándor Tibor, 1992

In memoriam Zsolnai László (1902–1974)

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezető	11
----------------	----

TANULMÁNYOK

A középbirtokos nemességtől az úri középosztályig ..	15
Film és politika az 1930-as évek második felében ..	35
Kísérletek a tematikai válság megoldására	56

DOKUMENTUMOK I.

Jóny István: Hozzászólás a nemzeti filmgyártáshoz (<i>Bajtárs</i> , 1936. február 20.)	77
Sürgősen állítsák be a filmgyártásba a keresztény erőket! <i>A Turul Szövetség memoranduma a gettófilmek ellen</i> (<i>Új Magyarország</i> , 1937. július 14.)	82
Zsolnai László: „Sürgősen állítsák be a filmgyártásba a keresztény erőket.” <i>Hozzászólás a Turul Szövetség gettófilm memorandumához</i> (<i>Filmújság</i> , 1937. július 17.)	84

Zsolnai László: A láthatatlan ellenfél (<i>Filmújság</i> , 1937. szeptember 11.)	91
Zsolnai László: Ki vállalja a felelősséget a magyar filmipar tönkretételéért? <i>Nyílt levél</i> <i>Bornemisza Géza ipariügyi és</i> <i>kereskedelemügyi miniszter úrhoz</i> (<i>Filmújság</i> , 1937. szeptember 19.)	96
Zsolnai László: Nyílt levél György István filmrendező barátomhoz (<i>Filmújság</i> , 1937. december 18.)	103
Művészi és írói kamarákat sürgetett a Turul Szövetség Szépmíves Bajtársi Törzsének nagytábora (<i>Bajtárs</i> , 1938. április)	107
Zsolnai László: A 20% (<i>Filmújság</i> , 1938. május 14.)	112
Zsolnai László: A zsidótörvény végrehajtási utasításának hatása a szakmára (<i>Filmújság</i> , 1938. június 30.)	119
Végváry József fővezér a szépmívesek táborán (<i>Bajtárs</i> , 1938. július–augusztus)	122
Zsolnai László: Nincs zsidófilm és nincs keresztényfilm! (<i>Filmújság</i> , 1938. október 22.)	126
Két rendelet a magyar filmgyártás fejlesztésének előmozdításáról (<i>Magyar Film</i> , 1939. március 4.)	129
Dr. Bajusz Péter: Ceterum censeo... (<i>Magyar Film</i> , 1939. május 13.)	132

A II. zsidótörvénynek és végrehajtási utasításának a mozi- és filmszakmára vonatkozó fontosabb rendelkezései (<i>Magyar Film</i> , 1939. augusztus 26.) 138
---	-----------

DOKUMENTUMOK II.

Pálóczi Horváth Lajos: Jaj, az a kétszázadik! (<i>Magyar Élet</i> , 1941/2.) 145
Pálóczi Horváth Lajos: „Zsellérektől” Dr. Kovács Istvánig (<i>Magyar Élet</i> , 1942. május) 154
Jócsik Lajos: A film és Tisza Kálmán (<i>Kelet Népe</i> , 1942. június 1.) 158
Szíj Gábor: Váltott problémákkal... <i>Új magyar film: A két Bajthay</i> (<i>Magyar Út</i> , 1944/30.) 165
Szabó Zoltán: Egy skandináv utazó magyar filmekről ír naplójában (fordítás), (<i>Magyar Csillag</i> , 1943. szeptember) 169

BEVEZETŐ

A kötet alcíme, úgy érzem, magyarázatra szorul. A szélsőjobboldal fogalma alatt természetesen nem csak a Turul Szövetséget kell értenünk. Ide sorolhatjuk a nyilasokon túl a fasizmushoz szorosabban vagy lazábban kötődő, különböző újkonzervatív ihletettségű, jobboldali radikális politikai csoportokat is. Ezek egy része a harmincas évektől egyre nagyobb szerepet játszott a közvélemény formálásában és egyre nagyobb szerepet kapott a politikai hatalom szférájában is. A filmélet „megtisztításaért” folytatott akciókban azonban a Turul Szövetséget illeti a főszerep. Kezdettől szélsőséges antiszemita agitációjuk egyik célpontja az „elzsidósodott” filmszakma volt. Mivel több szállal kapcsolódtak a korabeli politikai elithez, törekvéseiket hamarosan siker koronázta. Az 1938–39 után immáron „kereszténnyé” vált filmszakma fő feladata az új „magyar” film megteremtése volt. A barbár, turbulens szélsőjobboldalnak ebben nem sok szava lehetett – hiányoztak hozzá a képességei. A filmpolitika ekkor a népi mozgalom által kitermelt ideológiai, irodalmi panelek egy részét használta fel céljai megvalósítására. Tehette ezt annál

könnyebben, mert a mozgalom egy szárnya maga is a politikai jobboldal részeként definiálta önmagát. A népi mozgalom egészében véve nem tekinthető egységes ideológiával rendelkező irányzatnak. Soraiban ott találjuk azokat a szociológusokat is, akiknek bátor, a Horthy rendszert bíráló munkássága alapján a népieket kétségbevonhatatlan hely illeti meg a 20. századi magyar demokratikus progresszió táborában is. Az úgynevezett népi filmek esetében azonban a negyvenes években uralkodó filmpolitika természetesen nem ezeket az értékeket preferálta.

Az új „népi” filmeket a népi mozgalom tagjai ennek megfelelően vegyes érzelmekkel fogadták. Az egymástól eltérő véleményeket igyekeztem bemutatni a különböző filmkritikák újraközlésével. A kurzushoz szorosabban igazodó hangok ugyanúgy helyet kaptak a válogatásban, mint a korabeli magyar filmeket rendkívül élesen bíráló Szabó Zoltán írása.

S. T.

TANULMÁNYOK

A KÖZÉPBIRTOKOS NEMESSÉGTŐL AZ ÚRI KÖZÉPOSZTÁLYIG

A számát tekintve kicsiny, részben idegen eredetű, elsősorban német és zsidó polgárság nem játszott döntő szerepet Magyarország újkori történetében. A magyar társadalomnak a Habsburg abszolutizmussal szembenálló, jellegadó rétege évszázadok óta a középnemesség volt. A rendi-függetlenségi harcokban sokszor vállaltak kiemelkedő szerepet az arisztokrácia tagjai, a bázist azonban a középbirtokos, kisenemesi rétegek adták. A 19. század első felében, a reformkorban, a polgári átalakulásért folytatott politikai küzdelemben is a liberális nemesség játszotta a főszerepet. A kialakuló polgári nemzettudatnak is ők voltak a megteremtői és hordozói. Ideológiájuk szerint a *nemességből kinövő polgárság* majd polgári értékek alapján fogja befogadni, asszimilálni a nem magyar polgári rétegeket. Természetesen az 1848–49-es polgári forradalomban és a bécsi udvar ellen vívott szabadságharcban is megőrizték vezető szerepüket. A függetlenségért folytatott küzdelem elbukott, a polgári átalakulást célzó 1848-as törvények jelentős részét azonban a győztes Habsburg hatalom nem törölte el. Az új-abszolutizmus idején, 1849 és 1867 között, ha

némiképp fékezett, felemás formában is, de tovább folytatódott a modernizáció. A nemzeti függetlenségre aspiráló, feudális előjogait veszített nemesség ebben a helyzetben a passzív rezisztencia, a kivárás politikáját választotta. Nagyobb szerephez juthatott viszont a polgárság. A Béccsel kötött 1867-es kiegyezés egyszerre biztosította a tőkés fejlődés felgyorsulásának feltételeit és az alkotmányos viszonyokat Magyarországon. A politikában fokozatosan helyreállt a hagyományos nemesi rétegek vezető szerepe. A nemzeti függetlenség kérdése azonban nem úgy oldódott meg, ahogyan azt 1849 szabadságharcos nemessége képzelte. Magyarország az Osztrák–Magyar Monarchia része maradt. A polgári átalakulás kereteit, a fejlődés ütemét nem szabhatta meg egyedül a volt nemesség. A nyolcvanas évekre megerősödött tőkés polgárság az uralkodó rétegek részévé vált. Növekvő gazdasági befolyásuk veszélyeztette a hagyományos kötöttségű vezető rétegek uralmi monopóliumát. A tőkés polgárság nem a volt nemességből jött létre, hiszen a polgári átalakulás nem úgy zajlott le, ahogyan azt a reformkori liberális nemesség eltervezte. Így a tradicionális vezető csoportok egy, a közvetlen kormányhatalomtól kissé távolabb álló része úgy vélte, hogy nem ők asszimilálják a német és zsidó polgárságot, hanem azok asszimilálják magukhoz az egész országot. Így a polgári átalakulás magyarországi útjával szemben a társadalom jellegadó rétegét kitevő volt nemesség soraiban gyökeret eresztett a ressentiment érzete. A par excellence polgári liberális értékeket elvetették és a fej-

lődés újkonzervatív korrekcióját tűzték ki célul. Az új, antiliberális ideológia meghirdetői nagybirtokosok voltak, de a kialakuló újkonzervatív tábor bázisát a pusztuló dzsentrí, tehát a hanyatló középbirtokos réteg képezte. A század derekán még liberális nemesi középrétegek a század utolsó évtizedében szembefordultak a szabadelvűséggel és abban a mértékben váltak újkonzervatívokká, amilyen mértékben csökkent gazdasági súlyuk, illetve csökkenni látszott politikai befolyásuk. A századforduló társadalma, a polgári átalakulás magyarországi sajátosságainak megfelelően, úgynevezett *kettős struktúrájú* társadalom volt. A hagyományos struktúrát a hanyatló, tradicionális rétegek alkották, élükön a nagybirtokosokkal. Ide sorolható a birtokait veszítő volt középnemesi, középbirtokos réteg, és legalábbis elméletileg és perspektívikusan ide sorolhatók az újkonzervatívok által megnyerendő szövetségesnek tekintett tradicionális, konzervatív beállítottságú paraszti rétegek is. A kettős struktúra modern részét a tőkés nagypolgárság, a modern polgári középrétegek és a nagyipari munkás-ság alkotta. A huszadik századi polgári Magyarország jövője a két strukturális rész egymáshoz való viszonyának alakulásától függött. Ha a két rész közötti különbségek fokozatosan elmosódnak, egy *integrált, egységes polgári társadalom* jöhet létre, amelyben az egyes társadalmi rétegek gazdasági súlya, jövedelmi viszonyaik, a politikai hatalomból való részesedésük és társadalmi presztízsük nagyjából fedik egymást. Ha nem így történik, ha tehát a hagyományos struktúra nem oldódik fel

a modern struktúrában, akkor viszont a modernizáció és a nemzettudat súlyos zavaraival kell számolnunk. A közép-kelet-európai térségben, századunk első felében, sajnos sehol sem jött létre az első megoldás. Ez alól csak a viszonylag fejlettebb ausztriai és cseh területek jelentettek kivételt. Míg a magyarországi hagyományos struktúra markáns ideológiája az újkonzervativizmus volt, a modernét a liberalizmus és a szocializmus eszméi hatották át.

Az újkonzervativizmussal viszonylag részletesebben kell foglalkoznunk. A mozgalom és ideológiája ugyanis a két világháború között uralkodó politikai irányzatok és eszmék közvetlen elődjének tekinthető. Az újkonzervatív erők politikai pártokat alapítottak és a parlamenti életben is megjelentek a múlt század végén. Kifejezetten újkonzervatív pártnak számított a Nemzeti Párt (1892) és a – többek között a polgári házasság bevezetését, így a zsidóemancipáció teljessé tételét jelentő – egyházpolitikai reformok ellenzékeként megszerveződött katolikus Néppárt (1895). Az uralmon lévő Szabadelvű (liberális) pártban is voltak híveik, és a legnagyobb ellenzéki párt, a Függetlenségi Párt egyik szárnya is újkonzervatív csoportnak tekinthető. Jelentkezésük azonban nem szorított pártkeretek közé. Társadalmi-gazdasági egyesületeket, érdekképviselőket hoztak létre. Az ő nézeteiket képviselte az úgynevezett agrárius mozgalom is, amely eredetileg a földbirtokosok gazdasági érdekképviselője volt. Az agráriusok nyomásának következtében az állam hitelszövetkezeti hálózatot hozott létre. A szá-

zadfordulón saját fogyasztási szövetkezeti hálózatukat is létrehozták. A szövetkezetek közvetlen célja a zömében zsidó származású falusi kocsmárosoknak és szatócsoknak a gazdasági életből való kiszorítása és a parasztság újkonzervatív erőként való megszervezése volt. Az újkonzervatív ideológia szerint a tőkés fejlődés „készületlenül” érte a magyar társadalmat és megbontotta az organikus nemzeti fejlődést. A kapitalizmus diktálta szabad verseny, a szabad piaci elosztás elsősorban az ipari és kereskedelmi tőkés csoportoknak kedvez, a birtokos osztályokat tönkreteszi. Ezek önszerveződésére azért van szükség, hogy korrigálni lehessen az igazságtalan piaci elosztás következményeit. Pótlólagos, nem gazdasági motívumok által vezérelt szociálprotekcionista újraelosztásra van szükség. Az újkonzervatívok ideológiájában nagy szerepet játszottak a nemzeti érvek. A tőkés fejlődés nemcsak anorganikus, hanem nemzetellenes is. Nemcsak megbontja a tradicionális nemzeti társadalmat, hanem kifejezetten a nemzetidegen erőnek kedvez. A hagyományos társadalmi struktúra nevében fellépő újkonzervatívok szociálprotekcionista követeléseiket nemzeti érveléssel támasztották alá. A modern struktúrához tartozó csoportokat nemzetidegeneknek bélyegezték. Érvelésük szerint a tőkés rétegek kozmopoliták. „A tőkének nincs hazája” – hirdették. A modern nagyipari munkásság pedig szocialista eszmék által fertőződött. A gazdaságot és a társadalmat nemzeti alapon kell újjászervezni annak érdekében, hogy megőrizhesse nemzeti jellegét. Egy újfajta, *kirekesztő jellegű nemzet-*

felfogás körvonalai bontakoztak ki. Köztudott, hogy a tönkremenő középbirtokos réteg tagjai az állami hivatalokban kerestek kárpótlást. Kiszolgálták a liberális kormányokat, de nem voltak meggyőződéses liberálisok. Elszegényedésük okát épp a liberális politikai rendszerben látták.

Ressentiment-érzésüknek az újkonzervatívok adtak hangot. A nagyszámú állami és megyei bürokrácia természetesen nem csak a volt nemesi középrétegből verbuválódott. Ők csak a vezető pozíciók egy részét töltötték be, a hivatalnok-állomány nagyobb részét elszegényedett kisnemesek, nemesi vagy polgári származású értelmiségi, kispolgári eredetű rétegek töltötték fel. Ennek a heterogén rétegnek a világnézetét, szokásait azonban az újkonzervatív dzsentrik gondolat- és szokásvilága határozta meg, tette egységessé. 1899-ben egy pártfúzió segítségével az újkonzervatívok a kormányhatalom részesei lettek. A századforduló első éveiben megkezdődött obstrukciós parlamenti küzdelmek permanens politikai válsághoz vezettek, és az 1905-ös választásokon a liberálisok, 1875 óta először, vereséget szenvedtek. Az uralkodó azonban elzárkózott attól, hogy a győztes újkonzervatív-függetlenségi koalíció alakítson kormányt. Parlamenten kívüli kormányt állított az ország élére. A szociáldemokratákkal, polgári radikálisokkal, tehát a modern struktúrához tartozó pártokkal és irányzatokkal kacérkodó kormányzat ellen az újkonzervatív-függetlenségi erők országos, úgynevezett nemzeti ellenállást szerveztek. A megyei hivatali appa-

rátusok szembeszálltak a kormánnyal. Ezt a történelmi epizódot azért szükséges megemlíteni, mert a közel egy évig tartó ellenállás, bár politikai céljait nem érte el, hihetetlen erővel megnövelte a dzsentrí-hivatalnokréteg önbizalmát. Úgy érezték, hogy a politika döntő auktoritással bíró szereplőivé váltak. Önbizalmuk, politikai tudatosodásuk megnövekedését az általuk létrehozott alkalmazotti és köztisztviselői érdekképviselői szervek megerősödése is jelezte. Ezekben a szervezetekben a hivatalnokréteg nem munkavállalóként, hanem önálló politikai erőként tömörült. *A hivatalnoki kar az agrárius-újkonzervatív erők önálló osztagává lépett elő*, felkészült arra a hatalmi szerepre, amelyet majd az első világháború után fog betölteni. Kialakult az a jobboldali radikalizmus, mely majd az 1919 őszén hatalomra kerülő ellenforradalmi rendszer egyik uralkodó politikai-eszmei irányzatává fog válni. Az újkonzervatív érvrendszernek van még egy, a századforduló után egyre nyíltabban előbukkanó eleme is: az antiszemitizmus. Ha az újkonzervativizmus hatásos tömegmozgalommá kíván válni, nem elegendő a társadalmi fejlődés káros tendenciáit felvázolni és bírálni. A propaganda akkor hatékony, akkor válik tömegerővé, ha perszonifikált, jól megragadható, könnyen azonosítható ellenségképpel rendelkezik. Erre a célra pedig nincs alkalmasabb bűnbak a zsidónál. Az önálló egzisztenciával nem rendelkező, a hivatali felsőbbiségtől függő állami és megyei hivatalnokok a modern középrétegek sokszor zsidó származású elitjében veszélyes konkurrenst láttak. Az antiszemitiz-

mus hirdetőiként a tízes években megerősödtek a különböző jezsuita kongregációk, amelyek szintén a jobboldali radikális hivatalnok-értelmiséget tömörítették. Az első világháború hadigazdálkodásának jeleit a jobboldali radikálisok lelkesen üdvözlötték, hiszen az államilag irányított gazdasági élet egyrészt a tőkés rétegekkel szembeni pozícióik erősödésével, másrészt állások tömegével kecsegtetett. Az ellátás nehézségei, a korrupció, a háborús idők lánckereskedelme pedig militáns antiszemitizmusuk számára jelentett újabb érveket. 1918 októberére tehát nemcsak a forradalmi mozgalmak értek be, hanem a jövő ellenforradalmának keresztény-nemzeti középosztálya is megszerveződött. A múlt század kilencvenes éveiben útnak indult újkonzervativizmus jobboldali radikális mozgalommá fejlődött osztagaiból kerültek ki a forradalmak utáni rendcsinálók. A forradalmak alatt és után katonatisztek, a trianoni béke által elcsatolt magyarlakta területekről menekült tisztviselők, egyetemisták csatlakoztak hozzájuk. Így állt össze a fehérterror tábor. 1919 őszétől 1920 júliusáig, a megszálló idegen csapatokat nem számítva, kizárólag az ő kezükben volt a hatalom. Kezdetben Horthy is ehhez a táborhoz tartozott. A kormány 1920 végén lefegyverezte a különítmények, szabadcsapatok jelentős részét, véget vetett a megtorlásnak, a pogromoknak, és megkezdődött a konszolidáció. A hatalmi elitben azonban jelentős változások mentek végbe. Az uralkodó osztály egyik csoportját a régi uralkodó körök összessége, tehát a nagybirtok és a nagytőke együttesen alkotta.

Bekerült viszont a hatalomba az a jobboldali radikális réteg, amelynek kialakulását a fentiekben ismertettük. A két csoport közötti összhangot Horthy kormányzó személye volt hivatva biztosítani. A kettős struktúrájú, torlódott társadalomszerkezet is fennmaradt, hiszen a modernizáció folyamata nem hogy nem fejeződött be, hanem a világháború és a bukott forradalmak következtében átmenetileg megakadt. E struktúrának megfelelően, akárcsak a monarchia utolsó évtizedeiben, most is két középosztálya volt a magyar társadalomnak. A köztük lévő erőviszonyok azonban megváltoztak. A modern középrétegek pozíciója végérvényesen meggyöngült. A törvényerőre emelt antiszemitizmus (numerus clausus, 1920), ha nem is teljes sikerrel, de időlegesen megakadályozta a zsidó középosztály fiainak bekerülését az egyetemre. Az e réteghez közel álló, a Károlyi-féle polgári demokratikus forradalomban aktív szerepet vállaló polgári radikalizmus szellemi befolyása visszaszorult. A zsidó származású hivatalnokrétegek előtt az állami hivatalok kapui gyakorlatilag bezárultak, így csak a magántisztviselői kart töltötték fel. A két középosztály közötti „átjárás” lehetősége, amely a dualizmus korában legalábbis elvben adott volt, most megszűnt. A liberális polgárság egyfajta társadalmi-politikai-kulturális gettóhelyzetbe szorult, illetve abba vonult vissza.

A szocialista munkásmozgalom lehetőségei az 1919-es Tanácsköztársaság bukása után ugyancsak korlátozottak voltak. A jelentős mértékben zsidó kézben lévő nagytőke ebben a helyzetben a nagybirtokos arisztokrá-

ciához csatlakozott és a rendszer mérsékelt beállítottságú uralkodó köreihez számíthatta magát. Ilyen módon a modern polgári középrétegek és az őket képviselő politikai erők teljesen elszigetelődtek. Nem rendelkeztek számottevő kapcsolattal a nagytőke irányában, és a szociáldemokrata munkásmozgalommal való esetleges együttműködésük sem ígért hatékony cselekvési lehetőségeket. A hagyományos struktúra úri, keresztény-nemzeti középosztályának pozíciói viszont jelentős mértékben megerősödtek. A nagytőke parírozott nekik, a nagybirtokos rétegek számoltak velük, igyekeztek megnyerni őket. Sokban hozzájárultak a rendszer megszilárdulásához, szervesen kötődtek ahhoz a szélsőjobboldali elithez, amelynek tulajdonképpeni bázisát ők alkották és amely belőlük nyerte utánpótlását. Nemzetfenntartó rétegnek tekintették magukat, eszméik, mentalitásuk – az úriemberség – általános viselkedési mintát nyújtott a társadalom széles, alattuk elhelyezkedő rétegei számára. Ez a réteg vált a nemzeti tudat hordozójává, meghatározójává, és voltaképp módosított formában „termelte újra” a nemesi rétegek kiváltságos helyzetét. A kiváltságos nemzetfenntartó nemesség helyébe önmagát, a „nemzetfenntartó úri hivatalnokréteget” állította, és saját mentalitását tekintette a nemzet számára mérvadónak. A baloldaliakat, liberálisokat, zsidókat pedig kirekesztette a nemzet fogalmából. Bár ez a réteg gróf Bethlen István miniszterelnökségének évtizede alatt (1921–1931) némiképp háttérbe szorult a nagypolitikában, fentebb vá-

zolt kulcspozícióikat a húszas években mindvégig megőrizték.

A gazdasági világválságot követően, a harmincas években a politikát meghatározó uralkodó csoportok ellentétei felerősödtek. A visszaszorulóban lévő mérsékelt, nagybirtokos-nagytőkés körök és az előretörő szélsőjobboldali elit konfliktusainak pillanatnyi állását hűen tükrözték a kormánypolitika irányváltásai. Két új politikai-ideológiai tendencia is megjelent a magyar politikai életben: az egyik a nemzetiszocializmus, a másik a népi mozgalom volt.

Bár a nemzetiszocialista pártok egészen 1944-ig ellenzéki pozícióban voltak, a hatalmi struktúrát, különösen a második világháború éveiben, messzemenően befolyásolták. A mérsékelt uralkodó körök, Bethlen és csoportja, mindvégig ellenségnek tekintette őket, a szélsőjobboldali elit magatartása azonban már kevésbé volt egyértelmű. Számukra a nyilas mozgalom veszélyes konkurenciát jelentett, hiszen nem kívánták bevonni őket a kormányzásba, de az őket és a Szálasi-féle mozgalmat elválasztó különbségek nem voltak áthidalhatatlanok. Jelszavaik, célkitűzéseik („Őrségváltást!”)¹ sok esetben megegyeztek, csak a végrehajtók körében, a végrehajtás radikalizmusában, módjában, ütemében tértek el elképzeléseik. Szálasiék határozott fellépése a szélsőjobboldali elitet méginkább jobbra tolta, és így az egész uralmi rendszerre hatást gyakorolhatott. A társadalomban meglévő szociális feszültségek és a baloldali alternatíva hiánya következtében a nemzetiszocialista

pártok jelentős hatással lehettek a munkásságra és a kispolgárság széles rétegeire egyaránt. A középosztályból lecsúszó és az abba bekerülni kívánó társadalmi csoportok egy része is a befolyásuk alá került. Ezek a rétegek az őrségváltástól helyzetük javulását, társadalmi felemelkedést, polgárosulásuk folyamatának felgyorsulását remélték.

Hasonló okok játszottak közre a húszas évek végén jelentkező népi mozgalom kialakulásában is.² A népi tábor azonban nem vált politikai mozgalommá, ideológiája is nélkülözte az ehhez szükséges koherenciát. Elsősorban értelmiségi csoportosulásnak tekinthető, tagjai részben a hagyományos vidéki intelligencia soraiból, részben a parasztságból kerültek ki. Politikai szerveződésként elhanyagolható szerepet játszottak (legalábbis 1945 előtt). Ideológiájuk azonban jelentős hatást gyakorolt a kor közgondolkodására. A népi táborhoz tartozók többsége elutasította a közvetlen politikai szerepvállalást, és amikor néhányuk 1939 nyarán létrehozta a Nemzeti Parasztpártot, a mozgalmából igen kevesen csatlakoztak hozzá. Nagyobb visszhangot keltett a csoport tagjainak és Gömbös Gyula miniszterelnöknek 1935. áprilisi informális találkozója. A szélsőjobboldali Gömbös valójában propagandagépezetének szellemi nívóját és hatékonyságát kívánta emelni megnyerésükkel, ők pedig lépre mentek. Bár a tervezett együttműködésből semmi sem lett, támadások kereszttüzébe kerültek, és a liberális, baloldali értelmiség többsége innentől kezdve a politikai jobboldal szövetségeseinek tekintette őket. A

mozgalom tagjainak egy része azzá is vált. Féja Géza a háború alatt a kormánypárti *Magyarország* című napilapban, továbbá a mozgalom jobbszárnyának teret adó *Magyar Élet* és a *Magyar Út* című lapokban jelentette meg progresszívnek nem nevezhető politikai, publicisztikai írásait. Kodolányi János ezidőtájt megjelent újság-cikkeiben az antiszemita jellegű érvelések ugyanúgy megtalálhatók, mint az őrségváltás követelése. Voltak azonban köztük olyanok is, akik inkább baloldali állásfoglalásaikkal tették nevüket ismertté. A mozgalom azonban nemcsak a politikai egységet, hanem az egységes ideológiát is nélkülözte. Létezett azonban nézeteiknek egyfajta közös nevezője, amelynek alapján besorolhatók a korszak különböző ideológiai áramlatai közé. Németh László – aki a mozgalom központi alakja volt, és akinek nézeteit a népi táborból talán a legtöbben elfogadták – eszméi jelentik ezt a bizonyos közös nevezőt. Németh László írásaiban élesen bírálta a korabeli magyar társadalmi rendszert és annak vezető köreit. A rendszer legfőbb bűnét, „első antinómiáját” – és ebben a korszakkal foglalkozó minden történész egyetért vele – a földkérdés megoldatlanságában látta.³ Támadta az egészségtelen földbirtokmegosztást, a nagybirtokok kisajátítását, új birtokos réteg, szövetkezeti mozgalom létrehozását, a föld „elkertesítését”, magyar Kertország megteremtését követelte. A korabeli földbirtokmegosztás bírálatával csak egyetérthetünk, más kérdés, hogy javaslatai elnagyoltak, ellentmondásosak, és jelentős részük minden valószínűség szerint megvalósíthatatlan.

A „magyar élet második antinómiáját” a zsidóság és a kapitalizmus magyarországi szerepében látta. A népi mozgalom tagjai általában elutasították a magántőke uralmán alapuló kapitalizmust. Kapitalizmus-kritikájuk bőven merített az újkonzervativizmus eszméiből, és valamivel szűkebben a szocialistákéiból. Újkonzervatív elődeikhez hasonlóan úgy vélték, hogy a tőkés fejlődés megbontja, elsorvasztja a magyar társadalmat, veszélyezteti a nemzet egészséges fejlődését. Ők is a piaci viszonyok korlátozására törekedtek. Németh László nézeteiben is keveredtek az újkonzervatív és a szocialista eszmék: a bankok, a külkereskedelem, a bányák és a nagyipar államosítását javasolta, míg a belkereskedelem feladatait a „termelőszövetkezetek közvetlen árusító szervei és a külön művészetet jelentő minőségkereskedelem” között osztaná fel. Ugyancsak újkonzervatív hatásokat mutat a zsidóság szerepének megítélése. Elítéli ugyan az 1919 őszén jelentkezett antiszemita terrort, felismeri, hogy a zsidó nagytőke „összeszövetkezett” az ellenforradalmi rendszerrel, de a nemzetre leselkedő fő veszélyt nem a zsidóság kiszorításában, tehát egy kirekesztő jellegű nemzetfelfogás megvalósulásában, hanem a kiszorítás következtében a zsidók körében kialakuló „bosszúszomjban” látja. A zsidók bevándorlásának megtiltását, a kivándorlás megkönnyítését követeli, az itthonmaradottak esetében elképzelhetőnek tartja az asszimilációt, amennyiben a zsidók nem „apáikat”, hanem a „befogadókat” választják. Ez alatt Németh László nagyjából azt érti, hogy a magyarországi

zsidók előtt csak egyetlen járható út áll: elfogadni azt a pozíciót, amelyet a népi mozgalom az általa teremtett új Magyarországon számukra kijelöl. Ez a pozíció pedig valószínűleg alárendelt pozíció, hisz Németh minden bizonnyal nem sorolja a zsidóságot az általa vezérszerepre predesztinált „új nemesség”-hez. Összefoglalva: Németh László és a népiek jelentős része nem emelt szót a háború alatt a zsidóságot ért retorziók ellen, elméleti írásaival érveket szállított a zsidóüldözők számára, a háború végén pedig, amikor az üldözések a zsidóság megsemmisítésével fenyegettek, jó esetben hallgatott. Egy, a mozgalom számára készített, programadó írásában ezt írta: „Át kell építenünk társadalmunk hatalmi struktúráját, hogy a gerinc megint a test középpontjába kerüljön, s olyan vezető réteget kell uralomra juttatnunk, melynek tudomása van a testről és helyzetéről”.⁴ Itt voltaképp egy új középosztály megteremtésének, kinevelésének szükségességéről van szó. A népi mozgalom tagjainak többsége a korabeli magyar kormányzó köröket – a hagyományos uralkodó elitet éppen úgy, mint a jobboldali beállítottságú felső- és középszintű bürokráciát – nem tartotta alkalmasnak az ország vezetésére. Nemcsak a nagybirtokot és a nagytőkét támadták, hanem az úri középosztályt is. A parasztságból kinevelt és saját soraikból szervezett új középosztállyal kívánták őket lecserélni. Ez a célkitűzésük, mint a népi filmek vizsgálatánál látni fogjuk, nemcsak a nemzet „káderei- nek” lecserélésére irányult, hanem komoly teoretikus következményeket is maga után vont. A korszak hivata-

los nemzetfelfogásához hasonlóan ők is a középréteget tartották a nemzeti jelleget meghatározó társadalmi csoportnak. Ha tehát új középréteg kialakítását tartották szükségesnek, akkor legalábbis feltételezhető, hogy a nemzeti jelleg hordozóit sem a nemesi magatartásmin-tákat követő hivatalnokrétegben látták.

A harmadik antinómia az elszakított magyarság helyzetében keresendő. A Horthy-korszak hivatalos irredentizmusát „kard nélküli kardcsörtetésnek” nevezte, és úgy vélte, ez a politika csak ronthat a határokon túli magyarság helyzetén. Nem értett egyet a revíziós törekvésekkel, és nem kívánta az 1918 előtti „magyar birodalom” visszaállítását sem. Kossuth és Jászi elképzeléseit variálja, amikor a Duna-menti népek közös államában véli felfedezni a nemzetiségi kérdés megnyugtató megoldását. A nemzetekfeletti államot gazdasági és külpolitikai egységként értelmezi, míg a benne élő egyes népek kulturális és belpolitikai autonómiával rendelkeznének. E kétségkívül rokonszenves elgondolásnak kevés esélye van a megvalósulásra. A 20. század közép-kelet-európai nacionalizmusait aligha elégítené ki a kulturális és belpolitikai önállóság. A hangsúly azonban nem a részletek megvalósíthatóságán van. A kor hivatalos nacionalizmusával, amely a történelmi-birodalmi határokhöz ragaszkodott, a népiek a kismemzeti tudatot állították szembe. Eszerint a magyar csak egy a rokonhelyzetű Duna-menti népek testvéri közösségében. Horthyékkel ellentétben ők hajlandónak mutatkoztak lemondani a magyar szupremáciáról.

A negyedik antinómia a nemzedéki probléma. Ez ismét visszavezet bennünket a középosztály-kérdéshez. Németh László nemcsak érdem nélküli, tekintélytisztelen alapuló, korrupt, antidemokratikus jellege miatt bírálja kora „neobarokk” középosztályi társadalmát. Azt is szemére veti, hogy nem engedi érvényesülni a harmincasok nemzedékét.

Az ötödik antinómiát elhanyagolhatónak érzi. A katolikus-protestáns felekezeti viszálynál fontosabbnak ítéli azt a kétségkívül létező egyezést, mely szerint aki részt akar venni az új Magyarország megteremtésében, annak akár katolikus, akár protestáns vallásos hittel kell rendelkeznie. Ehhez képest az egyházi dogmák valóban másodlagosak. A fentiekben kifejtett nézetek jelentik tehát azt a közös nevezőt, amelyben a népi mozgalom tagjai nagy vonalakban egyetértettek. Jogos bírálattal illették a fennálló társadalmi viszonyokat; demokratikus birtokpolitikát követeltek, az általános, egyenlő és titkos választójoggal, a liberális szabadságjogokkal, a dolgozói érdekképviselői szabadságával elvileg egyetértettek. Ennek némileg ellentmondott a zsidókérdéssel és a kapitalizmussal kapcsolatos állásfoglalásuk. Bár többségük elutasította a biológiai értelemben vett fajelméletet, a zsidóságot a népiek jelentős része speciális, csak rájuk jellemző, azonos céllal, azonos mentalitással bíró etnikumként értelmezte. Ezzel az egységesítő nézőponttal válthat át a zsidókról való vélekedés antiszemitizmusba. A zsidóság és a kapitalizmus azonosítása pedig kifejezetten újkonzervatív örökség. Hiábavaló dolog lenne itt

avval érvelni, hogy a kapitalizmus ellenfeleinek, a szocialista eszmék híveinek táborában is jelentős számban találhatunk zsidókat. A válasz csak az lenne, hogy a szocializmus is zsidó csinálmány, és már meg is érkezünk Cion bölcseinek jegyzőkönyvéhez, a zsidó világkormány feltételezéséhez. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az „eszme” ilyen értelmű továbbgondolása nem volt a népiek sajátja. Annál gyakrabban találkozhattunk vele a keresztény középosztály köreiből. A jövőt illető elképzeléseikben a szigorúan nemzeti keretekbe szorított etatista szocializmus eszméje dominál. A nacionál-etatista szocializmus végül egy nemzetekfeletti konföderációba tagolódna, amelyben nem lennének nemzeti-nemzetiségi, hatalmi konfliktusok, de reményeik szerint érvényre juthatna a magyarság erkölcsi fölénye.

A népiek eszméi nem sorolhatók be századunk koherens ideológiái közé. Egyaránt hatottak rájuk újkonzervatív, jobboldali, szocialista és polgári demokratikus eszmék. Mozgalmuk és ideológiájuk semmiképpen sem tekinthető sajátosságosan magyarnak. Hasonló mozgalmak mind Európa, mind a világ más országaiban kialakultak. Közös gyökerük valószínűleg egyfajta modernizációs zavar, amely nem tette lehetővé tökéletesen integrált polgári társadalmak kialakulását. Fejlettebb, integrált polgári társadalmakban jelentőségük, súlyuk jóval kisebb, mint Közép-Kelet-Európában. A magyar népi mozgalom közeli rokonságot mutat a századforduló Németországában kialakult Jugendbewegung-Wander-

vogel mozgalommal, a weimári köztársaságban működő Tat-kör tevékenységével, az úgynevezett Landvolk mozgalommal, és a hitleri idők kezdetén likvidált, a Strasser fivérek vezette nacionál-bolsevista irányzattal. A Tat-kör eszméi egyébként bizonyíthatóan hatottak Németh László nézeteire is. Távolabbi szálak kötik csak az orosz szocializmus narodnyik irányzatához, a francia populisme irodalmi irányzatához vagy az Egyesült Államokban fel-felbukkanó populism mozgalmához. Több azonosságot feltételezhetünk a csehszlovákiai ruralisták, a romániai poporanisták és a magyar népiek között. Külön kutatást igényelne végül az olaszországi stracittà-strapaese viták és a magyarországi népi-urbánus vita összehasonlítása.

JEGYZETEK

A történeti részek megírásakor elsősorban az alábbi munkák eredményeit használtam fel:

Szabó Miklós: *Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986*,

Medvetánc könyvek – Atlantis program, 1989.

Lackó Miklós: *Korszellem és tudomány*. Gondolat, 1988.

Juhász Gyula: *Uralkodó eszmék Magyarországon 1939–1944*. Kossuth, 1983.

Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom*. Püski, 1989.

1 Az őrsekváltás fogalmát a különböző politikai irányzatok céljaiknak megfelelően különbözőképpen értelmezték. Az eltérő értelmezések közös elemét egy új politikai-társadalmi-gazdasági-kulturális elit kialakításában és a korábbi vezető rétegek kiszorításá-

ban jelölhetjük meg. Az adott történeti-politikai kontextusban a népi mozgalom új középosztály kialakítására irányuló követelése is rokonítható ezzel a törekvéssel, bár célkitűzései részben eltértek a szélsőjobboldali erőktől.

2 Előljáróban le kell itt szögeznünk: a népi mozgalomhoz tartozó szociográfusok művei és tevékenysége alapján a mozgalmat elvitathatatlan hely illeti meg a 20. századi magyar demokratikus progresszió táborában is. Ilyen művek többek között: Szabó Zoltán: *A tardi helyzet*, 1936; Szabó Zoltán: *Cifra nyomorúság*, 1938; Illyés Gyula: *Puszták népe*, 1936; Kovács Imre: *Néma forradalom*, 1937; Féja Géza: *Viharsarok*, 1937; Erdei Ferenc: *Parasztok*, 1938. Más kérdés azonban, hogy a vizsgált jelenségre való tekintettel elsősorban a mozgalom jobboldali megnyilvánulásait mutatjuk be.

3 Németh László: *A magyar élet antinomiái*, 1934. In: *Sorskérdések*, Magvető és Szépirodalmi, 1989. 102–126. old.

4 Németh László: *Debreceni káté*, 1933. In: id. mű, 72. old.

FILM ÉS POLITIKA AZ 1930-AS ÉVEK MÁSODIK FELÉBEN

Küzdelem a „zsidó film” ellen

A magyar filmgyártás történetében az első világháború utolsó évében merült fel először az állami beavatkozás gondolata. 1918-ban állította fel a kormány az Országos Mozgóképvizsgáló Bizottságot, amelynek az utólagos cenzúra szerepét kellett volna betöltenie. A következő, jóval drasztikusabb beavatkozásra 1919 áprilisában került sor. A Tanácsköztársaság kormánya államosította a filmgyártást, a filmforgalmazást és a mozikat. A gyártást az állami propaganda szolgálatába állította. A Kommün bukása után a filmipar területén is helyreállították a magántulajdont,¹ az állami beavatkozás azonban nem került le a napirendről. 1920-ban az 5123 B.M. sz. rendelet kötelezően előírta, hogy csak olyan filmet lehet bemutatni, amelyet az Országos Mozgóképvizsgáló Bizottság alkalmasnak talál. A mozik vonatkozásában pedig megjelent a 8454/1920. M.E. számú rendelet, amely szerint a moziengedélyeket a belügyminisztérium adhatja ki, illetve vizsgálhatja felül. A fehérterror célkitűzéseivel összhangban a mozirevízió antiszemita jellegét öltött, felmerült a zsidó tulajdonban lévő mozik államosításának gondolata is. A moziengedélyeket poli-

तिकai, faji szempontok alapján osztogatták, így a kistulajdonosok szintjén bevezetett őrségváltásról beszélhetünk. Mivel a különböző szélsőjobboldali szervezetek által kierőszakolt mozirevízió gazdasági szempontból katasztrófális eredményekkel járt, 1923-ban a 6900 B.M. számú rendelet a mozik működésénél engedélyezte a társasviszony kialakítását, ami lehetővé tette a zsidó mozitulajdonosok hivatalos visszatérését a szakmába. A válságba került magyar filmgyártást pedig a 4963/1925. M.E. számú rendelettel akarták szanálni, mivel a hazai mozisok és forgalmazók előnyben részesítették a külföldi filmeket. A külföldi filmek bemutatása ugyanis kisebb kockázattal járt, mint a magyar filmeké. Külhoni sikerük csökkentette az itthoni reklámköltségeket. Az úgynevezett Filmipari Alap létesítésével, a külföldi filmeket forgalmazó cégek megadóztatásával kívántak fedezetet teremteni a magyar filmgyártás számára. 1927-ben a Hunnia Filmgyár R.T. létrehozásával, amely gyakorlatilag állami irányítás alatt állt és állami tulajdonban volt, megteremtették az állami filmgyártás lehetőségét. Az 1923-ban felállított Magyar Filmiroda, amely többek között az 1924-től rendszeresített filmhíradókat készítette, szintén állami tulajdonban volt. A gyakorlatilag 1933-ban megindult rendszeres magyar hangosfilmgyártás fejlesztését pedig az 1935/XIX. törvény próbálta előmozdítani.

A harmincas években a politikai életben megerősödött szélsőjobboldali erők a filmgyártás ügyét ismét politikai kérdéssé tették. 1918-ban még a preventív el-

lenforradalom táborának részeként kezdődött meg az 1920 júliusában hivatalosan is megalakult Turul Bajtársi Szövetség szervezése.² A szervezet egyetemi karhatalmi egységként – 1918 végén szakaszként, 1919 augusztusától zászlóaljként – kezdte meg pályafutását. A német burschenschaft-ok mintájára létrehozott szélsőjobboldali diákszervezetnek kezdeményező szerepe volt az 1919 augusztusától gyakorivá vált egyetemi zsidóverésekben, és többek között nekik tulajdonítható a numerus nullus-agitáció is, amelynek értelmében teljesen ki akarták zárni a zsidókat a felsőoktatásból. A Turul vezérszeretetet vállalt a numerus clausus bevezetését követelő társadalmi akciókban is. Tevékenységét támogatta az ÉME és a MOVE, szervezésében részt vállalt a korabeli diákvezér, Antal István, aki később, Gömbös Gyula alatt a miniszterelnökség sajtóosztályának vezetője, 1938 áprilisától 1942 áprilisáig igazságügyminisztériumi államtitkár, majd 1942 áprilisától 1944 márciusáig tárca nélküli nemzetvédelmi-propagandaminiszter lett. 1938 júliusától Hóman Bálinttól átvette a propagandaügyek – így a filmügyek – irányítását is. A Turul szervezésében nagy szerepet játszó másik szélsőjobboldali diákvezér Bornemisza Géza volt. 1920-ban vezető szerepet töltött be a Keresztény Főiskolai Hallgatók „Centrum” Fogyasztási Szövetkezetének, majd a Centrum Kiadóvállalat RT.-nek a létrehozásában, amelynek nyomdája többek között az 1939-től megjelenő *Magyar Filmet* is készíti majd. Bornemisza Géza 1935 és 1944 között a kereskedelemügyi-, iparügyi-, valamint kereskedelem-

és közlekedésügyi miniszteri posztokat töltötte be a kormányokban. Bátyja, Bornemisza Gábor fasiszta újságíró, a *Virradat* főszerkesztője, a Magyar Mozgóképezemengedélyezések Országos Egyesületének elnöke a harmincas évek végén. A filmgyártásban, filmforgalmazásban és a mozik működtetésében üzletileg egyaránt érdekelt fivér mellesleg a Centrum Kiadóvállalat ügyvezető igazgatója volt.

1936 januárjában a *Bajtárs*, a Turul lapja, *Turulhivatal 1936-ban: az őrségváltás kiharcolása* címmel cikket közölt.³ Ugyanebben a számban jelent meg egy másik cikk is, amelyben a turulisták maguknak vindikálják az igazi magyar film megteremtésének jogát:

„... *Magyar Filmet!* Bennünk élnek azok az elképzelések, melyek a magyar film kialakítását célozzák, szentül hisszük azt, hogy az a Magyarország, amely tehetségeivel, számarányaihoz viszonyítva, majdnem minden téren az első helyre küzdi fel magát, a rendelkezésre álló művészeti adottságokkal már ma megalkothatja a *Magyar filmet*, ami méltó lehetne a magyar kultúra tolmácsolására. De ennek az az előfeltétele, hogy ne alkalmi tökések és mondvacsinált idegen filmrendező nagyságok döntsenek filmjeink felett, hanem magyar művészeink és tehetségeink. Arra a filmgyártásra, ami ezeket a szempontokat figyelmen kívül hagyja, semmi szükségünk sincs; ez a filmgyártás a kereset és kínálás elve alapján úgyis halálra van ítéelve, mert még az általános műveltségű mozilátogatókat sem elégíti ki, a művelt közönség pedig úgy hagyja ott az ilyen filmeket, mintha

arcul ütötték volna. *Miért kell minden hazai filmben ott szerepelnie a pellengérnek, amelyhez társadalmunk életét ízléstelen formában köti ki.* Ha nem tudnók, hogy ezek az arcpirító tények a tudatlanság eredményei, még szándékosságnak minősítenők...”⁴ Februárban tovább folyik a megkezdett kampány. A *Hozzászólás a nemzeti filmgyártáshoz* című cikk hangvétele már jóval erőteljesebb: kozmopolita tőkések ízlésromboló befolyásáról tudósít, és a keresztény tőke bevonását követeli a filmgyártásba.⁵ A volt szélsőjobboldali diákvezérek – akik a harmincas években a politikai hatalom felső köreihez tartoztak – minden bizonnyal ösztönözték az ifjabbak tevékenységét. Eljött a kedvező időpont az első világháborút követően beigért és elakadt őrségváltás sikerre viteléhez. Ennek különösen kedvezett az értelmiségi munkanélküliség magas százaléka, a diáknyomor és az a tény, hogy a filmszakmában igen magas volt a zsidók aránya.

Az 1936-ban hatalomra kerülő Darányi kormány egyik célja a Gömbös-korszakban megerősödött szélsőjobboldali tendenciák visszaszorítása volt. A szélsőjobboldal úgy vélte, hamarosan defenzívába szorul, és látványos akciókba kezdett. A kormány egy, a kormánypárt jobboldalától a Turulon keresztül a nyilasokig terjedő szélsőjobboldali ellenzékkel találta magát szembe. A háttérbe szorulás veszélyét a Turul is megérezte. 1936 novemberében a XVII. miskolci követtáboron a szervezet vezetőinek szembe kellett nézniük a mozgalom hanyatlásával. Önkritikus hozzászólások bizonygatták,

hogy a mozgalom már nem képes vonzerőt gyakorolni az ifjúságra.⁶ A „zsidó film” elleni harc, mint a defenzívából offenzívába való átmenet lehetséges eszköze, éppen kapóra jött. 1937. február 22-én ifjúsági nagygyűlést rendeztek, amelyen az állástalan diplomások elhelyezését sürgették. A gyűlés után a turulisták a Kossuth Lajos utcai Fórum mozi előtt tüntettek a *Lovagias ügy* című, zsidónak minősített film bemutatása ellen.⁷ Az antiszemita tüntetések vidékre, Pécsre, Debrecenre is áttértek. Egyik főszervezőjük az a Kémeri-Nagy Imre volt, aki a nyilasok és a turulista, szélsőjobbboldali diákmozgalmak közötti összekötő szerepét játszotta.⁸ Március 15-én folytatódtak a tüntetések. A nagygyűlés színhelye ez alkalommal a Vigadó volt. A gyűlés tüntetéssé fajult, Zsabka Kálmán⁹ vezetésével Kémeri-Nagy szabadon bocsátását követelték. A díszvendégek között foglalt helyet többek között Bornemisza Géza kereskedelem- és iparügyi miniszter és Végváry József képviselő, a Turul országos fővezére, akik még a rendőrség beavatkozása előtt elhagyták a Vigadó épületét.¹⁰

Az erőszakos antiszemita diákmozgalmak ellen a miniszterelnök és Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter is kénytelen volt fellépni. Magukhoz rendelték Végváryt és felszólították, hogy vessen véget a rendezvényeknek. A demonstrációkban nagy szerepet kapott a Turulnak a színházi és filmélet „megtisztítására” irányuló törekvése is:

„... A Turul Szövetség az ország egész területén segítségükre siet (mármint a tüntetőknek S. T.), és a tör-

vényes keretek között kultúrharcot hirdet a művészetlen és célzatosan destruáló álirodalmi alkotások ellen. Képtelenség, hogy a főváros egy jelentéktelen, jó módban dúskáló rétegének íródott tehetségtelen hazugságok destruálják a nagy magyar tömeget is (...) A magyar közönség úgy a színházak műsorában, mint a filmgyártásnál látja a hibákat, de különösen látja ezt az utóbbi évtized alatt megizmosodott, közvéleményformáló magyar ifjúság. Nem tüntetni, nem utcai botrányokat akar provokálni, de igenis felvilágosító előadásaival hozzá akar járulni a még tisztán nem látó, nagy tömeg ízlésének fejlesztéséhez is. (...) Száznál többszámú vidéki szerveinkkel ezeknek az elgondolásoknak az érvényre juttatása érdekében a közeljövőben, egy országos méltóságteljes mozgalom keretében, erőteljes és radikális ifjúsági demonstrációt fogunk kezdeményezni.”¹¹

A Turul izgatására a *Filműjságban* Zsolnai László ironikus cikkel válaszolt: „...Ehhez a *Függetlenségben* megjelent nyilatkozathoz semmi hozzátennivalónk nincs, legfeljebb csak annyi, hogy a budapesti zsidó filmgyártók tárt karokkal várják az árja paragrafus által kiválasztott jobboldali érzelmű gyártókat. Hajlandóak együttműködni a *Függetlenségnek* tetsző filmek gyártásában is. Várják a *Függetlenség*, Mecsér, sőt ha kell Festetich nyilasvezér millióit is, hogy ezekkel az árja-milliókkal filmeket gyártsanak a filmgyárakban. Nem tiltakoznak sem a jobboldali tőke, sem a jobboldali színész, író, rendező, technikus beözönlések ellen. Nemcsak hajlandók forgalmazni az ilyen filmeket, hanem

hajlandók mozijaikban be is mutatni. Most tehát félre a kritikával, lássuk milyen az a magyar filmgyártás, amely után a *Függetlenség* áhítozik.”¹²

Bár az 1937 tavaszán történeteket a különböző lapok pártállásuknak megfelelően kommentálták, a filmszakma többnyire hallgatott. Ez alól csak a Zsolnai László által írt és szerkesztett „egyszemélyes”, nyolcoldalas könyomatos, a *Filmújság* jelentett markáns kivételt. Zsolnai kimagasló és magányos alakja volt a két világháború közötti filmes újságírásnak. Kötetünk egyik célja, hogy felidézzük méltatlanul elfeledett alakját.

Zsolnai szinte egyedül vette fel a harcot a Turul és más szélsőjobboldali erők őrsegváltásra irányuló törekvéseivel. Cikkei látszólag politika- és ideológiamentesek. E látszólagos semlegesség mögött azonban tudatos újságírói stratégia húzódik meg. A status quo-t védte; mindent megtett annak érdekében, hogy a filmügyek hivatalos hatalmasságait megnyerje, csatasorba állítsa a korabeli magyar filmgyártás és a támadások keresztüzzébe került rendezők védelmében. A nagy szakmai múlttal rendelkező, éleseszű újságíró pontosan tisztában lehetett azzal, hogy a szélsőjobboldali támadások előbbutóbb sikerrel járnak. A régi és új őrsegváltók, a hatalom birtokosai és a hatalomba bekerülni kívánók közötti személyi összefonódásokról nyilván többet tudott, mint az utókor. Mégis bátor, heroikus, esélytelen küzdelmet folytatott azért, hogy éket verjen a szakma irányítói és az őrsegváltást követelő erők közé. Tette ezt egészen 1938 végéig, ameddig el nem némították.

Bár a tüntetések időlegesen alábbhagytak, a Turul folytatta akcióit. 1937 júliusában memorandumot nyújtottak be Hóman Bálintnak és Bornemisza Gézának az úgynevezett gettófilmek ügyében.¹³ A támadásra Zsolnai terjedelmes cikkben reagált a *Filmújság* hasábjain.¹⁴ Szeptemberben a Centrum nyomdában névtelen röplapot állítottak elő, amely Székely István, a *Hyppolit*, a *lakáj* és a *Lila ákác* rendezője, a magyar hangosfilm egyik megteremtője ellen irányult.¹⁵ A *Filmújság* szeptember 19-i számában Zsolnai nyílt levélben fordult Bornemisza Gézához, amelyben megpróbálta – nyilván eredmény nélkül – állásfoglalásra kényszeríteni a minisztert.¹⁶ 1937 novemberében a Turul nemzeti kulturális nagytábora bojkottot hirdetett a magyartalan filmek ellen: „...Rajkay Lajos alvezér a következő határozati javaslatot terjesztette elő: A nagytábor határozza el, hogy a magyar filmgyártás megteremtése érdekében a belügyminiszterhez és az illetékes minisztériumhoz *felirattal* fordul. A feliratban kérjék, a.) hogy a kormány *hozzon törvényt* a magyar filmgyártás megalapítására; b.) *vonja meg a támogatást* a magyar fajtát sértő filmek-től; c.) a mozgóképvizsgáló bizottságban; d.) valamint az állami filmgyárak igazgatóságában *adjon helyet az ifjúságnak*; e.) rendeljék el, hogy a kulturális életet nem irányíthatja *közönséges bűncselekmény miatt elítélt* ember; f.) oszlassák fel a *Gerő-trösztöt* és g.) állítsanak *kormánybiztost* a filmügyek élére. A *határozati javaslatot az egybegyűltek nagy lelkesedéssel elfogadták. Zsabka Kálmán a magyar filmvilág személyi visszasságait*

ismertette, majd indítványozta, hogy a *jövőben önérzetes magyar ember egyetlen idegen filmet se nézzon meg, és csak olyan moziba tegye be a lábát, ahol magyar rendezők által készített, magyar produkcióban magyar színészek játszanak*. A nagytábor ezt az indítványt is elfogadta...”¹⁷

Az 1937-es év külpolitikai fejleményei a német orientáció visszaszorítására törekvő Darányi kormányt eredeti terveinek feladására készítették. 1937 novemberében Darányi és Kánya Kálmán külügyminiszter berlini útja során megegyezés született két fontos kérdésben. Egyrészt a náci vezetőkkel megállapodtak abban, hogy Magyarország az Anschluss kérdésében semleges magatartást fog tanúsítani, másrészt a német vezetés megcsillantotta a reményt a Csehszlovákiával szembeni magyar revíziós törekvések megvalósítására.

Az első világháborút megelőző magyar határok visszaállítása 1920 óta a magyar kül- és belpolitika legfőbb törekvésének tekinthető. A trianoni béke értelmében az ország területe, Horvátországot nem számítva, 283 ezer négyzetkilométerről 93 ezer négyzetkilométerre, lakossága 18,2 millióról 7,6 millióra csökkent. A társadalmat ért sokkot csak fokozta a tény, hogy az új határokat az etnikai elv figyelmen kívül hagyásával húzták meg, és így a magyar népesség közel egyharmada, jóval több mint 3 millió ember került idegen államok fennhatósága alá. A régi határok visszaállításának követelése a két világháború közötti kormánypropaganda állandóan ismételt, fő szölamává vált, és amikor Hitler

és a másodhegedűsi szerepével megelégedni kényszerülő Mussolini jóvoltából megvalósítható közelségbe került a területek visszacsatolása, a cél érdekében a kormányok hajlandók voltak minden árat megadni. A zsidótörvényeket a náci Németországnak tett bizalomeroősítő gesztusnak szánták. A mérsékelt konzervatív vezető körökben is csökkentek az őrségváltással szembeni fenntartások. A több évtizedes jobboldali, kereszténymezeti propaganda hatásának következtében az ilymódon „megdolgozott” társadalom sem tiltakozott a zsidótörvények meghozatala ellen. Az őrségváltás viszonylag széles rétegek számára polgárosodásuk felgyorsulásával kecsegtetett.

1938 májusában átalakult a Darányi kormány. A korábbi igazságügyminiszter, Lázár Andor helyébe az addigi államtitkár, a zsidókérdésben erélyesebb álláspontot képviselő Mikecz Ödön lépett. Mikecz politikai pályafutását együtt kezdte Antal Istvánnal és Bornemisza Gézával, egyike volt az első világháborút követő időszak radikálisan szélsőjobboldali diákvezéreinek. A kormány április 8-án benyújtotta a képviselőházban az úgynevezett első zsidótörvény javaslatát. Ezzel kezdetét vette az őrségváltás megvalósítása. Amíg a Nemzetgyűlés a törvényjavaslatot tárgyalta, a Turul már tovább lépett, és az őrségváltás következő szükséges lépéseként követelte a színház- és filmművészeti kamara felállítását.¹⁸ A *Bajtárs* 1938. július–augusztusi számában Végváry József fővezér pedig már a Turul megvalósuló

kezdemenyezéseként regisztrálta a színházi- és filmkamara felállítását.¹⁹

Az első zsidótörvény 1938. május 29-én került kihirdetésre (1938/XV. tc.). A törvény rendelkezései szerint a sajtó-, ügyvédi, mérnöki és orvosi kamara tagjainak, az üzleti és kereskedelmi alkalmazottaknak legfeljebb 20%-a lehetett zsidó. A törvény vallási alapon állt, zsidónak az minősült, aki izraelita vallású volt. Ismét Zsolnai volt az, aki először mérte fel, hogy milyen hatással lehet a törvény a filmszakmára.²⁰

A színház- és filmművészeti kamara felállításáról szóló 6090/1938. M. E. számú rendelet meghozatala a zsidótörvényre való tekintettel vált szükségessé. A rendelet szövege szerint a kamara filmművészek, filmrendezők, filmművészeti ügyvezetők és ügykezelők, a filmiparban alkalmazott művészi segédszemélyzet önkormányzati szerve. A zsidótörvény 20%-ra vonatkozó feltételeinek megvalósítását a kamara felállítása tette lehetővé, hiszen a filmszakmában ezentúl csak kamarai tagok tevékenykedhettek, a kamara pedig éberren őrködött a zsidótörvény betartása felett. Feladatát a rendelet a következőkben állapította meg:

„... a színművészet és a filmművészet körében a nemzeti szellem és a keresztény erkölcs követelményeinek érvényre juttatása és biztosítása, a kamara kötelékébe tartozók testületi és szociális érdekeinek képviselése, hivatásuk erkölcsi színvonalának és tekintélyének megóvása, a hivatásuk gyakorlásával járó jogok védelme, és kötelességeik teljesítésének ellenőrzése, a tagok

feletti fegyelmi hatóság gyakorlása, végül állásfoglalás és javaslattétel a színművészetre és filmművészetre vonatkozó kérdésekben. Ebben a feladatkörben a kamara gondoskodik a színművészeti és filmművészi hivatás művészi színvonalának fejlesztéséről, úgyszintén a munka-, a színdarab- és a filmközvetítésről is.”²¹ Elnökévé Kiss Ferencet nevezték ki. A szélsőjobboldali nézeteiről is ismert színész nemcsak a színpadon, hanem a filmekben is gyakran szerepelt, politikai ambíciókkal is rendelkezett, közel állt a Turul Szövetséghez – így megfelelőnek tartották erre a posztra. A kamara irányítói kezdettől arra törekedtek, hogy a filmipar minden ágazatát kamarai irányítás alá vonják. Kísérletet tettek arra is, hogy a korábbi érdekképviseltek hatáskörét átvegyék és ezeket a szervezeteket is beolvasszák a kamarába. Centralizáló, monopolisztikus tevékenységük szélsőjobboldali, antiszemita szólamokkal, agresszív szakmai politikával társult.²² Lapjuk, az 1939-ben indult *Magyar Film*, a szakma hivatalos, a kormánypropaganda irányítóihoz közel álló sajtóorgánummá vált.²³

1939 februárjában a 2240/1939. M. E. számú rendelet felállította az Országos Nemzeti Filmbizottságot, amelynek hatáskörét a 48.950/1939. B. M. számú rendelet állapította meg.²⁴ Az Országos Nemzeti Filmbizottságnak már a filmkészítés szándékát is be kellett jelenteni. A bizottság a forgatókönyveket művészi és nemzeti – tehát politikai szempontból is megvizsgálta, engedélye nélkül meg sem indulhatott a forgatás. Döntése ellen nem lehetett jogorvoslattal élni.

Az űrségváltás megvalósításának még nagyobb lökést adott az 1938 karácsonyán beterveztett és 1939. május 5-én elfogadott második zsidótörvény (1939/IX. tc.). Ez már faji alapon állt: az minősült zsidónak, vallásától függetlenül, akinek legalább egyik szülője vagy legalább két nagyszülője zsidó származású. E törvény értelmében zsidók állami és közintézményekben nem voltak alkalmazhatók, nem lehettek lapszerkesztők, lapkiadók; az ügyvédi, orvosi, mérnöki, sajtó, színházi és filmművészeti kamarák tagjai közé csak 6% erejéig vehették fel őket. A törvény azt is kimondta, hogy zsidó nem lehet gyártó és forgalmazó cég, illetve mozi vezetője. A filmgyártásból kizárták a zsidó rendezőket, dramaturgokat, színészeket, tehát mindazokat, akiknek jelentős szerepük volt a filmek készítésében.²⁵ 1939-re megszűnt az összes filmszaklap is, helyükbe a *Magyar Film* lépett.

Az 1938/39-es évek cezúráját jelentettek a két világháború közötti magyar filmgyártás történetében. Egyrészt kialakítottak egy olyan intézményrendszert, amely lehetővé tette a filmgyártásnak az eddiginél fokozottabb állami ellenőrzését és propaganda-célokra való felhasználását. Másrészt a keresztény-nemzeti célkitűzések szem előtt tartásával létrehozták az űrségváltás feltételeit, azaz kizárták a filmgyártásból a zsidókat. A nagy hanggal meghirdetett nemzeti filmművészet kialakulása azonban váratott magára. A *Magyar Film* egy kritikus hangú vezércikke is ezt látszik bizonyítani:

„...Az átállításnál *nem az volt a legfőbb cél, hogy az eddigi zsidó színészek, rendezők, gyártók stb. helyére keresztények lépjenek, hanem a filmművészetnek, mint kultúránk egyik leghatásosabb eszközének és széleskörű terjesztőjének az újjászületését biztosítani. Magyar nemzeti kultúrát, szellemet és stílust akarunk a keresztény Magyarország Filmgyártásától!*

Ehhez pedig nem elégséges, hogy a zsidók helyére kamarai tagok lépjenek. Az is kell, hogy a kamarai tagok megvalósítsák azt a magyar filmművészetet, amelyet a jövőben minden áron meg kell teremteni.”²⁶

A Zsolnai László által megjósolt tőke- és szakemberhiány súlyos gondokat okozott a magyar filmgyártásban.²⁷ Ami az új tematika hiányát és az ennek következtében kialakult tematikai válságot illeti, a magyar filmek többsége 1939 után is ugyanolyan maradt, mint annak előtte. A filmgyártást végső soron a profit motiválta. A közönség pedig a háború éveiben is felejtetni járt moziba. A giccses szerelmi történetek és a felszínes társadalmi vígjátékok továbbra is nagy népszerűségnek örvendtek. A régi mesteremberek háttérbe szorításának következtében legfeljebb színvonaluk csökkent, számuk semmiképpen. Két új tendencia is megjelent azonban 1939 után. Az egyiket tudatosan hozták létre, a másik létrejöttét ellenszenvvel figyelték, és bár nem volt mód kizsármítására, nemkívánatosnak minősítették. Az első csoportba a propagandisztikus célzattal készített, társadalmi-politikai szempontból elkötelezett játékfilmek tartoztak, amelyek közé a kifejezetten háborús propa-

gandafilmek mellett az úgynevezett népi filmek – korabeli kifejezéssel élve: „problémafilmek” – is sorolhatók. Ennek a csoportnak reprezentatív darabjai alkotják továbbbi vizsgálódásunk tárgyát. Ami a nemkívánatos filmeket illeti, ezeket csak a teljesség kedvéért szükséges megemlíteni, és talán azért, mert létrejöttük egyik kiváltó okát épp a háborús propagandafilmek és a népi filmek megjelenésében kereshetjük. A magyar „film noire” irányzatáról van szó, amelyről kitűnő kutatója, Király Jenő kimutatta, hogy voltaképp tiltakozást jelentett a korabeli Magyarország társadalmi-emberi viszonyai ellen.²⁸ Ez a tiltakozás természetesen nem ölthetett, de nem is akart politikai formát ölteni, hiszen itt voltaképp a totalitarisztikus tendenciák elleni *egyéni, individuális tiltakozásról* volt szó, amelynek adekvát kifejezési formáját az érzékiség, a szexualitás, a bűn iránti vágyban kereshetjük. Az irányzat filmjeiben a preferált magatartásforma a menekülés, az eszményített hős pedig a vamp. Mivel ezek a filmek a magánemberek magánproblémáiról szóltak, a hivatalos cenzúra nem léphetett fel ellenük. A szerelmi, bűnügyi filmeknek „álcázott” műveknek e jelentésrétege a bírálók előtt rejtve maradt, csak a kifejezetten szélsőjobboldali beállítottságú lapok emeltek szót ellenük. 1944-ig többnyire sikertelenül.

Vizsgáljuk meg az első irányzathoz tartozó filmek közös jellemzőit. Ezek a filmek nem egyszerűen szórazkoztatni kívánnak, hanem valamilyen nevelési célt akarnak megvalósítani. Hasznosságukat nem pénzben, hanem az általuk kiváltott nevelő, orientáló, mozgósító

hatás eredményességében mérik. Ez a szempont azonban, ellentétben a sztálini idők szocialista filmgyártásával, sohasem vált kizárólagossá. A német és olasz filmgyártáshoz hasonlóan a magyar is a piacra termelt. Ezt a piacot irányították, befolyásolták, szabályozták és ellenőrizték, de végső soron piac maradt. A szigorú propagandisztikus tematika – ritka kivételektől eltekintve – mindig engedményeket tett a piaci fogyasztók töle egyébként idegen elvárásainak. Az alkotók sietve tettek eleget a felsőbb kíváncsnaknak, igyekeztek kitalálni a hatalom kívánságait, de közben fél szemmel a nézőt figyelték.

A háborúban, mint a nemzet egészét érintő válsághelyzetben megnőtt a propagandafilmek jelentősége. Céljuk a harckészség, a lelkesültség állapotának kondicionálása volt. A harci virtus állandó fitogtatása azonban hamar kifárasztja a hátszágban élő, ellátási nehézségektől meggyötört, nélkülöző tömegeket. Mivel a filmek elsősorban a hátszág számára készülnek, a harci cselekmények bemutatásával csak korlátozott eredmények érhetők el. A tematika csak akkor lehet hatásos, ha a néző saját életközegében játszódik. Át kell hidalni azt a nyilvánvaló ellentmondást, hogy vannak, akik harcolnak, vannak, akik nem. Ezt a feladatot legsikeresebben a kémfilmek oldhatják meg. Ezek ugyanis a harctéri alaphelyzetet képesek áttenni a hátszágba, azt sugallják, hogy ott is ugyanolyan háború folyik, mint a frontokon: kémek és ellenkémek vívják küzdelmüket, és a

tömegek éber, patrióta magatartásukkal e harc aktív, cselekvő résztvevőivé, „katonákká” válhatnak.

A népi filmek is propagandacélokat szolgáltak, meghatározott politikai célok érdekében akarták mozgósítani a nézőket, a közvetlen háborús tematika azonban nem volt jellemző rájuk. Elsősorban azért készítették őket, hogy kitöltsék azt a politikai-ideológiai vákuumot, amely a Horthy-kor politikai propagandáját a háború éveiben fenyegette. A rendszer ezekben az években ugyanis nem rendelkezett pozitív jövőképpel, sőt a korábban érvényesnek tekintett jövőkép is egyre bizonytalanabbá vált. A két világháború közötti Magyarországon konyhai falvédőkön, iskolákban, politikai gyűléstermek falain mindig ugyanaz a delejes hatásúnak szánt rigmus volt olvasható:

*„Csonkamagyarország nem ország,
Egész Magyarország menyország!”*

Mivel az ország igazságtalan szétszakítása valóban mélyen érintette az akkori nemzedékeket, a varázsigék nem voltak hatástalanok. A társadalmi-gazdasági nehézségekért a trianoni döntést tették felelőssé, és ezek a sorok egyben arra is magyarázatot adtak, hogy miért nem sikerül ezeket a nehézségeket megoldani. A chiliasztikus jóvendülés az 1938. novemberi első bécsi döntéssel (a felvidéki területek visszaszerzése) és az 1940. augusztusi második bécsi döntéssel (az erdélyi területek egy részének visszacsatolása) legalábbis részben megvalósult. A prófécia jelenné vált, de az „ezeréves birodalom” beköszönté helyett Magyarország 1941 tavaszán

belépett a második világháborúba, júniusban pedig megtámadta a Szovjetuniót. Értelmet kellett adni a háborúnak, és új jövőképre volt szükség. Ennek függetlennek kellett lennie a háború pillanatnyi állásától – ami nem volt túl biztató –, és túl kellett mutatnia magán a háborún is. A népi filmek jelenidejű történetei egy háborúmentes Magyarországon játszódnak, és ennyiben egyfajta jövőt jelenítenek meg.

A jobboldali hangszerelésű népi ideológia antiliberális és antikommunista beállítottsága harmonizált a háborút viselő ország hivatalos ellenségképével. A különbejáratú, sajátosan magyar jövőkép szükségességének kritériumát is kielégítette, nemzeti célokat kölcsönzött a hatalom háborús erőfeszítéseinek.

JEGYZETEK

1 A gyártók és alkotók nagy része szimpatizált a Tanácsköztársasággal, és annak bukása után emigrációba kényszerült. Ennek következtében a hazai filmgyártás 75%-át 1921-ben külföldi tőke tartotta fenn.

2 A Turul megalakulásának történetéről lásd: Dr. Lendvay Béla: *Táborozási ügyrend*. Bp., 1929; Bárány Ferenc: *Az antiszemitizmus szerepe a szélsőjobboldali diákmozgalmakban 1919–21*. Tudományos szocializmus füzetek 8. Műv. Min. Marxizmus-Leninizmus oktatási Főosztálya, Bp. 1971.

3 *Bajtárs*, 1936. január 17., 2. old.

4 Uo. 3. old.

5 *Hozzászólás a nemzeti filmgyártáshoz*. *Bajtárs*, 1936. február. A cikk a dokumentációban szerepel.

6 A Turul Szövetség történetéről a harmincas években lásd: Pintér István: *Haladó egyetemi diákmozgalmak és a Márciusi Front (1935–38)*. In: *A haladó egyetemi ifjúság mozgalmi Magyarországon 1918–1945*. Szerk.: Szabó Ágnes, Bp., 1978.

7 *Új Magyarország*, 1937. február 23., 4. old.

8 A nyilasok 1937 elején különböző diákszervezetekkel próbálták meg kiépíteni a kapcsolatot. Januárban Szálasi a Honszeretet Egyesületben tartott előadást a magyar ifjúság feladatairól. A Honszeretet a dr. Matolcsy Mátyás szerkesztette *Magyar Élet* című laphoz állt közel, amely a népiek jobbszárnyának egyik orgánuma volt.

9 Zsabka Kálmán, Zsabka Gyula ismert operatőr öccse, a szélső-jobboldali diákmozgalmak „örökifjú” vezére, a mozi szerelmese volt. Politikai pályáját a rongyos gárda egyik parancsnokaként kezdte. Már a némafilmmel is kísérletezett, György István *Tavaszi viharban* című filmjének forgatókönyvét ő írta és a főszerepet is ő játszotta. Egyes források szerint ő írta át a *Piros bugyelláris* című népszínművet filmre. Egyetlen filmet rendezett, a saját cége által gyártott, 1942-ben forgatott és 1943-ban bemutatott *Szeptember végéig*. A filmről részletesebben lásd Szabó Zoltánnak a dokumentációban szereplő írását. Zsabka jelentős szerepet játszott a Turul Szövetségben is: a Turul Szépművési Bajtársi Egyesület Filmtörzsének alapítója és örökös vezére volt, legalábbis 1936 és 1939 között bizonyosan.

10 *Új Magyarország*, 1937. március 17., 5. old.

11 *Függetlenség*, 1937. március 28., 5. old.

12 *Filmújság*, 1937. április 3., 1. old.

13 *Sürgősen állítsák be a filmgyártásba a keresztény erőket! Új Magyarország*, 1937. július 14., 11. old. A memorandumról szóló újságcikk a dokumentációban szerepel.

14 *Sürgősen állítsák be a filmgyártásba a keresztény erőket!* *Filmújság*, 1937. július 17., 1–3. old. Zsolnai cikke a dokumentációban szerepel.

15 *A láthatatlan ellenfél*, *Filmújság*, 1937. szeptember 11., 1–2. old. Továbbá *Nyílt levél György István filmrendező barátomhoz*,

Filmújság, 1937. december 18., 2. old. Zsolnai mindkét írása megtalálható a dokumentációban.

16 *Ki vállalja a felelősséget a magyar filmipar tönkretételéért?*, *Filmújság*, 1937. szeptember 19., 1–3. old. A nyílt levél a dokumentációban szerepel.

17 *Új Magyarság*, 1937. november 11., 6. old.

18 *Művészi és írói kamarákat sürgetett a Turul Szövetség Szépmíves Bajtársi Törzsének nagytábora, Bajtárs*, 1938. április, 7. old. A felhívás a dokumentációban szerepel.

19 *Végváry József fővezér a szépmívesek táborán. Bajtárs*, 1938. július-augusztus hó, 8. old. A tudósítás a dokumentációban szerepel.

20 Zsolnai két cikkben is foglalkozik az első zsidótörvény várható hatásaival: *A 20%. Filmújság*, 1938. május 14., *A zsidótörvény végrehajtási utasításának hatása a szakmára. Filmújság*, 1938. június 30., Mindkettőt közöljük a dokumentációban.

21 *Rendeletek Tára*, 1938-as kötetek, 1015. old.

22 A kamara története további kutatásokat igényel.

23 Filmes körökben úgy tudták, hogy a lapot a Turul adja ki. *Filmkultúra*, 1938. július, 8. old.

24 A rendeleteket a *Magyar Film* 1939/3-as száma közli. Mindkettő szerepel a dokumentációban.

25 *A II. zsidótörvénynek és végrehajtási utasításának a mozi- és filmszakmára vonatkozó fontosabb rendelkezései. Magyar Film*, 1939/28-as szám, 2–3. old. A cikk szerepel a dokumentációban.

26 *Magyar Film*, 1939/24., 1. old.

27 Dr. Bajusz Péter: *Ceterum censeo...*, *Magyar Film*, 1939/13., 3–4. old. A cikk a dokumentációban szerepel.

28 Király Jenő: *Karády mítosza és mágiája*, Budapest, 1989. A teljesség kedvéért meg kell említenünk a magyar film egy további, Szóts István nevéhez fűződő irányzatát. Filmjei egyetemes művészi értékeket képviselnek és elkülöníthetők a korszak más hazai filmes irányzataitól.

KÍSÉRLETEK A TEMATIKAI VÁLSÁG MEGOLDÁSÁRA

ÚJ KÖZÉPOSZTÁLY – ÚJ NEMZETI IDENTITÁS:
DR. KOVÁCS ISTVÁN

Az 1942 áprilisában bemutatott film rendezője Bánky Viktor, az 1938 utáni filmgyártás hivatalosan elismert és támogatott, legtöbbet foglalkoztatott sztárrendezője volt. Rendezői pályafutását 1938-ban kezdte, és a háború végéig 21 filmet készített, melyeknek egyharmadát a népi filmek kategóriájába sorolhatjuk. A forgatókönyv írója, Fekete István nem tartozott a népi írók táborába, bár népi témájú regényeket is írt, később népszerű ifjúsági és állatregények szerzője volt.

A film rövid története:

Dr. Kovács István történelmet tanít az egyetemen. A paraszti származású professzor megkéri a pesti társaság felkapott szépsége, Tatár Ada kezét. Tatárék boldogok, mert a lányuk egyetemi tanár felesége lesz. Amikor azonban Kovács leviszi a lány családját falura, hogy bemutassa őket a szüleinek, a gőgös Tatárék kellemetlen meglepetéssel veszik tudomásul a professzor paraszti származását, a tervezett házasságból semmi sem lesz. A csalódott Kovács néhány napot a faluban tölt, és feleségül veszi a szomszéd gazda lányát, Balog Ágnest. A lány

származása miatt Budapesten nem fogadja be őket az úri társaság. Egy este Ada öccse megsérti Ágnest, mire Kovács felpofozza a szemtelen ficsúrt. Tatárek feljelentik, de az egyetem dékánja Kovácsnak ad igazat. A Tatár-fiú egyik barátja, Holben Henrik azzal vádolja Kovácsot, hogy előadásaival lázítja az ifjúságot. A sértett professzor beadja lemondását, elhatározza, hogy feleségével együtt visszaköltözik falura. Apja rábeszélésére azonban visszatér az egyetemre, ahol egy ünnepség keretében a kultuszminiszter elégtételt szolgáltat neki, feleségének pedig kezet csókol.

A film elé utólagosan egy prológust illesztettek, amely az eredeti forgatókönyvben nem szerepelt. Ebben a főhős magáról beszél:

„Dr. Kovács István egyetemi tanár vagyok. Faluról jöttem szabad magyar földre, amikor még abban a faluban a csehek voltak az urak, és Magyarország felett Trianon kövér keselyűi várták, hogy egészen halottak legyünk. (...) Egy úton kell járniuk (a nemzet fiainak, S. T.), ha végig akarjuk járni az új Magyarország új ezer évét (...) Tudom, hogy mi már elindultunk ezen az egyetlen úton, tudom, hogy az összefogásra indult kezek már elérték egymást, és ha mégis akadnának kivételek, ezek csak például szolgálnak a még nagyobb összefogásra. Az én életemben is akadtak ilyen kivételek. Nem sokan, de mégis akadtak, akik megkeserítették, elgáncsolták, és én ezeket nem azért mutatom be, hogy egyenetlenségeket szítsak, hiszen ezek kiveszőfélben lévő emberek, hanem azért, hogy megismerjük és észre térít-

sük azokat, akik megfelelnek arról, hogy magyar és magyar között szakadék, válaszfal nincs (...) Én tanítani akarok, és rámutatni arra, hogy ilyenek is voltak, de ezentúl már ebben az országban ilyenek nem lehetnek.”

A film első jelenetében a Feszty-körkép honfoglalást ábrázoló részleteit látjuk és Kovács egyetemi előadását halljuk. Kovács a nemzeti jellemvonásokat az őstörténetből eredezteti. Szerinte a magyarság legfontosabb jellemzői, a szervezettség, a közösségi érzés és a nemzetért, fajért érzett felelősség, Keletről hozott tulajdonságok. Felfogása az úgynevezett turánizmus hatását mutatja. A századfordulótól kezdve többször kísérletet tettek egy sajátos magyar fajelmélet megalkotására. Erre azért volt szükség, hogy kompenzálják a szláv és germán népek tengerében rokontalan magyarság veszélyeztetettség-tudatát. A nyugati típusú fejlődés ellenzői mindig szívesen hivatkoztak erre az eszmére, mint a magyar felsőbbrendűség és különállás ideológiájára, amelyben az európaiságtól való eltérés pozitív hangsúlyt kapott. Kovács fejtegetéseiben szembeállítja a Keletről hozott organikus jellemvonásokat az individuális, érekeorientált motívumokkal.

Ezeknek a motivációknak Tatárék a megtestesítői. Tatárék családja tipikus modern polgári család. Cselekedeteiket, viselkedésüket kizárólag önző érdekeik motiválják. Önfeledt parvenü polgárok, akik élvezik, hogy az élet napos oldalán jutott számukra hely. Nem tesznek nemzetellenes kijelentéseket, nincsenek politikai nézeteik. A film végén hoppon maradnak, nevetségessé vál-

nak. Hozzájuk hasonló figurák népesítik be két évszázada a morális igazságokat hangoztató „társasági” színpadi műveket. Több tucatnyi magyar filmben is találkozhattunk már e típus képviselőivel. Kétségkívül rászolgálnak az erkölcsi elmarasztalásra, de a prolókus dörgedelmei ennél jóval tovább mennek, hiszen úgyszólván kiűzik őket a nemzet kebeléből.

Féja Géza, aki a *Magyarország* című kormánylapban megjelent kritikájával hitelesíti a film népiségét, a következőket írja: „A *Dr. Kovács István* című film előadására általában másnemű réteg vonul, mint a nagy filmszenzációk élvezésére. A nézők döntő többsége kopott ruhában jelenik meg, némelyik még a műhely, az üzem, vagy pedig a szatócsüzlet szagát is magával hozza, nincs kétség: *kisemberek látogatják elsősorban* ennek a filmnek az előadásait, az ő tapsviharuk robban ki napról-napra az elsötétített teremben. (...) Tessék megnézni az előadás után a szemeket és az arcokat: a drámai katarzis nyomait viselik, *az emberek ebben a filmben kapnak valamit, amit különben hiába keresnek.* (...) A *Dr. Kovács Istvánnal* szemben azt a kifogást támasztják, hogy »úrgyűlöletet« táplál. A vád eléggé érthetetlen, mert ebben a darabban az értelmiség többsége, köztük három egyetemi tanár és egy miniszter, a nép igaza mellé áll.”¹

Minden rendelkezésünkre álló forrás azt bizonyítja, hogy a film páratlan népszerűségnek örvendett. Féja sorai talán megvilágítják ennek a népszerűségnek az okát. Tekintsünk most el attól az alapvető nézőtéri tapasztalatnak ellentmondó felütéstől, amely szerint a ko-

pott ruhájúak nem érdeklődnek a nagy filmszenzációk iránt, és fogadjuk el, hogy a film népszerűségét az „alsóbb osztályok” rokonszenve váltotta ki. Mit kaptak ezek az osztályok ettől a filmtől, mi az, amit más filmekben hiába kerestek? A Tatár család kritikus ábrázolását? A Tatár-féléket még a nem politikai célokat szolgáló, átlagos magyar filmvígjátékok is elmarasztalják. Szociális demagógiát? Más népi filmekben is van belőle elég. Úgy vélem, a bírálat szerzője, bár tagadja, mégis rátapintott a lényegre. Ez a film valóban úrgyűlöletet táplál. Nem dramaturgiájával (nemhiába szerepel benne három „pozitív” egyetemi tanár és egy „pozitív” miniszter), nem jellemábrázolásával és még csak nem is „eszmei mondanivalójával”, hanem a felsőbb sugallatra hozzáillesztett proológussal váltotta ki ezt az egyébként nem kívánt hatást. A prologus, amely a politikai öngól tipikus esete, Tatárék személyében a vádlottak padjára ültette a magyar középosztályt, és politikai ítéletet mondott felette. Tatárék banális, látszatra kisszerű „bűnei” és a bevezető súlyos ítélete között ellentmondás feszül. A prologus ítéletéhez a dramaturgia nem szállít elégséges érveket. A hiányzó érveket pótolhatta a közönség – prologus által felszabadított – indulata. A középosztály életnívója alá kényszerített társadalmi rétegek szabad utat engedhettek ellenszenvüknek, annak az érzésnek, amit Féja Géza lakonikus találékonysággal úrgyűlöletnek nevezett.

Más kritikák azt mutatják, hogy a film a középosztály soraiban is tetszést aratott:

„... Nem azt mondjuk, hogy a *Dr. Kovács István* egyáltalán nem jószándékú, s bizonyos részleteiben nem jó film. Szelleme mérhetetlen haladást jelent az eddigi magyar filmekhez képest, de propagandisztikus célzatával egyenesen a másik végletbe zuhant: rózsavizes megoldást mutat. A páholyok felől egyre tüntetőbben felhangzó tapsok is azt mutatják, hogy a film felfelé kedvez: azt bizonyítják, hogy felülről sugárzik a népi béke és ragyogás (...) Hallottunk hangokat az előadás után – középosztályi szájból –, hogy veszedelmes lehet a film vilásképe: elbízzák magukat a parasztok. Mi azt mondjuk: a *Dr. Kovács István* láttán legfeljebb a középosztály bízhatja el magát. Ezrek tapsa igazolja esténként a nézőtereken, hogy a középosztály megtette a magáét...”²

A magukat elbízó parasztokra tett célzás azt látszik bizonyítani, hogy az úrgyűlölet dolgában tényleg nincs minden rendben. A középosztály körében aratott siker oka azonban nem igényel bonyolultabb magyarázatot. Ők nem a bevezető és a film együttesen tett hatására reagáltak, nekik csak a film tetszett, mégpedig kompenzációs okokból, hiszen igencsak megszőpített képet festett róluk.

A film széles körű népszerűsége azonban nem jelentette azt, hogy osztatlan sikert aratott. A propagandafilm átlátszó hazugsága a kritikus szellemű értelmiségieket nem tévesztette meg. Ennek bizonyítására nem szükséges liberális vagy baloldali kritikusokat idéznünk, elegendő, ha ismét a fenti bírálóhoz fordulunk:

„... A film hamis, mert azt bizonygatja, hogy túl

vagyunk a népi problémákon. A valóság az ellenkezője. A filmből így lesz szatíra, de nem az alkotók szándéka szerint. Ezt az akaratlan szatírárt még jobban kiélezi Páger kínos és teljes filmszerűtlen konferansa. Kovács István esete nem kivétel: egyszerűen elő sem fordulhat. Hol van a paraszti sorból jött egyetemi tanár, aki büszke paraszti szüleire? Hol vannak a népi eszme mellett kiálló egyetemi tanárok? Hol van az a középosztály, amelyik csak véletlenül jön rá egy egyetemi tanár paraszti származására? Hol van az az egyetemi ifjúság, amelyik a Kovács Istvánokért is hajlandó volna végre tüntetni? S hol a kultuszminiszter, aki kezetsókol egy parasztlánynak? A népi happyend szép lesz akkor, ha lesz hozzá népi Magyarország.”³

Az utólagosan rekonstruált „hatásvizsgálat” után térjünk át az ellenségkép konkretizálására. A Kovács Istvánt másodszor feljelentő diákot Holben Henriknek hívják. Nem véletlenül visel német nevet. A népiekre is hatást gyakorló fajelmélet a zsidókat kívánta kirekeszteni a nemzetfogalomból. Létezett azonban néhány olyan politikai-ideológiai irányzat, amely ennél jóval tovább ment, és nem egyszerűen a zsidók ellen, hanem általában az asszimiláció, az asszimiláltak ellen foglalt állást, és így a középosztály német, esetleg szláv származású tagjait is megpróbálta háttérbe szorítani. A történeti hűség kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy az adott időszakban a németellenességnek volt bizonyos antifasiszta éle is. Ezek a szervezetek igazi fajvédelmet követeltek a keresztény-árja fajvédelem helyett, és a

cezúrát a magyar származású magyarok és az asszimiláltak között húzták meg. Ilyen szervezet volt a népiek körében is népszerű Turul Szövetség, a Soli Deo Gloria Szövetség, a Honszeretet Társaság vagy az úgynevezett Sárkányos Mozgalom, amely kétfrontos harcot hirdetett a jobboldali árjak és a baloldali zsidók ellen. A jobboldali népiek egyik vezéralakja, Féja Géza közeli kapcsolatban állt velük. A zsidótörvények megjelenése mellett ezen szervezetek jelentkezése volt a másik tényező, amely kiváltotta a több évig húzódó úgynevezett középosztály-vitát a magyar szellemi életben. A vitához Németh László is hozzászólt egy nagy vihart kavarázó írással, amelynek a *Kisebbségben* címet adta, és amelyet 1939-ben jelentetett meg. A magyar irodalom fejlődését vizsgáló tanulmányában felállította a híg-magyarság kategóriáját, amelybe az általa feltételezett magyar karaktertől eltérőket, a magyar középosztály „asszimiláltjait” sorolta be. Azt állította, hogy a híg-magyarság nemzeti irodalmunkat is megfertőzte, és számos nemzeti klasszikust minősített ily módon másodrendűnek. A híg-magyarság ellentéte a mély-magyarság, amelynek szellemiségét szerinte kizárólag a parasztság őrizte meg. Németh gondolatai vulgarizált formában a filmben is felbukkannak. A Kovács – Tatárék, Holben ellentét így mélyebb értelmet kap: Kovács mentalitása és gondolatai szerint a mély-magyar paraszti típus megtestesítője, míg Tatárék és Holben Henrik a híg-magyar középosztály képviselői.

A film középosztályt érintő megállapításai két forrás-

ból származnak. Egyrészt a hivatalos politikai propaganda kívánalmainak adnak teret, amikor Tatárékat burzsoá-létükben bírálják. Elmarasztalják őket – és rajtuk keresztül a magyar úri középosztályt – azért, mert nem emelkednek túl önző osztály- és rétegérdekeiken, nem sajátítják el az elvárt és sugallt organikus, közösségi értékeket és tulajdonságokat. Tatárékat nem motiválja sem a nemzet, sem a faj. Épp az a baj velük, hogy önfeledtek, elégedettek, nem vesznek tudomást arról, hogy a középosztályhoz tartozás kötelezettségekkel – a nemzet és a faj iránti kötelezettségekkel – is jár. Bár a *Dr. Kovács István* nem antiszemita propagandafilm, áttételesen és rejtetten ott munkál benne az a középosztály-kritika, amelynek antiszemita vonatkozásai is vannak. Az újkonzervatív ideológiának, a népi eszmekör jobboldali variánsának, a fasiszta szólamoknak és a korabeli hivatalos propagandának közös tétele, hogy az úri középosztály elzsidósodott, ha nem is feltétlenül és minden esetben genetikai értelemben – Tatárék hangsúlyozottan nem zsidók –, de feltétlenül és minden esetben annyiban, hogy nem rendelkezik kellő nemzeti, faji öntudattal. Ennek oka pedig a modern nagyvárosi kultúra és életforma, amelyet a századvégi átkos liberális éra erőltetett rá Magyarországra, és amely tovább élt a két világháború között is. Ennek a kultúrának és életformának a közvetítői és reprezentánsai pedig a zsidók. A magyar középosztály feladata tehát abban áll, hogy ki-rekessze, kizárja magából nemcsak a valóságosan benne

rejlő zsidót (zsidótörvények!), hanem a virtuálisan benne lévő zsidó elemet is.

De honnan vegye mindehhez a mintát?

Itt kap szerepet a filmben a másik eszmei kútforrás, amelyből sokat merített a korabeli politikai propaganda – a népi ideológia. A magyar középosztálynak meg kell újulnia, méghozzá paraszti forrásból. Be kell fogadnia a Kovács Istvánokat, saját érdekében, hiszen a parasztságnak (mélymagyar gyökér!) tisztító hatása van. A népi hős űzheti ki a középosztályból a virtuális zsidó ördögöt.

A mély-magyarság kategóriájának pozitív kifejtésével Németh László tanulmánya és Bánky Viktor filmje egyaránt adósunk maradt. Ezek a homályos fogalmak szomorú kísérő jelenségei egy olyan korszaknak, amelyben a nemzettudat, az ellenkező látszat ellenére, elértéktelenedett, és amelyben a magyar középosztály felbomlása visszafordíthatatlanná vált.

A POZITÍV JÖVŐKÉP: A KÉT BAJTHAY

Másodikként kiválasztott – a népiek eszmevilágát tükröző – filmünket Patkós György rendezte 1944-ben: *A két Bajthay* szintén jelenidejű történet, valójában azonban a jövőendő Magyarországon játszódik. Tematikája szerint termelési-társadalmi utópia.

A film rövid története:

Ifj. Bajthay Péter, a magyaróvári mezőgazdasági akadé-

mia fiatal tanársegédje elhatározza, hogy visszatér falujába, Összigetre. Célja, hogy kiemelje a falut a szegénységből – virágzó gazdaságot teremtsen. Apja felháborodva fogadja: nem azért taníttatta, hogy paraszt legyen belőle. A falu naplopója, Jóska is igyekszik keresztetni Péter terveit. Egyetemista lányok érkeznek a faluba, segítik Pétert. Köztük van Árvai Kata, egy bankár lánya. Az apja bankjában dolgozik Sáskai, aki egy amerikai házaspárnak kívánja bérbeadni a falu földjét. Jóska Péter ellen hangolja a parasztokat, azzal vádolja, hogy a földet saját magának kívánja megszerezni. Péternek meg kell küzdenie a falu ellenállásával, és meg kell győznie a bankot, hogy a parasztoknak adja a földet. Közben szerelem szövődik közte és Kata között. Végül Péter sikerrel jár, a föld a parasztoké lesz.

A *Dr. Kovács István* ideológiai szempontból a népiek eszméit felhasználó jobboldali politikai propaganda-filmnek tekinthető. Kérdésfelvetése konkrét politikai célokat szolgál: az őrségváltás és az új középosztály kialakításának szükségességét hirdeti, a nemzeti identitásnak kíván új, a kormánynak tetsző, hatékony tartalmat kölcsönözni. A *két Bajthay*ban is megtalálhatók ezek a politikai panelek, a kérdésfeltevés azonban nagyobb léptékű. A *két Bajthay* mítoszteremtő kísérlet. Hősenek célja az *egész társadalom átformálására* irányul. Önmagát példaképnek tekinti, aki saját kis világát organikus közösséggé alakítja át, amely koncentrikus körökben tágulván, az egész társadalmat képes átformálni. Ember-természet-társadalom ősi, természetadta harmóniáját

akarja visszaállítani. Ezt a harmóniát a polgári fejlődés bontotta meg – hirdeti a film. Visszatérhetünk-e magasabb szinten hozzá?

Ifj. Bajthay Pétert világteremtő energiák feszítik. Demiurgosz, teremő isten-ember készül megnyilvánulni benne. Az utópista szocialisták, narodnyikok, szektaalapítók hevületével lát munkához. Feladata a példaadás és a teremés. Az ősi harmónia, ahogyan azt a film bevezető képsorai bemutatják, már csak a folyó-állatok-természeti ember (pásztor) viszonyában adott. Az emberek közötti, tehát a társadalmi viszonyokat újjá kell teremteni. Péter a laboratóriumok világában már megszerezte az ehhez szükséges tudást – teremő Faustként tanulmányozza Össziget makettjét –, most át kell ültetnie tudását a gyakorlatba. Nem maradhat a városban, hiszen az a szervezetlen modernség terrénuma. Csak mint a tudás megszerzéséhez szükséges tényező, helyszín játszik szerepet az életében. Alkotni azon a földön kell, amelyből vétetett, Összigeten, a szülőfalujában. Összigetnek már a neve is szimbolikusan értelmezhető, a feltámasztandó ősi aranykorra utal, amely már csak szigetként létezhet a 20. században. A sziget minden mitikus és utópikus teremő kísérelt ideális színhelye a régi és a modern mitológiákban. Péter a felvilágosítók türelmével oktatja a parasztokat a korszerű, intenzív gazdálkodás előnyeire. A piaci viszonyok által megnyomorított falusiakból megszervezi az „Összigeti Munkaközösség”-et. A munkaközösség tulajdonképpen szövetkezet. Szervezése hasonló módon történik, mint a

szocialista szövetkezetek kialakulását ábrázoló ötvenes években készült filmekben. A szövetkezeti mozgalom ideája Magyarországon már a szocializmus korszakát megelőző időkben megjelent. Megtalálható a népiek terveiben is, de voltaképp a századvég újkonzervatív-agrárius köreiből született. Természetesen az újkonzervatív és a népi szövetkezeti eszme nem állami vagy szövetkezeti, hanem magántulajdonon, illetve egyéni használaton alapul. Péter tervei szerint a parasztok majd „közösén” megvásárolhatják a banktól bérelt földet. Egyéni és közös tulajdon viszonyát a film nem vizsgálja, hiszen ez politikai szempontból igen kényes kérdés, akárcsak a tulajdonszerzés módja. Nem véletlen, hogy nem egy konkrét földbirtokos földjéről, hanem banki kezelésben lévő 800 holdról van szó. A személytelen banknak mint a földet kezelő intézménynek a szerepeltetése jótékonyan tompítja a földtulajdon és az osztályharc veszélyes összefüggéseit.

A közös munka nemcsak a parasztok életének adhat új minőséget, hanem a városban élő egyetemista úrilányok „szenvédezeit” is megválthatja. Az önös, léha, amerikai életforma perspektívtalan unalmával szemben (yacht, golf, party) az egyetemi munkaszolgálat kínál izgalmas alternatívát.⁴ A lányok egyenruhát öltenek (pöttyös ruha, pöttyös kendő, fehér kötény), állandóan dalolnak és máris átlényegülnek. A teremtmény Péter mellett ők alkotják a segítő angyalok karát. Ők is a városból jönnek, de tudásuk csak a faluban „válhat termelőerővé”. Csapatukból kerül ki az „új Éva” – Kató. A szerelmi

szál, mint a privát élet attribútuma, nem lehet öncélú love-story, közösségi céloknak rendelődik alá. Péter nem személyes varázsával, hanem eszmei erejével hódítja meg Katót, csókjától tekintete acélossá válik, lélekben megerősödve néz a boldogabb jövőért vívott harc feladatai elé.

Péter konfliktusai három síkon zajlanak:

- személyes szféra: az apával való konfliktusa
- a kis közösség szférája: a faluval való konfliktusa
- a külső világ szférája: a bankárokkal való konfliktusa

Az apával való konfliktus alapja az, hogy az idősebb Bajthay nem képes megérteni Péter valódi hivatását. Ő egyszerűen csak urat akart nevelni a fiából. A konfliktus feloldása csak a film végén lehetséges: ha Péter megváltoztatja a falut és képes megállni a helyét a külső világban, akkor meggyőzi apját is saját igazáról. A harmóniára törekvő műben a generációs ellentétek nem lehetnek antagonisztikusak.

Jóval lényegesebb szerepet játszik a falu népével való konfliktusa. A nagy átalakításnak alulról kell megindulnia, a világ sarkából való kimozdítását helyi szinten kell megkezdeni. Az alapvető kérdések a faluban dőlnek el, a külső világ szférája ehhez képest másodlagos, a „nagypolitika” csak a kereteket biztosíthatja, erősítheti, vagy rosszabb esetben rövidebb ideig gátolhatja a helyi kezdeményezéseket. Péter személyes példaadással nyeri meg a parasztokat. Ez is a próféataság kelléke. Több mint politikus: nem egyszerűen a társadalmi-politikai viszo-

nyokat akarja megváltoztatni, fő feladatának „az új ember megteremtését” tekinti. A film egyébként is azt sugallja, hogy a negyvenes évek Magyarországnak nem létezhetnek megoldatlan politikai problémák. A nép viszont csalódott, „száz évben egyszer hisz”, a parasztok bizalmatlanok, önzők, gyanakvók, a régi bűnös rendszer tette őket ilyenné. Rossz tulajdonságaik Péter helyi ellenségében, Jóskában, a falu intrikus alakjában perszonnifikálódnak. Jóska voltaképp félbemaradt Péter, bukott angyal, Lucifer. Gimnáziumot járt, de nem érettségizett, naplopó, se úr, se paraszt. Egyéni sikertelenségét Péter elleni áskálódással kompenzálja, ő testesíti meg a tagadás és a kételkedés szellemét. Azzal vádolja Pétert, hogy a maga számára kívánja megszerezni a földeket. Igyekszik felláztatni a parasztokat. A falusiak jobb ügy iránti lelkesedése alábbhagy – a szalmaláng természetű lelkesedés a magyarság negatív karakterisztikumaként jelenik meg a filmben. Valóságos sztrájkjelenetnek lehetünk tanúi: a fenyegető tömeg „szembe akar nézni” Péterrel. Az összezsapást csak a deus ex machina segítségével lehet elkerülni: hírt kapunk arról, hogy a bank fel akarja mondani a bérletet. Az általános kétségbeesés következtében a sztrájk, a lázadás elmarad. A jelenet azt sugallja, hogy az erőszakos parasztmozgalmak mögött lelkiismeretlen lázítókat, felforgatókat kell keresnünk. Az 1943-ban játszódó filmben nem szerepelhetnek par excellence szocialista agitátorok, a néző azonban pontosan érti a képi utalásokat.

A konfliktus harmadik szintje a külső világban, a

városban, budapesti bankok tanácsstermeiben játszódik. Péternek meg kell győznie a bankot arról, hogy a földet a parasztoknak kell bérbe adni. A termelési utópia itt kerül osztársadalmi dimenzióba. Jóska nem igazi ellenség, ő Péter rosszabbik fele, titáni rész a dionüszoszi összetevő nélkül, a magyarságban rejlő negatív tulajdonságok, a rossz alternatíva megtestesítője. A hős igazi ellenségei, akikre a film ellenségképe épül, Sásikai és kliensei – az Amerikában élő házaspár. 1943-ban a rendszernek nem volt számottevő belső ellenzéke. A baloldaliakat, liberálisokat és a zsidókat már nemcsak a nemzetfogalomból iktatták ki, hanem fizikai értelemben vett megsemmisítésük sem tűnt távoli lehetőségnek. Sásikai kliensei, a potenciális vevők, az Egyesült Államokban élnek. A nőről sejtjük, hogy magyar származású, férjéről nem tudhatjuk biztosan. Szándékosan homályban hagyott nemzeti hovatartozásuk fontos funkciót tölt be. Lehetnek nemzetárulók és ugyanakkor lehetnek külső ellenségek is. A korabeli jobboldali propaganda szerint a Magyarországgal hadban álló Egyesült Államok a zsidóság irányítása alatt állt. Az amerikai bankár törve beszéli a magyar nyelvet, hatalmas szívtartó szív, pocakos, pöffeszkedő, ellenszenves alak. Pontosan megfelel annak a karikatúrisztikus képnek, ahogyan az ötvenes években az imperialista tőkést ábrázolták. Ne feledjük azonban, hogy ez az ábrázolás valójában a szélsőjobboldali, náci, Stürmer-típusú antiszemita lapokban látott először napvilágot, onnan került át a sztálinista propaganda céljait szolgáló sajtóba.

Amikor Péter megpróbálja meggyőzni a bankembereket, hogy ne az amerikaiak, hanem a falu népe kapja meg a földet, akkor valójában a magyar nemzet érdekeit védi a nemzetközi, zsidó nagytőkével szemben. Sáskainak, mivel magyar zsidók a filmben nem szerepelhetnek, legfeljebb a zsidóbérenc szerepe jut. Péter és Sáskai tárgyalása rövid ideig tart. Nem értenek szót egymással, illetve pontosan értik egymást: tudják, hogy ellentéteik kibékíthetetlenek. Sáskai úgy érvel, hogy aki többet fizet, azé a föld, Péter szerint a föld nem áru.

A végső döntés azonban Sáskai főnökének, Árvainak, a bankigazgatónak a kezében van. Ő nem ellenség, legfeljebb még nem tudja, hogy a nemzeti kötelesség előbbre való az üzleti érdeknél. Különben is, a néző tudja, hogy ő Kató apja, erről azonban Péternek nincs tudomása, ahogyan Árvai sem tudja, hogy Kató választotta a fiú. Péternek ugyanis nem érzelmi, családi alapon kell befolyásolnia a bankvezért, hanem elveivel kell meggyőznie őt, így politikai programbeszédet intéz hozzá. Nemzeti egységpolitikát, összefogást hirdet, kifejti a tervszerű termelés előnyeit. Véleménye szerint ha sikerül mozgósítania a parasztságot, minden gazdasági probléma megoldódik. Agrár-utópiája az ötvenes évek nehézipari fejlesztésének csodatévő, mindent megoldó tervével rokon. A tervszerű gazdálkodás azonban nemcsak a gazdasági nehézségek ellenszere, hanem állítása szerint képes megoldani az összes társadalmi problémát, a faji, a nemzetiségi és a tőke-kérdést is.

„Kérdemeltük, hogy miénk legyen a föld, az állam

mi vagyunk, a kormány csak gépésze a gépnek” – deklamálja emelt hangon a Blut und Boden eszmekör nemzetiszocialista érveit. Árvait sikerül meggyőznie. A bank feladja szabadpiaci elképzeléseken alapuló elveit, és a nemzet, a faj szolgálatába áll.

A film záró képsoraiban két emblemikus jelenetet is láthatunk. Az egyikben a falu népe közösen imádkozik Péterrel, az Összигetet meglátogató bankvezér pedig fejet hajt a nép előtt, maga is „belesimul” a nemzeti harmóniába. A másik jelenet az ötvenes évekből ismert „szánt az eke”-típusú képsor: egy új világ felépítésének optimista jelképe. Totalitárius múlt és jövő egy pillanatra együttesen mutatkozik.

JEGYZETEK

1 *Esti Magyarország*, 1942. április 25., 3. old.

2 Szíj Gábor: *Dr. Kovács István, Magyar Út*, 1942/18., 6. old. A *Magyar Út* szerkesztői Pap Béla és Gombos Gyula voltak. A lap a népi mozgalomhoz kapcsolódott, teret adott jobbszárnyának is.

3 Uo.

4 A főiskolai munkaszolgálat mozgalmat a Turul Szövetség kezdeményezte a harmincas évek közepén.

DOKUMENTUMOK I.

HOZZÁSZÓLÁS A NEMZETI FILMGYÁRTÁSHOZ

Tagadhatatlan, hogy a film a nemzeti kultúrpolitikának legerősebb propagandaszerve. Ma Magyarországon erre a célra a filmet nem használják fel. Pedig a magyar faji sajátságokban gyökerező, keresztény erkölcsökön és világnézeten felépített nemzeti kultúrpolitikának, a nép széles rétegeinek művelése és a nemzet nevelése, erőteljesebbé tétele sürgősen indokolttá teszi a filmet a kultúrpolitika propagálásába bevonni. A néma filmnek internacionális jellege volt. A hangos film hivatva van annak a nemzetnek a fajiságát kifejezni, amelyben gyártatott.

A mai magyarnak nevezett filmgyártás távol áll a magyar nép szellemétől, kultúrájától, az országban a konzervatív kultúrpolitikának legnagyobb ellensége, kozmopolita és népművelés szempontjából romboló hatású.

A nagy nyugati fejlődött államokban a nép széles rétegeinek nacionális irányban való művelése céljából beállították a százszázalékosan nemzeti alapokra helyezett filmgyártást és rádiót, mert beigazolódott, hogy e két propagatív szervvel érhetik el az idevonatkozó legnagyobb eredményeket.

Magyarországon sajnos azt kell tapasztalnunk, hogy ebben a szellemben semmiféle szerv eddig nem alakult, és a filmgyártás kizárólagosan kozmopolita tőkések kezében összpontosul, akik felett semmiféle kontroll nincs és akik *elárasztják destruktív, nemzetromboló szellemű, piszkos üzleti céljaik eléréséhez az országot zsargonfilmekkel és álmagyarsággal, nem törődnek azzal, hogy a nemzeti kultúra szempontjából milyen vétkes termékkel rontják a művelődésre szorult tömegek lelkét.*

Az egészséges magyar nemzet tömegei, akik ezen zsargonfilmek túlprodukciójával terheltettek az utóbbi esztendőben, undorral fordultak el eme produktumoktól, és negligálásukkal azt az eredményt érték el, hogy a mai Magyarországon kiépített kozmopolita filmgyártás súlyos válságba került, a filmgyártók és a filmkölszönzők legnagyobb része a tönk szélén van, egymás után kénytelenek üzemüket bezárni.

A legfelsőbb körök több ízben kijelentették azt, hogy az ifjúság ne csak lateiner-pályákon keresse elhelyezését, hanem *kapcsolódjon be a magyar ipar és kereskedelem vérkeringésébe.*

Az ígéretek azonban csak szavak maradtak. Mi, a magyar fiatalság, az új generáció, akik tisztában vagyunk avval, hogy ezt a nemzetet a kozmopolita szellemtől megtisztítani kötelességünk, csak abban látjuk a magyar nemzet jövőjének kibontakozását, ha mindannyian egy táborba sorakozunk fel, dolgozni akaró munkásokként frontot alkotva a kozmopolita szellemmel szemben.

A magyar tökének ismét magyar kezekbe kell kerülnie.

Magyar becsületes vállalkozásokkal, ideális magyar eszmék célkitűzéseivel kell megtönnünk a fent említett demoralizált ipart és kereskedelmet, lassú és kitartó munkával le kell hengerelnünk mindent, ami ezen szent cél megvalósítását megakadályozza. Ma Magyarországon az ifjúság már nem vadászkalapos váciuccai zsúrfiúkból áll, hanem egy öntudatra ébredt és nemzeti szellemenben nevelkedett egységes táborból.

A magyar kormánynak kötelessége a romlásba került kozmopolita filmgyártók kezéből most, amikor azok a csőd szélére kerültek, kiragadni a hatalmat és olyan szervet kialakítani, amely először olyan filmgyártást tud produkálni, melynek célkitűzései a fent már említettek.

Utánpótlásról kell gondoskodni.

Az utánpótlásnak a magyar ifjúság legjavából kell kikerülnie.

KÖNYÖRTELEN ÁTSZERVEZÉST!

Rövidesen elérkezhet az az idő, amidőn politikai változás és jobbra fejlődés útján, a kozmopolita filmgyártás munkája fölöslegessé válik, addigra ki kell termelni hazánk ifjúságából a magyar filmgyártáshoz szükséges szakembereket. Tehát a magyar fiatalságot kell elsősorban elhelyezni és megadni nekik az alkalmat arra, hogy a nyugateurópai kultúrállamok nivójának megfelelő

kvalitású szaktudást tudjanak elsajátítani. A magyar filmgyártás csak akkor lesz lényegében magyar, ha ebben a szellemben könyörtelen átszervezés történik. Nem is kívánható a kozmopolita tőkétől más, minthogy saját fajiságát védje abban az országban, ahol még talán egyedül Európában a legnagyobb szabadságot élvez. Érezve a jobbról fújdogáló szellőt, mindent elkövet, hogy a gyártás utánpótlása idegenekből toboroztassék.

KERESZTÉNY TÖKÉT!

Sajnos azt kell tapasztalnunk, hogy a keresztény kézben fekvő, óriási vagyonok megmozgatása erre a célra eddig lehetetlenség volt. Pedig, ha ez meg nem történik, Magyarország a nacionalizmus irányában felfelé törő fejlődése hajótörést fog szenvedni, mert a destruktív propaganda fogja azt a helyet betölteni, amelyet a magyar ifjúságnak kellene kezébe ragadni. Ma még nem késő, és ezért e sorokban hívjuk fel a figyelmét az illetékes köröknek a fent említett veszedelemre, és mi, a magyar ifjúság követeljük, hogy végre cselekedjenek.

Megállapítható, hogy nálunk a hangosfilmgyártás születése akkor keletkezett, amikor *Németországból ki-
üldözött siberek és álfilmemberek visszatódultak ha-
zánkba* azért, hogy az itt fennálló transfer-rendelkezők kihasználásával a zárolt pengőösszegeket használják filmgyártás céljaira. A spekuláció akkor nem magyar filmgyártásra törekedett, az eredmény harmadrendű

volt, mert a transfer-spekulációból a film kezdeténél már egy olyan óriási haszon mutatkozott, amely egyedül biztosította e destruktív siberek hasznát, és amelyet arra használtak fel, hogy a Németországból idemenekülteket segélyezzék és azoknál busás jövedelmeket biztosítsanak. Ebből alakult ki a magyar hangos filmgyártás.

Téves elgondolás az, ha azt hisszük, hogy egy ideális filmgyártás haszon nélkül elképzelhető. A kormány kötelessége azonban felügyelni arra, hogy a becsületes magyar szellemben és magyar emberekkel gyártott filmek mellett, hogy ezek nemzetnevelő kultúrpolitika szolgálatába állíttatnak, mégis a vállalkozóknak hasznot hozhassanak, hogy ez *üzlet is legyen*, és hogy a filmgyártás folytatólágossága ezáltal biztosíttassék. Németországban és Olaszországban sikerült ilyen irányú eredményeket elérni, és példaképpen állíthatjuk magunk elé azt, hogy ezekben az országokban az egy kézből irányított filmgyártás miképpen lett megkonstruálva. Mindezenetre nekünk, magyaroknak helyzetünk sokkal nehezebb, mert egy 8 milliós nemzetben a filmek elhelyezése és lukratívvá tétele nehézségekbe ütközik, különösen akkor, amikor az ország területének legnagyobb részén csak hetenként egyszer vannak előadások, sőt igen sok helyen nélkülözik annak lehetőségét. Tehát szükségesnek látszik egy olyan organizáció felállítása is, amely ennek kiépítését irányozza.

Szilárd meggyőződésünk, hogy a magyar kormány a fent említett eszmék tudatában van, és minden erejével azon lesz, hogy a magyar jövő érdekében a magyar

fiatalságnak ezt a vágyát szem előtt tartva, végre feleszmél és kezébe veszi a filmgyártás nemzeti szempontból elengedhetetlen fontosságú vezetésének gyepőlőjét.

Bajtárs, 1936. február 20.

Jóny István

SÜRGŐSEN ÁLLÍTSÁK BE A FILMGYÁRTÁSBA A KERESZTÉNY ERŐKET!

A Turul Szövetség memoranduma a gettófilmek ellen

A magyarországi filmgyártással kapcsolatban a Turul-szövetség Végváry József dr. országgyűlési képviselő, a szövetség fővezérének aláírásával terjedelmes memorandumot nyújtott át Hóman Bálint kultuszminiszternek és Bornemissza Géza iparügyi miniszternek. A memorandumot a szövetség *szépmíves bajtársi egyesülete* készítette, s ezzel megindította azt a küzdelmet, amelynek végső célja a *nemzeti filmgyártás* megteremtése.

A memorandum, amelyet Végváry József dr. adott át a minisztereknek, megállapítja, hogy egy-két kivételtől eltekintve *csaknem minden forgalomba hozott film kizárólag zsidó üzleti és faji érdekeket szolgál*. Nyoma sincs ezekben a filmekben a nemzeti szellemnek és művészetnek, mert a *film tényleges irányítói mindig zsidók*, akik nem ismerik a magyar népet, sőt a magyar nyelvet sem. Ezek a filmek telítve vannak a *gettó-ízű erkölcsatlenséggel*, ami károsan befolyásolja a magyar társadal-

mat is azáltal, hogy nevetségessé teszi a nők tiszta erkölcsi életét, kigúnyolja a magyar parasztot, honvédségünket duhajkodó társaságnak állítja be, csipkedi a magyar lovagiasságot, s következetesen a romboló éjjeli lokáletnek csinál propagandát.

A szövetség rámutat arra, hogy a *mozilátogatóközönség közel nyolcvanöt százaléka a keresztény magyar társadalomból kerül ki*, a nemzeti élet felelős irányítói előtt tehát nem lehet közömbös, hogy a magyar társadalom nap-nap után ilyen mértéken hatású filmet kap szellemi táplálékul. Ezért kéri a memorandum, hogy *állítsanak a filmgyártásba sürgősen keresztény magyar írókat, filmrendezőket, zeneszerzőket, operatőröket, díszlettervezőket és színészeket*. Kívánatosnak tartják *játékmesterek* bevonását a filmgyártásba, akik öröködnék a párbeszéd helyes magyarsága és a nyelvnek tisztasága felett. Kérik a filmgyártásban a ma már teljesen kiképzett és elismert magyar művész- és technikai erők intenzív foglalkoztatását. Szükségesnek tartják, hogy a filmgyártásban a működő magyar művész- és technikai erők mellé sürgősen *vonják be az arra alkalmas fiatal magyar nemzedéket* a filmkészítés ismereteinek elsajátítása céljából. Ezzel azt kívánják elérni, hogy *néhány év múlva megfelelően képzett keresztény magyar gárda álljon a filmgyártás rendelkezésére*. Kívánatosnak tartják továbbá azt is, hogy a miniszteriális bizottság a tervbevett filmre a *gyártási engedély* megadását és az *állami támogatást* attól tegye függővé, hogy a készíten-dő film nemzeti és művészi szempontból kifogástalan-e

és megfelelő arányban foglalkoztat-e keresztény magyar művész- és technikai erőket.

Új Magyarság, 1937. július 14.

„SÜRGŐSEN ÁLLÍTSÁK BE A FILMGYÁRTÁSBA A KERESZTÉNY ERŐKET.”

*Hozzászólás a Turul Szövetség
gettófilm memorandumához*

Az *Új Magyarság* című lap július 14-i száma kéthasábos cikkben foglalkozik a Turul Szövetség azon memorandumával, amelyet Végváry József országgyűlési képviselő adott át Hóman Bálint és Bornemisza Géza miniszternek, az úgynevezett gettó-filmgyártás ellen.

Mivel e sorok írója közel kilenc esztendeig az akkor még egészen jobboldali *Nemzeti Újság* és *Új Nemzedék* című lapokban éveken keresztül kizárólag egyedül követelte a magyar nemzeti filmgyártás megalakulását, joggal szól hozzá ehhez a memorandumhoz, amely részben tartalmaz igazságokat is, részben azonban arculcsapása mindazon szándékoknak és cselekedeteknek, amelyeket a hivatalos testületek csináltak és előirányoztak.

Végváry képviselő úr memorandumja megállapítja, hogy „csaknem minden forgalomba hozott film kizárólag zsidó üzleti és faji érdekeket szolgál.”

Ha Végváry úr memorandum átadási fáradozását megtoldotta volna azzal, hogy az iparügyi és kultuszminisztérium után szabadjegyével felmegy a várba, akkor a belügyminisztériumban tudomására adták volna, hogy ez a fenti megállapítás elejétől végig valótlan. Bebízonyították volna éppen a belügyminisztériumban, hogy a magyar filmgyártás megteremtése óta több mint száz mozgószínház nyílt meg és kezdte meg üzemét, amelyeknek tulajdonosai statisztikailag kimutathatóan több mint nyolcvan százalékban tiszta keresztények.

A belügyminisztériumban megtudhatta volna, hogy a vidéki nagyvárosok, mint például Győr, Sopron, Kaposvár, Nagykanizsa, Komárom, Szombathely, Pápa, tovább folytatva a többi részeket is, Kecskemét, Salgótarján, Miskolc, Cegléd, Szeged, Hódmezővásárhely, Nyíregyháza, Debrecen stb. stb., mind keresztény kézen vannak. Ezeknek a moziknak nemcsak a vezetői keresztények, nemcsak az engedélyesei, hanem a profitálói is. Meg kell kérdezni ezeket a keresztény mozivezetőket és tulajdonosokat, hogy a magyar filmek nem képviselik az ő érdekeiket is? Akkor kiderül, hogy Végváry úr memorandumának ez a pontja valótlan, mert a magyar filmgyártás fellendülése óta ezek a keresztény mozisok is nagyobb üzleti eredményeket csinálnak.

Azt állítja a memorandum, hogy „a film tényleges irányítói mindig zsidók, akik nem ismerik a magyar népet, sőt a magyar nyelvet sem.”

Miután a memorandum megfeledkezik arról, hogy ezek a zsidók megszólaltatták a Móricz Zsigmondokat,

a Herczeg Ferenceket, a Csathó Kálmánokat, a Jókai Mórokat és még egy sereg félmjelzett keresztény író, akiknek jórésze a szöveggönyvet, a párbeszédeket is maga írja, sőt belefolyik a felvételek vonalvezetésébe is, akkor ez az állítás sem felel meg a valóságnak, csak annyiban, hogy a tőkések majdnem kivétel nélkül zsidók, mint ahogyan zsidó a producerek és a rendezők egy része is. Erről azonban ezek a zsidók nem tehetnek. Mindenki örömmel várja, hogy a dúsgazdag keresztény vállalkozók, Kovacevics Milenkótól kezdve a Baross Gáborokig ne csak tőkével kapcsolódjanak bele a magyar filmiparba, hanem irányítással is. Hozzanak keresztény írókat, rendezőket, hozzanak keresztény technikusokat, teremtsék meg azt a nemzeti filmgyártást, amely után a Turul Szövetség áhítozik, de elégedjenek meg ez esetben azzal, hogy a zsidók vagyonukat kockáztatják, amikor magyar filmeket gyártanak, s amikor amúgy is vigyáznak arra, hogy százalékos arányban a foglalkoztatott személyzet jórésze keresztény legyen, nehogy kihívja az ellentábor kifogásait.

Hogy mennyire valótlan a beadvány egy része, azt könnyen bizonyíthatjuk akármelyik magyar film produkciós listájával. Mivel ezen a héten mutatták be a Reflektor filmvállalat *A férfi mind örült* című vígjátékát, nézzük csak meg, hogy a film létrehozásában kik szerepelnek.

A rendező zsidó, az asszisztense, Csepreghy Jenő keresztény, az operateur Eiben István, asszisztense, Ger-

gelits Ferenc, a hangmérnök Lázár István, a film összeállítója Bánky Viktor keresztények.

A film főszereplői Lázár Mária, Jávor Pál, Páger Antal, Vaszary Piroska, Dénes György, Pethes Sándor, Mály Gerő, Dajbukát Ilona, Köpeczy Boócz, Maklár Zoltán, Orsolya Erzsi, Simon Marcsa, Sittkey Irén, Gazdi Aranka és még számos apró szereplő mind keresztény. A tizennégy főszereplő között összesen négy zsidó van.

Azt mondja a memorandum, hogy ezek a filmek telítve vannak „gettó-ízű erkölcstelenségekkel. Nevetségessé teszi a nők tiszta erkölcsi életét, kigúnyolja a magyar parasztot, honvédségünket duhajkodó társaságnak állítja be, csipkedí a magyar lovagiasságot, s következetesen a romboló éjjeli lokáléletnek csinál propagandát.”

A két utóbbi bekezdés kivételével mindezen megállapítás elejétől végig valótlanág. Letagadhatatlan, hogy volt egy film, amely valóban kifigurázta a lovagiaskodást. De nézzük csak meg, hogy a katolicizmus minden erejével küzd a lovagiaskodás és párbaj-mánia ellen, mégsem meri senki azt mondani, hogy a katolicizmus erkölcstelen. Letagadhatatlan, hogy a filmekben túl sokat szerepelnek az erkölcsöket valóban nem javító lokálok. Ez ellen mi már a Turul Szövetség előtt évek hosszú sora óta küzdünk.

Az a megállapítás, hogy nevetségessé tennék a nők tiszta erkölcsi életét, hogy gúnyolják a magyar parasztot, hogy a honvédséget duhajkodó társaságnak állítják be,

ez már több mint merészség, ez már izgatás, sőt lázítás az államhatalom ellen. Köztudomású ugyanis, hogy minden egyes magyar filmet magasrangú köztisztviselők, minisztériumi megbízottakból, egyházak főpapjaiból, köztisztjeletben álló közéleti férfiakból verbuvált és kiválogatott mozicenzúrabizottságok tekintik meg, amelyek tagjai jóval közelebb állanak a Turul Szövetséghez, mint a zsidósághoz. Ezekről föl sem tételezhető, hogy fémjeleznék az erkölcstelenséget, a honvédségünk gyalázását, s a többi vádpontot. Amikor valaki ezt megállapítja, akkor egyszersmind semmivé értékeli a cenzúrabizottságok működését. Ugyanakkor nemzeti gyalázással, erkölcstelenséggel vádolja meg ezeket a magas közéleti férfiakat, mert ha megfelel a valóságnak a Turul Szövetség állítása, akkor nemcsak a filmgyártók bűnösök, hanem bűnösök azok is, akik az ilyen filmet a közönség elé engedik. Ezekre a vádpontokra tehát nem mi vagyunk hivatottak válaszolni, hanem a mozicenzúra, amelyet ilyen erőteljesen még sohasem állítottak pellengérre, ha csak közvetve is. Mert pellengérre állították a mozicenzúrát, hiszen azt mondja az *Új Magyarország*, hogy „a magyar társadalom ilyen mételyező hatású filmet kap szellemi táplálékul nap nap után”.

A memorandum ezért kéri, hogy állítsanak be a filmgyártásba sürgősen keresztény magyar írókat, filmrendezőket és technikai személyzetet. Állítsanak be játék-mestereket, akik majd örködnék a helyes magyarság és a párbeszéd tisztasága fölött. Sürgősen vonják be a filmgyártásba az arra alkalmas fiatal magyar nemzedé-

ket, és a miniszteriális bizottság az állami támogatást csakis attól tegye függővé, hogy a készítendő film nemzeti és művészeti szempontból kifogástalan-e és megfelelő arányban foglalkoztat-e keresztény magyar művészeti és technikai erőket.

Tudomásunk szerint a miniszteriális bizottság eddig is szem előtt tartotta ezeket a szempontokat, amit bizonyít az a tény is, hogy a filmgyártás elsajátítása céljából egymásután vették fel a Hunniába a diplomás gyakornokokat, akik a Hunnia megbízásából különböző felügyeleti jogokat gyakorolnak a gyártandó filmek fölött.

Aki olyan jól ismeri a magyar producereket, mint a filmgyár igazgatók, akik jól tudják, hogy a zsidó tőkéssek, a zsidó producerek, a zsidó rendezők heteken keresztül azon törik a fejüket, hogy technikai személyzetüket, színészgárdájukat olyan keresztényekből válogassák össze, akik ellen még csak tüntetni sem lehet, akkor ezek az igazgatók bizonyíthatják azt is, hogy jó néhány hírneves zsidó sztár nem kap szerepet a magyar filmeknél, nehogy zsidó filmnek minősítsék azokat.

Ezek a vádak is elesnek. De nézzük csak közelebbről a kritizálókat. Milyen alapon akarnak hatalmat és befolyást kapni azoknál a zsidó tőkéseknel, akik amúgy is keresztülmennek a Filmipari Alap és mozcenzúra retortáján és előzetes cenzúráján.

Nem lenne-e sokkal ésszerűbb, ha a Turul Szövetség a filmgyártási bekapcsolódásra sürgősen felhívná a Hangyát, a Gazdák Biztosító intézetét, a nagyvagyonú szövetkezeteket, a zsidó tőke ellen harcoló antiszemita

arisztokratákat, akik jó néhány tízezer holddal rendelkeznek, akik könnyen össze tudnának hozni néhány milliót, ha úgy látják, hogy a magyar nemzeti filmgyártás nincs biztosítva a zsidó tőkések által.

Mi leszünk az elsők, akik boldog örömmel fogadjuk a keresztény tőke bekapcsolódását, sőt még azt sem fogjuk kifogásolni, ha zsidókat nem is fognak alkalmazni.

Addig azonban arra kérjük Hóman és Bornemisza miniszter urakat, hogy az ilyen beadványokat a kellő értékre szállítsák le, mert könnyű azt mondani, hogy a zsidók adják a tőkét, majd mi dirigálunk. Lehet dirigálni, de akkor legyen fémjelzett tőke is. Utóvégre olyan boldog zsidó vállalkozót nehéz találni, aki vagyont csak azért kockáztatja, mert néhány jól ismert úr, akiknek eredménytelen működésével a szakmában tisztában vannak, hajtja, izgatja, uszítja a Turul Szövetséget arra, hogy ilyen memorandumokat helyezzen el – mert nem tud céljainak megfelelő pozíciót találni.

Ugyanakkor felhívjuk Bornemisza miniszter úr figyelmét arra is, hogy a Moziegyesület elnöke Bornemisza Gábor. Az a Bornemisza Gábor, aki egyben fivére is a miniszternek, ugyanakkor a jobboldal harcos lapjának kiadója, a jobboldali vállalatnak számító Centrum nyomda igazgatója. Kizárt dolognak tartjuk, hogy ez a Bornemisza Gábor, akinek igazgatóságában ott szerepelnek a Turul emberei is, odaadná magát a gettóerkölcstelenségnek, honvédségünk gyalázásának és a többi vádpontnak.

Meg vagyunk arról győződve, hogy a diákintézmények élén álló Bornemisza Gábor mint a mozisok elnöke is tiltakozna, ha azt látná, hogy Magyarországot csakis gettófilmekkel méhelyezik meg. Míg ez a tiltakozás nem hangzik el, addig a keresztény mozisok által választott Bornemisza Gábor úgy látszik, megfelelőnek találja a magyar filmgyártás fejlődését.

Az *Új Magyarságtól* nem vesszük rossz néven, hogy ilyen memorandumokkal foglalkozik, mint ahogyan azt sem vesszük rossz néven, hogy ugyanakkor boldogan fogadja el a zsidó mozisok és filmesek pénzét, pedig ha olyan gerinces és karakán egy újság, mint az *Új Magyarság*, akkor sokkal szebb és helyesebb lenne, ha a gettófilm-zsidók pénzét visszautasítaná és zsidó hirdetési ügynök révén nem ujjongana hangosan, hogy még egy zsidófilm készül, amiből zsíros hirdetéseket, kommunikéket és cikkeket lehet kifacsarni.

Zsolnai László

Filműjság (Zsolnai László hetilapja),
1937. július 17.

A LÁTHATATLAN ELLENFÉL

A politikában beszélnek láthatatlan frontról, különböző frakciókról és alakulatokról, s úgy látszik, hogy a film- és moziszakmában is tudomást kell venni egy titokzatos

szektárról; egy háttérben maradt alakulatról, amelyet nevezünk egyenesen láthatatlan ellenfélnek.

Tulajdonképpen csak a nagyközönség számára láthatatlanok ezek az úgynevezett ellenfelek, ugyanis az egyes szakmabeli korifeusok a láthatatlan ellenfelek vezető alakjait ismerik, tárgyaltak velük, sőt részben különböző diszkrét ígéreteket is tettek.

Ezek az urak számtalanszor megjelentek Bingerth János és Taubinger Zoltán gyárigazgatóknál, sőt félig-meddig titkos támogatójuknak tartják Nagy Sándort, a Hunnia igazgatóját.

Ezeknél az uraknál megjelentek az említettek, erőteljes kijelentéseket hangoztattak, sőt egyesek olyan tónusban is tárgyaltak, amelyhez hasonlót csak olyan emberek merészelnek, akik mögött valóban állnak olyanok, akiknek súlyuk van mindenfelé, de leginkább a politikában.

Nem hisszük, hogy az utóbbiak közé tartoznának azok, akik névtelenül küldötték szét a következő levelüket, amelyet a mozisok elnökének nyomdájában, a Centrumban készítettek. A levél névtelen, s egyedül a nyomdát jelezték. Nem felel meg alakilag sem a sajtójogi paragrafusoknak, amelyek szigorúan előírják, hogy a felelős kiadót is meg kell nevezni.

Bornemisza Gábor, a Centrum nyomda igazgatója felelős minden, a nyomdában készült produktumért, ha másként nem, etikailag. Miután közel egy hónapja külföldön tartózkodik, hazatéréséig a személyét kikapcsol-

juk ebből az ügyből, amely merénylet a szépen ívelő magyar filmgyártás ellen. Szó szerint közöljük a levelet.

Magyar Testvér!

Tudomásodra hozzuk a következőket: A magyarországi filmgyártás idegen kezekben van. Ez a filmgyártás idegen célokat szolgál, terjeszti az erkölcstelenséget, a méltelyt, a magyar eszmevilágot kiforgatja a valójából és csúffá teszi.

Egy ilyen merénylet van újból készülöben. Mikszáth Kálmán *A Noszty fiú esete Tóth Marival* c. regényét akarják filmre átdolgozni. És az idegen kezek máris elkövelték azt a vakmerőséget, hogy Mikszáth Kálmán örökbecsű és veretes sorait átírták a maguk nemzetközi szájíze szerint, és könyörtelenül arculcsapták megint a magyar nemzeti irodalmat.

Az így készítendő film magyar verziójának szellemi irányítását is teljes mértékben idegenek végzik. A film rendezője pedig az a Székely-Schwarcz István, akinek semmi köze sincs a magyar fajtához, és ezért nem is lehet képes arra, hogy magyar néppel foglalkozó filmet rendezzen. Hiszen az ő lelki világa idegen a magyarságtól, és már a múltban rendezett magyar tárgyú filmjei is mindenkor hamis és káros beállításban mutatták be a magyart.

Ha ő rendezi a jelzett filmet, újból a magyarság sínynyi meg ezt a rendezést. Tiltakozunk tehát Mikszáth regényének és a magyar fajtának a megcsúfolása ellen. De tiltakozunk Székely-Schwarcz István személye ellen is, és pedig azért, mert Székely-Schwarcz volt az a filmren-

dező, aki Joe Pasternák nevű és galíciai származású filmrendezővel együtt annakidején olyan bizalmas megállapodást létesített egy harmadik személlyel, hogy az általuk rendezendő filmekből kiszorítják a magyarokat és csak zsidókkal fognak dolgozni. Ennek a megállapodásnak az eredménye teljes mértékben tapasztalható is a mai filmgyártásban. „Ez az ember tehát nem rendezhet magyar filmet, mert csak botrány lesz a vége.” Felhívunk Téged is, támogasd ezen nemzeti és fajvédelmi harcunkat és lépj be azon magyarok seregébe, akik a Székely-Schwarz István rendezendő film ellen megindították a könyörtelen harcot és társadalmi bojkottot!

Eddig szól a levél, amelyet elküldtek zsidóknak is, akiket azelőtt más neveken hívtak, akik ma is megtartják a hosszúnapot, s akik a levél szerint mindennek nevezhetőek, csak magyar testvéremnek nem. A levél ezeket a zsidókat felhívja, hogy mint filmgyártó zsidók, terjesztik az erkölcstelenséget, a mételyt, és csúffá teszik a magyar eszmevilágot; másik oldalt, illetve az intelligenskézírással címzett levél a könyörtelen harc és társadalmi bojkott megkezdésére hívja fel őket.

Szeretnénk tisztán látni. A levél azt bizonyítja, hogy olyan emberek sugalmazták, akik aktív szereplői a magyar filmszakmának. Olyan emberek sugalmazták, akik azt hiszik, hogyha Székely Istvánt félretolják az útból, akkor minden munka nekik jut. Azt hiszik, hogyha lerombolják a magyar filmgyártást, akkor nemzeti irányúbb lesz a magyar filmipar. Pedig éppen az *Új Ma-*

gyarság volt az, amely egyik legutóbbi számában igen objektíven, igen dícséretreméltó őszinteséggel állapítja meg, hogy a magyar filmgyártásban a zsidókkal csak úgy lehet felvenni a versenyt, ha keresztény tőkét eredményesen lehet bekapcsolni és keresztény szakemberek eltanulják a zsidóktól a magyar filmgyártás technikáját. Amikor a legjobboldali lap állapítja ezt meg, akkor jönnek ezek a jól ismert urak és névtelen levelekben társadalmi bojkottal, könyörtelen harccal fenyegetik meg azt a magyarnak vagy nem magyarnak nevezhető budapesti filmgyártót, aki az egész existenciáját, vagyónát, jövőjét kockáztatja egy-egy magyar filmen.

Székely István személyével mi nem foglalkozunk, ő meg tudja védeni magát. Ha a fronton joga volt a magyarságért harcolnia, joga volt ellenséges golyóval átütetni a tüdejét, szabad volt neki magyar kitüntetések elfogadni, akkor Székely Istvánnak lesz annyi bátorsága, hogy megfelelő módon megvédje magát, akár Székelynek hívták azelőtt, akár Schwarcznak.

Bennünket csak egy érdekel. Éspedig a magyar filmipar egyetemes ügye. Nem csak nekünk, hanem az egész magyar szakmának egyöntetűen tiltakoznia kell az ellen, hogy ilyen névtelen levelek kelthessenek zavart, tehesék bizonytalanná a filmipart, mégpedig azoknak a jelenlegi jobboldaliaknak számító szakmabeliek érdekében, akik éveken keresztül a budapesti filmes és mozis-zsidók pénzéből éltek, s akik mégis csak annak a Székely Istvánnak köszönhetik, hogy magyar filmipar van, mert Székely volt az, aki Németországból visszatérve elké-

szítette az első nagysikerű magyar hangosfilmet, a *Hyppolit*ot és neki köszönhető az, hogy a *Hyppolit* gyökereiből táplálkozva kinőhetett az a hatalmas fa, amely gyümölcsét a budapesti filmzsidók érlelték, azok a filmzsidók, akik az erkölcstelenséggel és a magyar eszme kiforgatásával vannak vádolva. Ugyanakkor megállapíthatjuk azt is, hogy a levél rosszhiszemű, mert a *Nosztalgia* fiút az a Harsányi Zsolt írta át Mikszáthból filmre, aki a magyar irodalom, sőt az árja magyar irodalom egyik legnagyobb élő reprezentánsa. Most csak arra vagyunk még kíváncsiak, hogy a jobboldali *Esti Újság* főszerkesztője, Törs Tibor képviselő úr szó nélkül megy-e el az ilyen támadások mellett, pedig tudomásunk szerint egy zsidó társaságnak, a Magyar Filmgyártók Egyesületének elnöke.

Zsolnai László

Filmújság 1937. szeptember 11.

KI VÁLLALJA A FELELŐSSÉGET A MAGYAR FILMIPAR TÖNKRETÉTELÉÉRT?

*Nyílt levél Bornemisza Géza
iparügyi és kereskedelemügyi miniszter úrhoz*

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

Az utóbbi hetek legvadabb izgatásai, amelyek a virágzó magyar filmgyártást érték, arra késztetnek, hogy nyílt levelet írjak Nagyméltóságodhoz, amelyben megkérd-

jem, hogy vajon helyesli-e Nagyméltóságod azokat az akciókat, amelyeket részben ismert, részben ismeretlen egyének indítanak a nagynehezen feltámasztott magyar filmipar ellen.

Tudja-e Miniszter Úr, hogy a magyar filmipar évenként több mint ötmillió pengőt investál a magyar filmekbe?

Tudja-e a Miniszter Úr, hogy ennek az ötmillió pengőnek a jó részéből tősgyökeresen keresztény mozisok, színészek, munkások és technikusok százai élnek és kapnak biztos kenyeret?

Tudja-e a Miniszter Úr, hogy néhány, a szélső jobboldali politikával foglalkozó úr ki akarja magának sajátítani a nemzeti filmgyártást, mégpedig úgy, hogyha nem tud megfelelő szerephez jutni, hát lerombolja azt?

Tudja-e a Miniszter Úr, hogy az utóbbi hetekben az egyik legnagyobb diákszövetség úgynevezett szépmíves céh osztályának élén Zsabka Kálmán áll?

Tudja-e a Miniszter Úr, hogy ez a Zsabka Kálmán noha nem egyetemi hallgató, vezértársaival felkereste a Hunnia filmgyár és a Magyar Film Iroda igazgatóját és benyújtotta nekik azt a listát, amelyben kéri azoknak a keresztény filmgyártó szakembereknek a foglalkoztatását, akik érdekeik ellenére sem jutnak megfelelő foglalkoztatáshoz?

Tudja-e a Miniszter Úr, hogy mindkét filmgyárigazgató méltányolta a jogosnak látszó kérelmet, és részben zsidó és nem zsidó cégeknél keresztény szakembereknek nyújtott megélhetést?

Tudja-e a Miniszter Úr, hogy két héttel ezelőtt az Ön fivérének, Bornemisza Gábornak, a Mosisok Egyesüle-

te elnökének az igazgatása alatt lévő nyomdában egy Keiser nevű úr minősíthetetlen hangú névtelen röpcédulákat nyomtatott, amelyben az összes magyar filmgyártókat gettótölteléknek bélyegezte és durva támadást intézett az ellen a magyar filmrendező ellen, aki testében még ma is viseli azt a golyót, amit mint frontharcos szerzett, aki viseli a kitüntetések, amelyeket háborús érdemeiért kapott és ugyanakkor minősíthetetlen durva támadásban részesítették.

A Miniszter Úr informálva volt erről az utolsó röpiratról, hiszen leghamarabb kért felvilágosítást a Centrum nyomda vezetőségétől, hogy ki rendelte ezt a röpiratot.

Tudja-e a Miniszter Úr, hogy azok a fiatalemberek, akik nyíltan hangoztatják a zsidók kiűzését a magyar filmiparból, titokban sejtetni engedik, hogy bírják Nagyméltóságod jóindulatát? Bár ebben kételkednünk kell.

Tudja-e a Miniszter Úr, hogy a közelmúltban a Turul Szövetség szépmíves céh osztálya, amely Zsabka Kálmánnal az élén a támadásokat megindította és avatni akart egy Lantos nevű állítólagos hírlapírót, aki szélteben-hosszában leveleket mutatott, amelyeket állítólag magas állású politikusok írtak volna, és amelyekben ezek Bingerth János kivégzését ígérték?

Tudja-e a Miniszter Úr, hogy ez az úr vitéz Végváry József aláírással is mutatott a Hunnia filmgyár vezetőségét kompromittáló leveleket, amelyekről kiderült, hogy nem vitéz Végváry József képviselő írta, sőt a képviselő talán nem is ismeri ezt a Lantos nevű urat?

Tudja-e a Miniszter Úr, hogy ez az úr megjelent a Hunnia filmgyárban és ötven pengőt kért annak a levélnek a megszerzéséért, amelyben szerinte az Ön vezetése alatt álló iparügyi minisztérium egyik főtisztviselője, Novák Ervin állást és különböző dotációkat ígért volna valakinek, ha Bingerth Jánost kifúrják igazgatói székéből és ő lesz a Hunnia filmgyár igazgatója?

Tudja-e a Miniszter Úr, hogy a közelmúltban kiderült, hogy a levelet nem Novák Ervin írta, hogy azt valaki hamisította? Ennek ellenére ez az úr, ez a Lantos úr továbbra is titkos informátor maradt.

Tudja-e a Miniszter Úr, hogy Nagy Sándor aligazgató közbelépésére maradt el annak a Lantosnak az avatása a Turul szépműves céhben?

Tudja-e a Miniszter Úr, hogy Köpeczy Boócz Lajos, a budapesti színházak egyik legtehetségesebb és legkíválóbb színésze, a legjobboldalibb *Új Magyarság* munkatársa, kénytelen volt kilépni a Turul Bajtársi Egyesület szépműves céhéből, mert képtelen volt Zsabka Kálmán túlzó politikáját megfékezni?

Tudja-e a Miniszter Úr, hogy ezen a héten sztrájkba léptek a *Noszty fiú* felvételein résztvevő kalocsai földműves színészek és az utolsó jelenetben leálltak, mert még háromezerkétszáz pengőt követeltek egy napért a filmgyártóktól?

Tudja-e a Miniszter Úr, hogy ebben a leállásban és munkamegtagadásban feltűnő szerepe volt egy fogadatlán prókátornak is?

Tudja-e a Miniszter Úr, hogy a szépmíves céh egyik tagja kijelentette nekünk, amely szerint ha az összes kívánságaikat nem teljesítik, akkor lerombolják a mai filmgyártást?

Tudja-e a Miniszter Úr, hogy ezek az izgatók ki- és bejáráskálnak a filmgyárak területén, szítják a tüzet a gyártók és a vezetőség ellen, és senki sem meri megfékezni őket, maguk a gyárigazgatók sem, mert a józan csitító szóra százhuszezer főnyi mennydörgő lépést és ifjúsági megmozdulást emlegetnek?

Tudja-e a Miniszter Úr, hogy a legutóbbi támadások következtében egy nyersfilmgyáros és egy budapesti tőkés máris megtagadta az egyik készülő magyar film finanszírozását?

Mindezeket a kérdéseket azért tettük föl, mert tudjuk és biztosak vagyunk benne, hogy Nagyméltóságodat kettősen fontos helyére azért állította ez a kormányzói kegy, mert értékelték kiváló képességeit és tudomásul vették ipari és közgazdasági ténykedéseit. Éppen ezért ha Nagyméltóságod azt akarja, hogy ne álljon le a mai magyar filmgyártás, hogy ne csukják be a sokmillió pengő költséggel felszerelt gyárak a kapuikat, hogy ne kelljen szélnek eresztetni száz és száz keresztény munkást és technikust, hogy biztos megélhetést kaphassanak továbbra is a nyolcvan százalékban keresztény színészek és írók, hogy megfelelő magyarnyelvű műsordarabokat kapjanak az ország jórészt keresztény és csak kisebbrészt zsidó mozisai, hogy ne diadalmaskodjon újra a mozipublikum előtt a német és angol nyelv, hogy

elérkezhessünk oda, amikor megszólalhatnak magyarul a filmvásznon a magyar génius reprezentánsai és végül, hogy ne menjen tönkre az a filmszakma, amely existenciáját áldozza a filmek gyártásánál, akkor segíteni kell.

Miniszter Úr! El kell ismernünk, hogy a zsidóság valóban túlsúlyra jutott a filmszakmában. A szakmai fejlődés azonban erre magyarázatot ad. Mint új kereskedelmi és iparággal, mint régi, többé kevésbé nem előkelő mutatóanyagazattal szemben a keresztény értelmiség nem tudott felmelegedni. Most, hogy a filmszakma elérkezett ahhoz az ipari és kulturális fokához, amelyben ma van, nemcsak kívánatos, hanem szükséges is a keresztény értelmiség bekapcsolása, azonban ennek a bekapcsolódásnak fokozatosan úgy kell megtörténnie, hogy a jelenlegi épületeket és produktumokat meg ne rendítse.

Az idők jele és az idők szava megköveteli, hogy a túlsúlyra jutott zsidóság mellett, a filmgyártásban, a filmkölcsonzésben, a moziknál és az összes kapcsolatos ágazatoknál fokozottabb érvényesülést nyerhessenek a keresztény fiatalok reprezentánsai. A reprezentánsok alatt azonban tehetséges embereket kell érteni, és nem tehetségesen hangos szavúakat. Én leszek az első Nagyméltóságú Miniszter Úr, aki tiltakozni fogok az ellen, hogy tehetséges keresztényeket azért helyezzenek háttérbe, mert keresztények.

Mindehhez a hozzászóláshoz, mindehhez a tiltakozáshoz jogot adott nékem az a több mint évtizedes munka, amelyet teljesen egyedül, senkitől sem támogat-

va a magyar filmgyártás ügyében az *Új Nemzedék* hasábjain végeztem, amikor a lapok még csak annyira sem tartották fontosnak a filmet és a mozit, hogy rovatot szenteljenek neki. Én csináltam meg Miniszter Úr az első állandó filmrovatot az egész magyar sajtóban. Én harcoltam egyedül a Magyar Filmipari Alap megalakulásáért, én lepleztem le azokat az anomáliákat, amelyek Szcitovszky Béla minisztersége idején két miniszteri vizsgálatot is eredményeztek.

Mindezeket Nagyméltóságú Miniszter Úr nem öndicséret céljából mondtam el, hanem annak bizonyosságául, hogy fiatalságom teljes tüzével, hitével és buzgalommal harcoltam a magyar filmgyártás megteremtéséért, amikor ezért a küzdelemért az újságírói fizetésen kívül sem köszönet, sem hála nem járt, amikor csak ellenségeket lehetett szerezni, mert csak kevesen értették meg a nemzeti filmgyártás nemzetgazdasági jelentőségét.

Megszereztem tehát a jogosultságot ahhoz, hogy ezt a nagynehezen felépített magyar filmipart féltsem és óvjam. Ugyanakkor el kell ismernem azt is, hogy a jobboldali ifjúságnak vannak jogos és szükségszerű kíváncsi is. Olyan igények is vannak, amelyeket feltétlenül ki kell elégíteni, azonban ez a kielégítés ne sztrájkok, ne izgatások, ne munkamegtagadások, ne névtelen röpíratok és mindenkit gyalázó cikkek formájában történjen, hanem egy magasabb szempont, egy magasabb megértés és cselekedni tudás reményében.

Én azt hiszem Nagyméltóságú Miniszter Úr, hogy Ön, ha kezébe venné ezeknek az óhajoknak a levezetését, ha

módot találna arra, hogy bővebben és megfelelőbben foglalkozzon a magyar filmszakma ügyeivel, megtalálná a módját, nemcsak a keresztény tőke bekapcsolódásának, hanem a tehetséges keresztény ifjúság elhelyezkedésének is.

Arra kérem Kegyelmes Uram, súlyával és rátermettségével vessen véget ennek a túlfűtött hangulatnak és a filmszakmába való bekapcsolódást vegye a kezébe. Hívjanak össze ankétet, hallgassa meg a zsidó és nem zsidó filmgyártókat és szakembereket. Meg vagyok arról győződve, hogy a személyes intervenciónak építő hatása lenne és közmegelegedésre intézhetné el az ily módon meg nem oldható, forrongó és tüntetésekben kirobbanó háborúságot. Vagyok Nagyméltóságodnak alázatos szolgálja.

Zsolnai László

Filmújság, 1937. szeptember 19.

NYÍLT LEVÉL GYÖRGY ISTVÁN FILMRENDEZŐ BARÁTOMHOZ

Kedves Pistám!

Ne haragudj, hogy nyílt levelet intézek Hozzád. Hozzád, akihez legalább tizenöt esztendő's barátság fűz. Ha visszatekintek erre a tizenöt esztendőre, de különösen az első esztendőkre, barátságunk alapját könnyen megtalálhatjuk a szenvedésben, a küzdésben, a szegénység-

ben, az egymásra utaltságban, s mindabban, ami a barátokat barátokká szokta avatni. Emlékszel Pistám arra, amikor megélhetési problémáink közepette tervezgettük a jövőt, hol laktunk, hol nem – hol ettünk, hol nem –, hol tudtuk egymást segíteni, hol nem.

Miután Magad is tudod, hogy hű barátod voltam, aki akkor is kitartottam Melletted, amikor még nem volt filmgyártás, amikor évekig kellett várnod, amíg egy-egy film rendezéséhez jutsz, amikor én már abban a kelle-mesebb helyzetben voltam, hogy kívánságodhoz képest mindig rendelkezésedre tudtam állni.

Valószínű Te is mindezeket megtetted volna, de később úgy alakult a helyzet, hogy utaink elváltak, távolról figyeltük egymást, én az újságírást választottam, Te a filmrendezést. Én maradtam újságíró, és ha bírom egész-séggel, mindvégig az maradok. Te viszont emelkedtél. Filmeket csináltál, amelyek sikert arattak – meg is buktak. Mindenesetre nevet szereztél Magadnak, olyan nevet, hogy ma a Turul Szövetség Szépmíves Céhében Te képviseled a szakértelmet, hangadó tényező vagy, s véleményed még a Szövetségben tömörült országgyűlési képviselők is kikérik. Nem tudom, hogy milyen tanácsot adsz Nekik, de hogy ezek a vélemények, illetve megállapítások nem mindig helyes és cél-szerű nyilatkozatokban látnak napvilágot, azzal Magad is tisztában vagy.

Letagadhatatlan, hogy céljaitok egy része nemcsak jogos, hanem szükségszerű is, mert ahogyan bekapcsol-ják a keresztény értelmiséget minden más szakmába, ezt

nem lehet elkerülni, elodázni, eltolni a filmszakmában sem. Ezt azonban kedves Pistám, amint sokszor kifejtetem az utóbbi időben Előtted, nem tüntetésekkel, nem zsidózó nyilatkozatokkal kell elérni, hanem fokozatos, erőteljes munkával. Álljon oda az a diplomás keresztény fiatalember a moziajtóhoz, menjen be a filmgyárba, harcoljon, küzdjön, kínlódjon éppen úgy, mint ahogyan Te kínlódtál; mint ahogyan a Hozzád hasonlóak dolgoztak és küzdöttek, míg ezt a mesterséget megtanulták. Ha tehetségesek lesznek, ki fogják verekedni ügyességük és tehetségük jutalmát. Ha tehetségtelenek maradnak, akkor éppen úgy el kell sikkadniuk a magyar filmgyártásban, mint ahogyan a tehetségtelen ember minden szakmában szürkeségben marad. Azt azonban kedves Pistám ne kívánjátok, hogy azért, mert valaki Turul szövetségi tag, azonnal hangadó tényező legyen, azonnal marsallbotot kapjon a moziiparban és a filmgyártásban, mert hiszen nagyon jól tudod Te is, hogy az utóbbi időben a moziipar és filmgyártás marsalljai egymás után ejtették ki kezükből azt a botot, amely számukra évtizedeken keresztül dicsőséget és jó megélhetést jelentett. Tehát hogy valaki tábornok legyen, kedves Pistám, először legyen közlegény és úgy haladjon tehetségéhez mérten a ranglétrán. Ezt elsősorban Neked kell tudnod, hiszen Te voltál közlegény és végigjártad a létrafokokat. Ne támogasd a strohmannrendszert, ami most divatba jött, ne adjátok oda Magatokat jelszavaknak és frázisoknak. Ne követeljétek azok érvényesülését, akik bebizonyí-

tottákeddig is, hogy nem érdemelnek többet, mint amennyit elértek.

Ehelyett igenis vigyétek be tanulni, dolgozni azokat a fiatalokat, akik ezt a mesterséget meg akarják tanulni, de akik nem rögtön mesterek akarnak lenni, hanem hajlandóak az inaséveket leszolgálni, hajlandóak a segédi vizsgát letenni. Vigyázzatok azokra a szellemekre, amelyeket Aladin módjára néha elég könnyelműen felidéztek. Nem lehet tudni, hogy a szellemek visszazárhatók lesznek-e mint a mesében. Ez a mese, ez a szellemhistória aktuális különösen most, amikor rendeztetek egy filmet, amelynek ősrégi keresztény fiú a rendezője, Csepreghy Jenő és Te vagy a film második legfontosabb tényezője, a film összeállítója. A szellemek, amiket felidéztettetek, apró tüntetést rendeztek ez ellen a film ellen is, pedig a filmet a Ti neveitek díszítik. Megállás lefele nincs, tehát kedves Pistám, e helyen arra kérlek, hogy céljaitok közepette az életről és a realizmusról ne feledkezzetek meg, mert a közmondás Reátok is érvényes, hogy mondta a latin: *Hodie mihi, cras tibi.*

Üdvözlöd barátod

Zsolnai László

Filmújság, 1937. december 18.

MŰVÉSZI ÉS ÍRÓI KAMARÁKAT SÜRGETETT A TURUL SZÖVETSÉG SZÉPMÍVES BAJTÁRSI TÖRZSÉNEK NAGYTÁBORA

A Turul Szövetség Szépmíves Törzse kulturális nagytábort rendezett a Turul Várban. A magyar irodalom, zene, film és színpad megteremtése érdekében mintegy két évvel ezelőtt megindult Szépmíves mozgalom hatalmas előtörésének impozáns seregszemléje volt ez a nagytábor, amelynek ünnepélyes komolyságát és harcos felkészültségét dokumentálta a magyar művészet legkiválóbb reprezentánsainak megjelenése, akik ma már egytől-egyig büszkén és nyíltan vallják magukat szépmíves-bajtársaknak.

A több mint ezer főnyi hallgatóság már jóval a nagytábor kezdete előtt szorongásig megtöltötte a nagytermet, és igen sokan már csak a nyitott folyosón állva hallgathatták végig a beszédeket.

Röviddel a gyűlés megkezdése előtt élükön Kiss Ferencel, az Országos Színművészeti Akadémia igazgatójával, a Szépmívesek egyik patrónusával bevonultak a terembe a Nemzeti Színházi Szépmíves bajtársak, akiket a hallgatóság percekig felállva ünnepelt.

AZ IRODALOM,
A SAJTÓ HÁROMNEGYED RÉSZBEN ZSIDÓ

Festetics Domonkos gróf üdvözölte a megjelenteket, felolvasta Hubay Kálmán országgyűlési képviselő, Szépmíves patrónus levelét, melyben a távolból is együttérzését tolmácsolta, majd mint a nagytábor első szónoka a következőket mondotta:

– Büszkeséggel tölt el az a tudat, hogy a mai nagytábor ismét lelkes tüntetés a nemzeti kultúra mellett.

Az irodalom, a sajtó és az egész művészvilág háromnegyed részben zsidó kézben van.

Meg kell szervezni a magyar társadalmat, mert hogy a színpadon, az irodalomban és minden kultúrmegmozdulásban háromnegyed részben zsidót látunk, hogy fiatal értékeink nem tudnak ezektől feltűnni, annak oka az ő szervezettségük s a mi szervezetlenségünk. Hogy ez a színházi, irodalmi, sajtó és filmkultúra megváltozzék, ahhoz elsősorban kormányintézkedés kell, mely törvényhozási úton kimondja, hogy *a zsidóság igenis „faj”*. Elég volt a halogatásból, határozni és cselekedni kell. A keresztény magyar ifjúság követeli a zsidómentes magyar nemzeti irányzatot, a magyar nemzeti kultúra védelmét minden erővel és minden eszközzel. Hogy ez valóra is válik, annak biztos záloga a mai nagytábor.

A Szépmívesek magisterének lelkes szavait nagy tetszéssel fogadta a hallgatóság, majd Budinszky László ügyvéd szólalt fel.

Beszédében a németországi eseményekkel foglalkozott, rámutatva arra, hogy a Lajtán-túl a zsidó sajtó tendenciózus ellenkező híresztelése dacára teret hódított a faji öntudat és a népi eszme. A német nép egymásra talált. – Hazudnak ellenségeink – mondotta –, mikor azt híresztelik, hogy Hitler arra gondol, hogy Magyarországot is becsatolja a német államközösségbe. Az az ember, aki a legszentebb népi igazságokat hirdeti, ilyenre nem képes. Beszéde további során kijelentette, hogy *a zsidókérdést csak radikálisan lehet megoldani*. Fel kell vértetni magunkat nemzeti létünkért való küzdelmünkben, mert minden zsidó tud találni valami szálát felénk, amelyel szisztematikusan tovább fonja a mindent belepő nagy zsidó pókhálót a magyarság kárára.

A ZSIDÓSÁG ELÁRASZTOTTA A MAGYAR SZÍNHÁZAKAT,
A ZENEAKADÉMIÁT ÉS AZ OPERÁT

Ezután Járay Erzsébet színművésznő Demény Ilonának *Miatyánk* c. költeményét szavalta el mély átérzéssel, utána Borbély Andor patrónus, a *Virradat* felelős szerkesztője emelkedett szólásra.

– Nem nézhetjük tétlenül, hogy Európa nemzetközi kulturális szemétdombjává süllyessenek bennünket a mindenünnen idemenekülő idegen emigránsok. Szmély szerint kell éreznünk az új magyar jobboldali átalakulás sikeréért, vagy pusztulásáért a felelősséget. Meg kell becsülni azt a kultúrát, amely ezek közül a falak

közül indult ki. Vigyázzunk, ne bízzuk el magunkat, mert még nem győztünk. Semmit, de semmit se engedjete ebből a fegyelmezett harcból, amit folytatunk. Minél kevesebben foghassák ránk a vádat, hogy rombolni és nem építeni akarunk. Erre a fegyelemre, erre az összetartásra, mely bennünket összefog, mindennél inkább szükségünk van a most következő munkában. A magyar képesség, az érték és a tudás érvényesülni és győzni fog. Ennek alapján kell az új művészeti kamarákat is megcsinálni. A legkomolyabb művészi értékeket már magunkénak vallhatjuk. Büszkén mehetünk előre, mert minden téren olyan bajtársak irányítanak, akik a Turul eszme diadalaként velünk együtt haladnak a szent célért, a magyar kultúra győzelméért soraink élén.

– Lehetetlen eltűnni azt, hogy a *Zeneakadémia tanári karában negyven százalékyi legyen a zsidó, 678 növendékből 170, azaz harminchárom és fél százalék. Hatvanhét zeneiskola vezetésében ötvenöt százalék a zsidó. A magy. kir. Operaházban öt karmester közül kettő idegen, három zsidó. Zsidó a titkár, a könyvtáros stb. Az énekesnők huszonöt százaléka zsidó. Zsidó a női kórus huszonöt százaléka és a férfikórus negyvenöt százaléka. Zsidó a zenekar harminchét és fél százaléka is.*

– A budapesti magánszínházak kivétel nélkül zsidó kézben vannak. A női tagok harmincötől száz százaléka, a férfitagok negyvenötől száz százaléka zsidó, nem beszélve például a Városi Színház együtteséről. Egyedüli kivétel a Nemzeti Színház és az Országos Színművészeti Akadémia. Rá kell szorítani a kormányt, hogy

sürgősen segítsen a bajokon, s oldja meg ezeket a kérdéseket.

NINCS SZÜKSÉG ZSIDÓ SZÍNHÁZAKRA

Ezután Zsabka Kálmán, a Szépmívesek törzsfője szólalt fel.

– Amikor – mondotta – mi, Szépmívesek nekiindulunk ennek a harcnak, minden erőnkkel azon leszünk, hogy a magyar értékeket, magyar íróinkat, magyar művészeinket át tudjuk hozni a mi sorainkba, mert *ha már lezártuk a sorompókat, nem lesz helyük azoknak, akik gyáván meglapulnak most*. Megteremtjük a különféle művészeti kamarákat, a film- zenei, irodalom-, színművészeti kamarákat. – Akik ezeknek a kamaráknak az élére kerülnek, nem lehetnek olyanok, akiknek bármiféle zsidó vonatkozásuk van, mert egy ilyen kamara élére csak befolyásolhatatlan, velünk harcoló emberek kerülhetnek.

– A nemzeti jobboldalon a zsidó művészet teljes bojkottját követeljük.

– Bojkottot követelünk a magyar nemzeti keresztény társadalomtól.

Nincs szükség arra, hogy Budapesten annyi zsidó színház legyen, mint amennyi van.

Ha kevés lesz a magyar színház, majd meglátjuk a módját, hogy annyi színházunk legyen, amennyit elbír a

nemzeti keresztény magyar társadalom, mert a színház nem elsősorban üzlet, hanem a nemzeti kultúra nevelője.

A nagytábor kimondotta, hogy eljár a kormánynál a numerus claususnak a Művészeti Főiskolákra történő kiterjesztése érdekében.

Bajtárs, 1938. április hó

A 20%

Mielőtt foglalkoznánk a címünkben foglalt 20% problémájával, föl kell elevenítenünk egy történetet, amelyet sajnos a főszereplő már nem igazolhat, de a mellékszereplők még mindig tanúsíthatnak.

Amikor 1921-ben az ismeretes mozirevízió megtörtént, a belügyminisztériumból egy megbízott tisztviselő vitte le a teljesen újjáalakított engedélyokiratokat Budapest akkori főkapitányához, illetve az országos főkapitányhoz, Nádossy Imréhez.

Amikor Nádossy Imre kezébe vette az aktatömeget, amely a régi tulajdonosokat az utcára tette és új tulajdonosok tömegeit mozi vezetési joggal ruházta fel, a következőt mondotta:

– Úgy, ahogy van, ezt a csomagot vidd le az engedélyosztályhoz, mert én nem kívánok vele foglalkozni. Helytelennek és ésszerűtlennek tartom ezt az új rendelkezést, mert meg vagyok arról győződve, hogy az a sok

társadalmi egyesület, nyugalmazott köztisztviselő, tábornok, nem tud mit tenni a mozival. A mozivezetést tanulni kell, ismerni kell, a kérdés ezzel nincs megoldva. A belügyi tisztviselő valóban le is vitte az aktákat és átadta az engedélyosztálynak.

A szegény megboldogult Nádossy Imrének száz százalékgig igaza lett, ugyanis rövid másfél esztendő alatt kiderült, hogy az új moziengedélyesek valóban nem tudnak mit csinálni a mozival, jórészüik tönkrement s majdnem magukkal rántották az egyik nagy fővárosi hitelintézetet. Másfél esztendő múlva ki kellett adni egy rendeletet, amely engedélyezte a társulásokat, s így a régi mozisok társak lettek. Szegény Nádossy Imrét nem hallgatták meg, pedig megelőzte elgondolásban az intézőköröket, ugyanis már akkor hangsúlyozta, hogy a nyugalmazott tábornokoknak ne adjanak moziengedélyt, hanem hagyják meg a mozit a zsidók kezében, ellenben rendeletileg kössék ki, hogy mennyit kell fizetni a zsidóknak az illető engedélyesek számára. Nádossy tehát ugyanazt mondotta, ami most több mint 15 éve az illetékesek véleménye. Sajnos így vagyunk az ominózus 20% kérdésével is.

Alkalmunk volt az egyik legilletékesebb faktorral beszélgetni, aki elmondotta, hogy könnyen megoldható a film- és moziszakmában a 20 és 80% kérdése, hiszen alig 5–600 emberről van szó. Az illető urat azóta már felvilágosították, hogy magában a filmgyártásban legalább 2000 embert érint ez a kérdés, s a moziszakmában még ennél is többet. Éppen ezért, amikor a mi szakmánk-

ra is vonatkoztatták a zsidókérdés problémáját, nem számoltak ezekkel a hatalmas tömegekkel, s ami a legfontosabb, nem számoltak azzal, hogy ma még nem áll elegendő keresztény szakember, üzletember rendelkezésre.

Kezdjük a gyártáson. Köztudomású, hogy a jelenleg működő magyar filmrendezők közül elismert és versenyképes rendező alig három-négy akad, a sikert aratott zsidókkal szemben. Az is köztudomású, hogy egyik napról a másikra rendező nem lehet senki, tehát azt évekig tanulni kell, míg valaki teljesen tisztában lesz a rendezés film- és rendezéstechnikai, valamint irodalmi problémáival.

Köztudomású, hogy szövegkönyvírók sincsenek, akiknek a számuk keresztény oldalon szintén alig haladja meg a rendezők számát. Az operatőr gárdánál különösebb baj nincs, mint ahogyan nincs baj az íróknál sem, hiszen a legújabb gyártási rendszer szerint majdnem kivétel nélkül ismert keresztény magyar írók irodalmilag is elismert munkáit dolgozzák fel.

A filmépítészeknél megint baj van. Semmi utánpótlás nincs, tehát itt megint nevelni kell az évek folyamán keresztény gárdát. A produkció-vezetők 80%-a is zsidó. Alig 3–4 olyan keresztény produkció-vezető van, aki megfelelő szakmai műltra tekinthet vissza, s aki megállja a helyét a zsidókkal szemben is.

A színészgárdával megint nincs baj, ugyanis már a törvénytervezet megjelenése előtt megoldották a producerek ezt a problémát, mégpedig olyanformán, hogy a

színészek 80–85%-át eddig is keresztényekből válogatták össze.

A legnagyobb baj a keresztény tőkésekkel van. Sajnos keresztény filmgyártók nincsenek. Összesen egy keresztény filmbankár van, aki kihitelezésekkel foglalkozik, viszont aktív gyártó szerepet nem vállal. A gyártók kivétel nélkül zsidók, illetve zsidó filmvállalkozók. Talán az egy Erdélyi Pistát kell még kiemelnünk, ő azonban elvérzett a nagy konkurrenciában. A gyártásnál tehát semmiképpen sem lehet érvényesíteni a 20%-ot, mert hiszen a keresztény tőke nem hajlandó résztvenni a magyar filmgyártásban. A közelmúltban az egyik keresztény nagybank több százezer pengővel hajlandónak mutatkozott filmgyártási szerepet vállalni, azonban a főfeltétel az volt, hogy mind a két filmgyár, a Filmipari Alap, sőt maga az állam garantálja a befektetett összegek kamatokkal való visszatérítését. Tekintettel arra, hogy ez üzlet, ami jól vagy rosszul végződhet, ilyen garanciát senki sem adhatott, s így a gyártás a keresztény nagybank részéről már eleve meghiúsult.

A moziknál is hasonló a helyzet. Kétségtelen, hogy a moziengedélyesek több mint 80%-a keresztény. Viszont a társak jórésze még mindig zsidó, s az is igaz, hogy a keresztény engedélyesek nem sokat törődnek a mozivézetéssel, természetes, ma már sokan vannak kivételek, s így megelégszenek jórészt azzal, ha megkapják az engedélydíjakat, s az üzleti lebonyolítást a zsidókra bízják. A belügyminisztérium igen jól ismert egy urat, aki olyan moziengedélyt kaphatott volna, amilyent akart. Taná-

csért hozzá is fordult az egyik előkelő pozíciót betöltő keresztény igazgatóhoz, aki elmondotta, hogy a mozivetetés nemcsak abból áll, hogy benn ülünk a moziban és ellenőrizzünk, hanem már kora délelőtt szaladgálnunk és tárgyalnunk kell a filmkötésekről, déli 2–3-ig mindezeket bonyolítani kell, s alig 1–2 órai megszakítás után éjjel 12-ig bent kell tartózkodni a moziban, s nagyon sokszor még éjjel 2–3-ig is filmet kell nézni. Mindezek tehát azt bizonyítják, hogy a mozivetetés lefoglalja a lelkiismeretes tulajdonos egész idejét, úgy, hogy még szórakozásra is alig marad idő. Amikor az illető úr ezt meghallgatta, szó nélkül visszaadta a nagy vagyont és jövedelmet jelentő moziengedélyt. Amint látjuk, nem mindenki alkalmas még a mozivetetésre sem. De menjünk tovább. Még vissza kell térnünk a filmkölcsonzésre. Köztudomású, hogy a filmkölcsonzés egyike a legnehezebb mesterségeknek, hiszen a vállalkozók jórésze látatlanban, a gyártás alatt, sőt nagyon sokszor a gyártás előtt vásárolja meg a filmet, mint a gazdák a lábon álló vetést. Már most, ha jégeső elveri a vetést, az a vásárló baja. Ugyanúgy a kölcsönző baja, ha a film rosszul sikerül, s a kár legalább olyan egyenértékű, mint egy jégverés. Nyíltan meg kell mondanunk, hogy a filmkölcsonzéshez elsősorban egy adag zsidó könnyelműség szükséges, ami hiányzik a keresztény vállalkozóknál. A keresztények jórésze csak olyan vállalkozásokba fekteti a pénzét, amelyek kevés rizikóval járnak s amelyek biztonságosak. Mi biztonsága van egy zsidó vállalkozónak, amikor hatalmas vagyonokat fizet a filmekért? Egy

doboz film, amelynek az üzleti eredményét az időjárás-tól kezdve a politikai helyzetig minden befolyásolhat, arról nem is beszélve, hogy nagyon sokszor az is kiderül, hogy az a 6 vagy 7 doboz a minőség rosszasága miatt szinte alig ér valamit. Természetesen mindez csak utólag derül ki, s ez a magyarázata, hogy még a zsidó vállalkozók jórésze is tönkremegy ebben a kockázatos vállalkozásban.

Ha tehát azt akarják, hogy a filmvásárlás, kölcsönzés és eladás nehéz dolgát keresztények is megtanulják, akkor megint évekig kell nevelni mindezekhez keresztényeket. Igaz, hogy ma már prima tősgyökeres keresztény eladók, kölcsönosztályvezetők és kihelyezők vannak. Ezek azonban ma már évtizedes múltra tekinthetnek vissza, és bizony sok idő kellett, míg zsidó kollégáikkal együtt ők maguk is megtanulták a kölcsönzés minden fortélyát. Egyik napról a másikra itt sem lehet beállítani friss keresztény elemeket, mert az eredmény a vállalatok azonnali tönkremenetele lesz. Az utazóknál ugyanez a helyzet. Ezt a kicserélési akciót azonnal végre lehet hajtani a kistisztviselőknél.

A fentiekből, amelyeket az összes szakmai egyesületek, keresztény vezetők kivétel nélkül igazolhatnak, azt tapasztaljuk, hogy a keresztény tömegek beállítása a film- és moziszakmában másfél esztendő alatt teljesen lehetetlen. Jó néhány szezon kell ahhoz, hogy az új és friss emberek megtanulják azokat az alapvető tételeket, amelyek nélkül üzletkötés lehetetlen, s amelyek nélkül

a vállalatok – akár zsidók, akár keresztények – rövid hónapok alatt tönkremennek.

Az pedig senkinek sem lehet a célja, hogy a szakmában behozott keresztény tőke rövid időn belül elvérezzen és újra az 1921-eshez hasonló pótintézkedésekre legyen szükség. A film- és moziszakmát nem lehet hasonlítani egyetlen más szakmához sem. Minden más szakmában a pénzért kitapintható reális értékkel rendelkező árut adnak, ezzel szemben a filmszakmában pénzért olyan árut adnak, amelynek a jósága és jövedelmezősége csak utólag derül ki, s amely áru egyes mozikban kiváló minőség, másokban csapni való szemét.

A filmkamara megalkotásánál tehát mindezekre tekintettel kell lenni. Nem lehet addig kiönteni a piszkos vizet, amíg nem áll rendelkezésünkre tiszta. Nem lehet addig kenyértelenné tenni százakat, amíg nem neveltünk megfelelő pótlékot. Nem lehet egyik napról a másikra vállalati vezetőket kinevezni, kijelölni, ameddig nem vagyunk abban biztosak, hogy azok valóban értik-e a mesterségüket. Ebben a szakmában tehát nem lehet 20 és 80%-os alapon az ügyeket elintézni, különösen a gyártásban és a filmkölcsönzésben nem, mert ha mindezeket így képzelik elintézhetőnek, akkor megáll a filmgyártás, megáll a filmkölcsönzés, minek következtében az ország keresztény mozisai is károsodást szenvednek.

Erre kell felhívni az illetékesek figyelmét, mégpedig úgy, hogy hallgassák meg azoknak a keresztény szakmabelieknek a véleményét, akik ma már egyenran-

gú erők a zsidókkal, de viszont évek kellettek ahhoz, hogy szakmai tudásban egyenlőek legyenek.

Zsolnai László

Filműjság 1938. május 14.

A ZSIDÓTÖRVÉNY VÉGREHAJTÁSI UTASÍTÁSÁNAK HATÁSA A SZAKMÁRA

A régen beharangozott zsidótörvény végrehajtási utasítása vasárnap jelent meg a hivatalos lapban. A szakmai körök kíváncsian várták, vajon milyen hatással jár szakmai szempontokból ez az utasítás.

A napilapok bőségesen beszámoltak erről a rendeletről, amely nem tesz különbséget a normális kereskedelmi vállalatok között, s így a rendelkezés egy része éppen úgy hatással bír a filmvállalatokra, mint a mozikra.

A végrehajtási utasítás nem említ szakmai vállalkozást, mert jórészt minden szakmai ténykedés szabályozódik a színész- és filmkamara kapcsán.

A legfontosabb ténykedés az, hogy minden filmes és mozis, illetve ebbe a körbe tartozó vállalkozó köteles bejelenteni az Értelmiségi Munkanélküli Kormánybiztosához (Budapest, V., Klotild u. 10/c.) értelmiségi alkalmazottjainak számát. Bejelenteni tartoznak nemcsak a tisztviselőket, hanem az állandó fizetésű utazó (üzletszerző) munkatársakat is, vagyis mindazokat, akik nem

altiszti vagy szolgai, illetve nem szoros értelemben vett testi (fizikai) munkások.

A rendszeresen, vagy bár nem rendszeresen, de esetenként ismétlődően foglalkoztatott személyeket akkor is be kell jelenteni, ha munkavállalásuk nem alapszik szolgálati szerződésen. Ez a pont sok szakmai alkalmazottra vonatkozik; ugyanis sokan vannak állandó amétások stb., akiknek nincs szerződésük, illetve állandó megállapodásuk, de ismétlődő munkát végeznek különböző cégek számára. Azzal tisztában vannak a vállalkozók, hogy ha tíznél több értelmiségi alkalmazottat foglalkoztatnak, akkor az arányszámnak nem szabad meghaladni a 80–20%-ot, illetve ennek az aránynak pontosnak kell lenni, 1943. június 30-áig. Miután a szakmában a legtöbb vállalatnál nincsen tíz tisztviselő, kivéve az amerikai vállalatokat és az Ufát, a kölcsönzőknek és mozisoknak csak arra kell vigyázni, hogy a bejelentés az 1938. március 1-én fennálló alkalmaztatási létszámnak feleljen meg. Az köztudomású, hogy tíz személynél kevesebb alkalmazotti létszámú vállalatnál, ha zsidókat elküldenek, helyükbe csak a törvény szerinti megállapítás alapján lehet új alkalmazottakat felvenni.

Minden esetre, hogy minden tévedés kiküszöbölhető legyen, helyesnek találjuk, ha minden mozis, filmes és szakmai vállalkozó beszerzi a Budapesti Közlöny június 26-iki 140-es számát, amely pontossággal és részletességgel közli a zsidórendelet végrehajtási utasítását. A rendelkezés alapján túl nagy változás legfeljebb a külföldi vállalatoknál lehet. A magyar vállalkozók jórésze

már minden presszió nélkül, évekkel ezelőtt végrehajtotta a zsidók leépítését. A moziknál működő zsidók száma hosszú évek óta alul maradt a törvénybe iktatott 20%-nál. A filmeseknél viszont az a helyzet, hogy a tulajdonosok továbbra is vezettetik üzeimeiket, illetve ezek működési lehetőségét csakis a Filmkamara szabályozza. Miután tízen jóval alul maradt az alkalmazottak száma, komoly változás nem fog bekövetkezni, csak abban az esetben, ha leépítések lesznek ezeknél a vállalatoknál.

Anyagi szempontokból már egészen más a helyzet. Ennél a pontnál arányban kell lenni az igazgatói fizetésnek az alkalmazottakéval. Ha tehát az igazgatók eddigi fizetéseiket meg akarják tartani, ezt csak úgy oldhatják meg, ha keresztény tisztviselőket vesznek fel. A nagyvállalatoknál egyébként máris megkezdődött az átszervezés. Az Ufáéknál felmondottak a nem-árja főtisztviselőknak, viszont ezek a felmondások berlini utasítás alapján történtek. Alig néhány zsidó kis-alkalmazott maradt a vállalatnál, úgy, hogy ezeknek a száma nem haladja meg a 20%-ot, bár tudomásunk szerint a kislefizetésű zsidó alkalmazottak sorsa is bizonytalan a legújabb rendelkezések miatt.

A Metrónál aránylag a legsúlyosabb állapotok voltak; ugyanis alig volt néhány keresztény tisztviselő. Itt úgy segítettek, hogy már három kereszténnyel növelték a tisztviselői létszámot. További változások nemigen lesznek; ugyanis a jelenleg működő zsidó alkalmazottak egy része frontharcos és így nem esnek bele a paragrafusok-

ba. A Paramountnál és az Universalnál sem lesz sok változás, tekintettel arra, hogy az ügyvezetők is keresztények. Ezeknél a vállalatoknál már régebben is dolgozott több keresztény tisztviselő. A Warnernál is komoly változások lesznek, s ugyancsak hasonló módon kívánják a Fox tisztviselői karát is átszervezni. Úgy tudjuk, hogy a Fox nem kívánja egyetlen tisztviselőjét sem a kenyérméltóság fenyegető rémének odadobni, ezzel szemben, ha szükséges az arányszám növelése, újabb keresztény tisztviselőket vesznek fel.

Amint látjuk, csakis a külföldieknél várhatók komoly átállítások.

Minden esetre, hogy végleges képet alkothassunk, meg kell várnunk a Filmkamarára vonatkozó intézkedéseket; ugyanis a film- és mozivállalati tisztviselők működési alapját a filmkamara tervezet fogja részletesen meghatározni.

Zsolnai László

Filmújság, 1938. június 30.

VÉGVÁRY JÓZSEF FŐVEZÉR A SZÉPMÍVESEK TÁBORÁN

A Turul Szövetség Szépmíves Bajtársi Egyesülete pénteken törzsfői tábort ült, amelyen megjelent Végváry József dr. országgyűlési képviselő, a Turul fővezére és Szekeres János orsz. kulturális vezér. A napirend letár-

gyalása után Végváry József fővezér emelkedett szólásra.

A Szépmíves Bajtársi Egyesület – mondotta – elérkezett odáig, hogy – nyugodt lelkiismerettel állapíthatom meg – *a színházi és filmkamara felállításának harcában ma már oroszlánrész illeti.* Továbbá örömmel jelenthetem, hogy a Szépmíves B. E. elvégezte azt a feladatot, ami eddig egyetlen jobboldali megmozdulásnak sem sikerült: *egy táborba tömörítette a magyar színészek, zenészek, filmesek, írók társadalmát,* a nem egyéni célókért, hanem a becsületes nemzeti jövődjéért harcoló komoly rétegét a prominensektől a legkisebbekig, százszázalékig. Utasítom az egyesületet, folytassa tovább harcát. A magam részéről bejelentem, hogy úgy mint eddig, a jövőben is *mind magam, mind a fővezérség összes tagjai a legteljesebb mértékben támogatni fogjuk továbbra is a Szépmíveseket,* most már országos fontosságúvá kifejlődött harcukban. Végül felhívom az egész törzsfői tábor, ne törődjék a kívülről jövő célzatos támadásokkal, haladjon előre tántoríthatatlanul, mert *a húszéves Turul-egységet nem bontja meg soha semmiféle akna-munka!*

AZ ORSZÁGOS KULTURÁLIS VEZÉR BESZÉDE

A fővezér beszédét a törzsfői tábor percekig tartó izzó ünnepléssel köszönte meg. A lelkes ovációt Szekeres János orsz. kulturális vezér beszéde követte.

– A Turul Szövetség – kezdte – az egyetlen magyar társadalmi egyesület, mely fennállása óta csorbíthatatlanul megőrizte az alapításkor lefektetett célkitűzéseit. Hogy két évtized liberális viharában megvédhette mentalitását – és ezáltal örök bátyája maradhatott a jobboldali eszméknek – annak köszönheti, hogy a napi politikától és az egyéni célok kergetésétől mindenkor távol tartotta magát. A Turul Szövetség nem tér el elvétől a jelenlegi politikai hőemelkedés idejében sem. Ez azonban nem jelenti azt, hogy visszariad a harctól. Ezt a harcot mindenkor olyképpen irányítjuk, ahogy azt a magyar faj érdeke megköveteli. Mint országos kulturális vezér azért tartom döntő fontosságúnak a szépművesek harcát, mert mindaddig, amíg a zsidó szellem irányíthatja a nevelésünkre bízott ifjúságot és magyar népet, magyar jövődőt kiharcolni nem lehet!

Most már véglegesen meg kell tisztítani a színházi, zenei, irodalmi, valamint a filmgyártási frontot minden néven nevezendő zsidótól és epigontól.

De meg kell szabadulni azoktól az ál jobboldaliaktól is, akik konjunktúrából kiáltják ki magukat most jobboldaliaknak, holott néhány hónap előtt zsidó gazdáiknak udvaroltak még, és mint felelőtlen társaságot gúnyolták a Turult. Bejelentem, hogy megindítjuk a végleges küzdelmet a keresztény főváros tulajdonát képező Városi Színház visszaszerzése érdekében.

Nem tűrhető tovább, hogy a Föld Aurél-féle zsidó igazgatás a maga zsebébe gyűjthesse még egy évadon keresztül a keresztény magyar filléreket.

A Városi Színházba keresztény magyar igazgatónak kell bevonulnia a hagyományos magyar színházi szellem feltámasztása érdekében. Ez nemzeti parancs és ezt végre fogjuk hajtani. (Hosszan tartó dörgő taps.).

A filmek és színdarabok előadásával kapcsolatban a Szépmíves B. E. által elrendelt általános bojkottot magamévá teszem és *minden olyan film és színdarab ellen, amely nem felel meg a nemzet követelményeinek, az egész ország területére elrendelem a bojkottot!* (Lelkes éljenzés.)

Bejelentem, hogy a jövő hét folyamán megindítom a legszélesebbkörű megmozdulást *az írói és a zenekamara felállítása érdekében.*

Szűnni nem akaró, tomboló tapsorkán követte Szekeres országos vezér bejelentéseit.

Végváry József dr. fővezérnek és Szekeres János orsz. kulturális vezérnek a bejelentéseit a Szépmíves B. E. vezére: Zsabka Kálmán köszönte meg összes bajtársa nevében, és a következőképpen zárta be a tábort:

– Megnyugtatom úgy a fővezér bajtársat, mint a kulturális országos vezér bajtársat, hogy *a szépmíveseket velem együtt semmiféle rágalmozó aknamunka utunkban megállítani nem fog.* A szépmíves egységet semmi célzatos mesterkedés megbontani nem fogja, s biztosíthatom a fővezér bajtársat, hogy a magyar művészi és szellemi élet bátyájára rövidesen kitűzik a Turul lobo-gót a szépmívesek.

Bajtárs, 1938. július–augusztus

NINCS ZSIDÓFILM ÉS NINCS KERESZTÉNYFILM!

A közelmúltban nyilvánosságra hozták a velencei filmkiállítás és filmverseny eredményét. A versenyen a magyar gyárok négy filmmel vettek részt. Mind a négy értékes díjat nyert olyannyira, hogy nemzetközi viszonylatban is feltűnt a magyar filmgyártás fejlettsége.

A rövid játékfilmek nagydíját a magyar Szent István film nyerte, az a film, amelyet azért nem lehet bemutatni premiermozikban, mert – keresztény.

Az embernek megáll az esze, ha fenti megállapítást hallja. Ezt a megállapítást ugyanis nemcsak a zsidómozisok, hanem még a keresztények egy része is megtette. Ezek után beszélhet valaki politikáról, belpolitikai változásokról, kereszténységről, a Szent István év nemzetközi jelentőségéről, amikor akadnak magyar vállalkozók – zsidók, keresztények egyaránt –, akik azért nem mutatnak be egy magyar filmet, mert az a szentistváni eszme témakörét dolgozza fel.

Erről az esetről csak félfüllel hallottunk, s ezért alkalmat találtunk arra, hogy a külföldön, a nemzetközi szakértők előtt megdícsért és kitüntetett magyar filmet megnézzük, vajon igazuk van-e azoknak, akik mereven elzárkóznak azelől, hogy a filmet a magyar közönség elé bocsássák.

Miután a filmet megtekintettük, felelősségünk teljes tudatában megállapíthatjuk, hogy azok, akik ezt a filmet azon címen utasítják el, hogy ez keresztény film és így

érdektelen a magyar közönség előtt, valótlan állítanak. A film ugyanis elsősorban magyar, még a kereszténységében is.

De mi lehet egy film, amely Anonymus krónikájával kezdődik és visszavezeti a nézőt az első magyar király, a legkeresztényibb Szent István országlása idejére. Tökéletes történelmi hűséggel, kifogástalan és alapos krónikási meglátással készült ennek a darabnak a cselekménye, amely jeleneteket, egyes epizódokat, nemzeti szempontokból évezredes hatású cselekményeket örökít meg, érdekesen, lebilincselően. Nincs zsidó és nincs keresztény, aki ne tekintené meg a filmet mély érdeklődéssel, mély kíváncsisággal, különösen ma, amikor mindenkinek a vágya és az álma a régi szentistváni Magyarország, amikor mindenki erre gondol és ezért küzd.

A kis film egy darab történelem. Ezer éves történelem, mert az ezer esztendő minden elmúlt fontos mozzanata, ha dióhéjban is, de ötletes beállításban felcsillan előttünk, és mint intő példa, mint jóakarató figyelmeztetés áll velünk szemben: magyarok, vigyázzatok a történelmi hivatottságotokra!

Ezt a filmet nemcsak hogy nem szabad elgáncsolni, hanem ellenkezőleg, minden erővel azon kell lenni, hogy a közönség elé bocsássák. Ez a film a nemzeti érzés dokumentuma, örök ápolása. Ez és ehhez hasonló filmek nélkülözhetetlenek a mai életben, és ilyen irányú filmek egyenesen szükségesek.

A fentiek után minden olvasónk előtt érthetetlennek látszik, hogy mégis akadtak magyar premiermozisok,

akik ezt a filmdarabot visszautasították, hogy az ilyen irányú keresztény filmek a mozi publikumot nem érdeklik. Még egyszer hangsúlyozzuk, nemcsak zsidók, hanem keresztények is mellőzték a film bemutatását, tehát ez azt bizonyítja, hogy vezető mozijaink igazgatói csak részben állanak azon a magaslaton, amelyet a közvélemény a magyar mozistól megkívánhat. Még ha rá kellene fizetni a bemutatásra, még ha biztos lenne az üzleti deficit, akkor sem szabad egy ilyen nehéz munkával, ilyen nívósan készített filmet negligálni, mert az tartalomban véletlenül nem tud tingli-tanglit adni.

Méltóztassanak tudomásul venni úgy a zsidó, mint a keresztény mozis urak, hogy józanul gondolkodó szakemberek előtt nincs zsidófilm és nincs keresztényfilm. Csak magyar film. Abban a pillanatban, amikor a felülvizsgálatra hivatott magyar cenzúra magyarnak állapít meg egy filmet, az magyar, s az ellen senkinek sincs joga kifogást emelni, még akkor sem, ha nem az örökké kedvelt vezérigazgató és gépíróleány témáját dolgozza fel. Az ilyen mozisok ellen hivatalosan kell eljárni, ha önmaguktól nem ébrednek arra, hogy a magyar nemzeti eszmét nemcsak kötelességük, hanem kötelezettségük is ápolni. Ilyen esetek után ne csodálkozzanak azon, ha akadnak olyanok, akik a mozisok egy részét nemzetiség szempontjából kifogásolják.

Zsolnai László

Filmújság, 1938. október 22.

KÉT RENDELET A MAGYAR FILMGYÁRTÁS FEJLESZTÉSÉNEK ELŐMOZDÍTÁSÁRÓL

A m. kir. minisztériumnak 2.240/1939. M. E. számú rendelete A magyar filmgyártás fejlesztéséről szóló rendeletek módosítása és kiegészítése.

A m. kir. minisztérium a magyar filmgyártás fejlesztéséről szóló rendeletek egyes rendelkezéseinek módosítása tárgyában a következőket rendeli.

1. §

Az 5.200/1933. M. E. számú rendeletnek 1. §-ában létesített Miniszterközi Bizottság helyébe az Országos Nemzeti Filmbizottság (az alábbiakban Bizottság) lép.

2. §

A Bizottságba a m. kir. miniszterelnök, a m. kir. belügy, a m. kir. iparügy s a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter egy-egy tagot és azok akadályoztatása esetére egy-egy póttagot nevez ki.

A Bizottság elnökét a m. kir. miniszterelnök nevezi ki, aki helyettesítésével a Bizottság egyik tagját bízhatja meg.

3. §

A Bizottság hatáskörébe a 6.292/1925. és az 5.200/1933. M. E. számú rendeletekben meghatározott feladatkörön felül a hazai filmgyártás előmozdítása érdekében már

biztosított, vagy a jövőben biztosítandó anyagi vagy egyéb támogatás felett való rendelkezés, s általában a magyar filmgyártás irányításával összefüggő intézkedések tartoznak.

4. §

Ez a rendelet kihirdetése napján lép hatályba.

Budapest, 1939. évi február hó 24-én

Gróf Teleki Pál s. k.
m. kir. miniszterelnök

A m. kir. belügyminiszternek 48.950/1939. B. M. számú rendelete: A magyar filmgyártás fejlesztésének előmozdítása.

Az 1935: XIV. t.-c. 2. §-ában kapott felhatalmazás alapján – az érdekelt miniszterekkel egyetértve – a következőket rendelem:

1. §

Aki e rendelet hatálybalépése után bárminő magyarnyelvű filmet kíván készíteni, vagy készíttetni, ezt a vonatkozó iratok (szövegkönyv, költségvetés, szereplők neve) bemutatása mellett tudomásulvétel végett az Országos Nemzeti Filmbizottságnak (alábbiakban: Bizottság) előzetesen bejelenteni köteles.

A Bizottság a bejelentést elsősorban abból a szempontból bírálja, hogy a készíteni szándékolt film a magyar filmekkel szemben egyfelől művészi és minőségi szempontból, másfelől a nemzeti kultúra szempontjából támasztott követelményeknek megfelel-e.

A Bizottság a bejelentés tudomásulvétele tárgyában végérvényesen határoz. E határozat ellen jogorvoslatnak helye nincs.

Ha a Bizottság a bejelentést tudomásul veszi, erről – a 2. §-ban foglalt célra való felhasználás végett – két példányban tanusítványt állít ki.

A tanusítványt, amelynek a gyártó személy (cég) nevét, lakó (telep) helyét, a készítendő film címét, esetleges alcímét, műfaját (dráma, színmű, vígjáték, ismeretterjesztő) kell tartalmaznia, a Bizottság elnöke vagy helyettese írja alá és a Bizottság bélyegzővel látja el.

2. §

Belföldi filmgyár (üzem, laboratórium) magyar nyelvű film gyártását csak akkor kezdheti meg, az Országos Mozgóképvizsgáló Bizottság pedig ilyen filmet megvizsgálás végett csak akkor fogadhat el, ha a fél az 1. §-ban említett tanusítványt beszolgáltatja.

3. §

Az 1. és 2. §-ban foglalt rendelkezések nem vonatkoznak azokra a mozgófényképekre, melyek kizáróan a tanuló ifjúság oktatása céljából iskolai bemutatásra készülnek.

4. §

Ez a rendelet kihirdetése napján lép hatályba.

Budapest, 1939. évi február hó 25-én.

Dr. vitéz Keresztes-Fischer Ferenc s. k.
m. kir. belügyminiszter

Magyar Film, 1939. március 4.

CETERUM CENSEO...

Dr. Bingert János szavaival kezdem és „unos untalan” beszélünk és írunk kell a magyar filmgyártás szükségességéről és nélkülözhetetlenségéről. Beszéljünk azonban végre magyarul és magyarán. Abból, hogy Bingert dr.-nak e lap legutóbbi számában írt cikke az egész szakmában és az egész sajtóban hangos visszhangra talált, úgy látom, *itt az ideje annak, hogy mindent, ami ezzel a kérdéssel összefügg, nyíltan megmondjunk, ne-hogy az a látszata lehessen a dolognak, hogy csak jaj-gatunk, de magunk a cél elérésére, a gyártás megindítására semmit sem teszünk.*

A jelzett cikket, mint nálunk már természetes, aszerint, miként valaki a jobb vagy bal oldalon áll, hol objektíve, hol pedig tendenciózusan nem a való helyzet-

nek megfelelően tárgyalják, arra azonban egyik sem mutat rá, hogy valójában miért nincs filmgyártás.

Sokkal nagyobb országok is megsínylették azt, ha valamely szakmában teljesen át kellett állítani az addig volt termelési rendszert. Igaz, hogy az átmenet nem könnyű, különösen, ha eszmei átállításról van szó.

Nálunk pedig éppen ez az eset áll fenn első sorban. Hogy ez így van, mindenki tudja, de tudja azt is, hogy ez nem a filmszakmából indul ki és e tekintetben rendeletek, törvények írják elő a követendő módokat. Lehet, hogy ez egyesek számára igen kellemetlen következményekkel jár, de nem lehet támadási oknak felhasználni egy feltétlenül szükséges szakma ellen.

A termelési rendszer eszmei átállításával kapcsolatban a Kamarában csoportosult gyártók nagy része úgy látta, hogy egyidejűleg *meg kell teremteni magának a gyártásnak, mint a filmmel kapcsolatos első tényezőnek új alapokra való helyezését. Lehetetlen az, hogy egy szakma kiszolgáltatottja legyen a legnagyobb mérvű, mondjuk ki nyíltan: uzsorának, csak azért, mert híre valamikor rossz és rendes tőkeszerzés e célra mondhatnám lehetetlen volt.*

Miért nincs ma filmgyártás? Mert elhatároztuk, hogy ezen a bajon gyökeresen segítünk! Nem tudjuk folytatni a gyártást évi 40 százalékos kamattal. Nem tudjuk folytatni a kölcsönzők és a mozik bevonása nélkül. Nem tudjuk pedig azért, mert egyedül képtelenek vagyunk az egész filmgyártás összes rizikóját magunk viselni – mondom ezt Morvay úr állítása ellenére.

Ezzel kapcsolatban le akarom szögezni, hogy nem gondolunk állami szubvencióra, miként ezt Morvay úr hiszi, mert mi félünk attól a legjobban, hogy ez esetleg avatatlan kezekbe kerülhetne, *azonban törődünk azzal, hogy olyan pénzhez juthassunk, amelyet meg is tudunk fizetni és amelynek felhasználása mellett az eddigieknél talán többet és jobbat nyújthatunk.*

A Kamarában ezek a dolgok szóvá tettek és felmerült az az eszme, hogy a gyártást összes, a filmmel kapcsolatos kérdések elintézéséig le kell állítani. Volt, aki ehhez tartotta magát, volt aki túltette magát ezen az egyedül helyes és célravezető módszeren. Az utóbbiak nem tudták belátni, hogy a jövő szempontjából milyen fontos lett volna, ha a piacon lévő összes magyar filmek időközben lejátszásra kerülnének, és nem terhelnék a jövő idényt is. Nem tudták megérteni azt, hogy most végre itt az alkalom a filmmel kapcsolatos összes tényezővel, mint gyár, kölcsönző és mozi a zöld asztalhoz leülni és megteremteni a jövő magyar filmgyártását. Lehet azonban, hogy egyesek számára a halogatásban is van valami vonzó.

Ne higgye azt senki, hogy akik most leálltak, azoknak ma nem állnak rendelkezésükre az eddigi tőkék és ezért nem gyártanak. Levonták azonban a helyzet konzekvenciáját és kívárlják, amíg minden a filmgyártással, kihe-lyezéssel és előadással összefüggő kérdés tisztázva nincsen, amíg el nem érhető az, hogy a magyar filmnek egyrésztől csak vesztesei, másrésztől csak vámszedői legyenek.

Hogy mennyire szükség van a zöld asztalhoz való leülésre, azt legjobban bizonyítja Dr. Bingert említett cikkének visszhangja. Igen sok budapesti, de különösen vidéki mozisok tömege jelentkezik már most és hajlandóak a magyar filmek gyártásában anyagi segítséggel résztvenni. Nem akarom ezzel azt mondani – s Morvay úr se féljen –, hogy a mozisok pénzével akarunk filmet gyártani, de egy bizonyos, hogy *a magyar filmgyártásban a kölcsönzők és mozisok nem szerepelnek tovább is csak mint pénzbeszedők. Úgy tudom, hogy a magyar filmekkel kapcsolatban eddig csak gyártók mentek tönkre, kölcsönzőről vagy mozról azonban még nem hallottam ugyanezt.*

Igaz, azt lehetne ezzel szemben mondani, hogy csak jól kell csinálni és nincs semmi baj. Erre csak azt felelhetem, hogy a magyar filmgyártás a jószág tekintetében nyugodtan felveheti általában a versenyt bármely külföldi országgal, lásd egy előkelő szakember, Cserépy Arzén e lapban megjelent cikkét. Tudomásom szerint a magyar filmekre kölcsönző vagy mozis még nem fizetett rá, legfeljebb kevesebbet keresett.

Rá kell itt még mutatni arra is, nehogy az egyes lapokban tendenciózusan megjelenő cikkek bárkit is megtéveessenek, *igenis jelentkezik tőke, de a gyáarak és gyártó cégek nem hajlandók ezzel a tőkével szóbaállni. Ennek a tőkének van egy nagy hibája, amelyen segíteni senki nem tud. Ez a tőke ugyanis egyes meghatározott személyekhez köti részvételét a gyártásban, termé-*

szetesen olyan személyekhez, akiket a fennálló rendeletek és törvények magából a gyártásból kizárnak.

Lehetséges azonban, hogy ezek az ajánlatok is csak próbáléggömbök azon az alapon: hadd lássuk, honnan fúj a szél, vagy azon az alapon, hogy a nálunk dívó szokás szerint valakin ütni lehessen, lehetőleg jó nagyot.

Ne higgye senki, hogy e pár sort támadásnak szántam, de szeretném elejét venni az eddigi mellébeszéléseknek. Nem tartom célravezetőnek, hogy e lapban egymást igyekezzük meggyőzni. Soha az életben ilymódon nem tudjuk összeegyeztetni sem közös, sem ellentétes érdekeinket. *Le kell ülni a zöld asztalhoz, együtt kell keresnünk, hogy hol a hiba és mi a teendő, s akkor biztos vagyok benne, hogy megtaláljuk a módját annak: milyen alapon lehet biztosítani mindannyiunk kenyerét és életlehetőségeit, de mindenkor szem előtt tartva a célt: a magyar filmgyártást.*

Sajnálatos tényként kell azonban itt leszögezmem, hogy ez a vita, ezek az előcsatározások már négy hónap óta folynak, teljesen eredménytelenül. Négy hónap alatt nem sikerült a magyar film jövőjét elvben sem biztosítani. Néhány hónap óta csak beszélünk, mit kellene csinálni és alig jutottunk egy lépéssel előre.

Nem a tökehiány az oka a magyar filmgyártás leállásának, hanem saját tehetetlenségünk, az, hogy félünk egymástól, félünk helyzetünket valóban feltárni olyan helyeken, amelyek hivatva vannak köztünk igazságot tenni sine ira et studio.

Nehogy bárki is tévedésben legyen és ez írásomat ugyancsak mellébeszélésnek tarthassa, *a következőkben fektetem le a Kamarában tömörült magyar filmgyártók többsége nevében e kérdéssel kapcsolatban fennálló nézetünket: nem vagyunk hajlandók filmet gyártani annak az eszmekörnek félrerúgásával, melyet a kormány és a fennálló törvények előírnak;*

nem vagyunk hajlandók strohmanként olyanokat fedni, akiknek lehetetlenné vált a filmgyártás;

nem vagyunk hajlandók a régi konstrukciós alapon uzsorapénzekkel gyártani, amely alapon minden film után ténylegesen a csőd előtt álltunk;

nem vagyunk hajlandók addig gyártani, amíg a zsidó-törvénnyel kapcsolatos mozirevízió, amétajtászás, jegylebélyegzés és egyéb kérdések intézményesen a felsőbb hatóságok által elintézését nem nyertek;

nem vagyunk hajlandók filmet gyártani, amíg bármilyen mozirozszt létezik vagy újabbak létesülését intézményesen lehetetlenné nem teszik;

nem vagyunk hajlandók filmet gyártani, amíg olyan tőke nem áll rendelkezésünkre, mellyel a nexust morális alapon fel nem vehetjük.

Biztosíthatok mindenkit, hogy mi ezzel a jövő magyar filmgyártás egészségessé tétele szempontjából nagy áldozatot hozunk, hiszen anyagilag mi, gyártók vagyunk a gyengébb fél. De meghozzuk ezt az áldozatot, tovább is várunk, és hogy milyen gazdasági kihatásai lesznek elhatározásunknak, azt a hozzáértőknek nem kell külön megmagyarázni. Ennek hatása azonban meg fog nyilván-

mulni elsősorban a kincstári bevételeknél, és nem utolsó sorban sok mozinak vagyis kultúrintézménynek kapubeecsukásában.

Ceterum censeo, hogy itt az összes illetékeseknek cselekedni kell, de nem holnap, hanem tegnap, mert ma már részben elkéstünk.

Dr. Bajusz Péter

Magyar Film, 1939. május 13.

A II. ZSIDÓTÖRVÉNYNEK ÉS VÉGREHAJTÁSI UTASÍTÁSÁNAK A MOZI- ÉS FILMSZAKMÁRA VONATKOZÓ FONTOSABB RENDELKEZÉSEI

A SZÍNHÁZRA ÉS MOZIRA VONATKOZÓ SZABÁLYOK

A.) Ki nem lehet zsidó a színházaknál és a moziknál? (Ezek a rendelkezések az összes zsidókat érdeklik). T.

11. §-ának (1), (2), (4) és (5) bekezdése:

„(1) Zsidó nem lehet színház igazgatója, művészeti titkára, dramaturgja vagy bármily névvel megjelölt olyan alkalmazottja, aki a színház szellemi vagy művészeti irányát megszabja, a színház művészi személyzetének alkalmazásában vagy a színház művészeti ügyvitelében egyébként irányító befolyást gyakorol.

(2) Az előző bekezdés rendelkezéseit megfelelően alkalmazni kell a mozgófényképet előállító, forgalombahozó vagy előadó vállalatok igazgatóira és az igazgatói tennivalókat ellátó művészi ügyvezetőire, ügykezelőire és egyéb olyan alkalmazottaira, akik a mozgófénykép előállításában, forgalombahozatalában vagy a műsor megállapításában irányító befolyással közreműködnek.

(4) Színházi előadások üzletszerű rendezésére (tartására) zsidó vagy jogi személy hatósági engedélyt nem kaphat.

(5) A jelen § rendelkezéseit a 2. első bekezdésében megjelölt személyekre is alkalmazni kell.”

Vr. 30. §

„A T. 11. §-ának első és második bekezdésében felsoroltakon felül az ott meghatározott korlátozások irányadók színház rendezőjére, karmesterére és bármi néven megjelölt olyan alkalmazottjára, aki a színház szellemi vagy művészeti irányát megszabja, a színház művészi személyzetének alkalmazásában vagy a színház művészeti ügyvitelében egyébként irányító befolyást gyakorol, úgyszintén mozgófényképet előállító, forgalombahozó vagy előadó vállalat dramaturgjára, rendezőjére, karmesterére és olyan egyéb alkalmazottjára, aki a mozgófénykép előállításában a szereplők megválasztásában, külföldi mozgófényképeknek behozatal végett kiválasztásában, mozgófényképeknek forgalombahozatalában

vagy a műsor megállapításában irányító befolyással közreműködik.”

JEGYZET: Ezek a rendelkezések az úgynevezett kedvezményezett zsidókra is vonatkoznak.

B.) Mozi igazgatója csak a Színművészeti és Filmművészeti Kamara tagja lehet.

T. 11. §. (3) bekezdése:

„(3) Mozgófényképet előadó vállalatnál alkalmazott igazgató, vagy igazgatási tennivalókat ellátó ügyvezető csak az lehet, aki a színművészeti kamara tagja.”

Vr. 31. §

„A 6090-1938. M. E. számú rendelet 5. §-a azzal egészítettetik ki, hogy mozgófényképet előadó vállalatnál alkalmazott igazgató, vagy igazgatási tennivalókat ellátó ügyvezető a színművészeti és filmművészeti kamara filmművészeti főosztályába, azon belül pedig a művészeti ügyvezetők szakcsoportjába tartozik, 70. §-a pedig azzal egészítettetik ki, hogy a 6090-1938. M. E. számú rendelet 60–64. §-ának rendelkezéseit megfelelően alkalmazni kell a mozgófényképet előadó vállalatnál alkalmazott igazgatóra és az igazgatási tennivalókat ellátó ügyvezetőre.”

JEGYZET: Erre a rendelkezésre azért volt szükség, mert ezelőtt a moziigazgató és ügyvezető nem volt a Színművészeti és Filmművészeti Kamara tagja. Most ők is tagjai lesznek a Kamarának és be kell osztani őket a megfelelő csoportba. Ennek folytán azután a szín-

igazgatókra vonatkozó szabályok a moziigazgatóra is állnak.

C.) A belügyminiszter felülvizsgálhatja a moziengedélyeket.

„A belügyminiszter a mozgófényképüzemekre vonatkozóan kiadott összes mutatványengedélyeket a jelen törvény végrehajtása céljából bármikor felülvizsgálhatja és a felülvizsgált bármelyik engedélyt megvonhatja.”

JEGYZET: A felülvizsgálás csakis a T. rendelkezéseinek szempontjából történhetik.

D.) A színházak, a mozik összes értelmiségi alkalmazottait be kell jelenteni.

„Az értelmiségi munkakörű alkalmazottakat foglalkoztató munkaadó bejelentési kötelezettsége

.... kiterjed minden színházra, mozgófénykép-színházra, mozgófényképeket előállító vállalatra...”

JEGYZET: Az alkalmazottak számarányára vonatkozólag a magánalkalmazás körére vonatkozó általános szabályok (lásd: nyolcadik fejezet A.) – irányadók.

Büntető rendelkezések:

A T. 26. §-a (1) bekezdésének 5. pontja és (3) bekezdése:

„(1) Vétséget követ el és egy évig terjedő fogházzal büntetendő:

5. aki a 11. §. rendelkezésének megszegésével színház igazgatójának, művészeti titkárának, dramaturgjának, a színház szellemi vagy művészeti irányát megszabó vagy a színház művészeti ügyvitelében egyébként

irányító befolyást gyakorló alkalmazottjának, mozgófényképet előállító, forgalombahozó vagy előadó vállalat igazgatójának, illetőleg a 11. §. második bekezdésében említett irányító befolyást gyakorló alkalmazottjának zsidót alkalmaz, úgyszintén az a zsidó, aki az ilyen alkalmazást elfogadja;

(3) A pénzbüntetés legmagasabb mértéke húszezer pengő.”

Magyar Film, 1939. augusztus 26.

DOKUMENTUMOK II.

JAJ, AZ A KÉTSZÁZADIK!

Szomorú dolog, hogy egy író annyira nem bízik saját képességeiben, művészi eszközeiben, hogy csak a lélek leggyengébb pontján, az ifjúkori emlékkomplekszum Achillesz-sarkán át meri megtámadni a közönséget. Az összeomlás utáni évtizedek filmíróinak jó része ezzel az olcsó módszerrel, ezzel a biztos hatású szegénységi bizonyítvánnyal próbálja kikunyerálni a nézők pénzt jelentő könnyeit és mosolyát – ferencjózsefi korba, az úgynevezett „boldog békeidőkbe” ágyazván bele vérszegény mondanivalóit: a kétkrajcáros kifli, a disznótorok, az önfeledt nagy evés-ivások, a véget-nem-érő kaláberpartik, vadászatok, lóversenyek, a könnyelmű, de „schneidig” huszártisztek s a boldogan züllögető, cigányi homlokokra százas-bankókat ragasztgató dzsentri-fiúk világába.

Ma már tudjuk, hogy azok a bizonyos „boldog békeidők” éppen úgy tele voltak búval-gonddal, mint akármelyik másik korszak. Sőt azt is tudjuk, hogy ez volt a magyarság biológiai történetének talán legszomorúbbik fejezete: a kivándorlás, a másfélmilliós vércsapolás, a zsidó és román térhódítás és a tragikus magyar földcsu-

szamlás kora, Trianon szálláscsinálója. Filmíróink azonban mindezt nem hajlandók észrevenni. Ők az egész háború előtti korból csak egyetlen momentumot ragadnak meg, azt tudniillik, hogy a nézőközönség nagyobbik részének gyermekora, vagy ifjúsága a ferencjózsefi időkbe nyúlik vissza. S íróink, valamint rendezőink tudják, hogy az emberek nagyon elfogultak gyermekkori emlékeik iránt: a leggyengébb, a legselejtesebb álművészi alkotás is meghatja és elandalítja őket – ha gyermekkori emlékeik fűződnek hozzá.

A Dankó-film is klasszikus példája ennek az üzleti szempontból alkalmazott, magyar öntudatunkat és ízlésünket mételyező, tehát vétkes béke-romantikának.

Én rólam például igazán még a legnagyobb ellenségeim sem állíthatják, hogy híjával volnék a kritikai érzéknek, s ráadásul – mint folklórlista – nagyon is tisztában vagyok a cigányi zenélésnek a magyar népzenevel szemben elkövetett bűneivel. És mégis, amikor a Dankó-filmen felzokogott az „Eltörött a hegedűm...” (szívdöglesztő, giccses) dallama, valósággal erőt kellett vennem magamon, hogy ellentálljak az olcsó elérzékenyülésnek. Igen, mert mikor először hallottam ezt a nótát, akkor még gyermek voltam, s akkor még mind éltek az én kedveseim. Akkor még nem szakította szét Zoltán bátyám okos fejét a cári katona dum-dum golyója: szüleim, rokonaim, jó pajtásaim – akik azóta úgy elhullottak, szétszóródtak – akkor még mind együtt voltak, egy rakáson. Mit mondjak még? Akkor még nem került zsidó kézre Vilmos bátyámék édes kis arдай kúri-

ája, a gyönyörű nagy parkkal, amelyben „domb” is volt, s ahol olyan felejthetetlen vakációkat töltöttünk. Sem a Margit nénémék kaszonyi udvarháza, amelynek kertjében húsvétkor minden bokor alá hímes tojásokat rejtett a jóságos húsvéti nyuszi. Akkoriban, mikor édesapám egy-egy kedélyes estén térde közé szorította a gordonkáját s szép hullámos hajú, ősz fejét a cselló nyakára hajtva, a Miklós bácsik, Dezső bácsik, Gyula bácsik csengő, meg érces, meg rekedtes hangjaitól kísérve rákezdte, hogy hát: „Eltörött a hegedűm, nem akar szólni...” – akkor még számomra egyetlen majális volt az élet: gyermek voltam.

Hiszen ez mind szép – de nem művészet. Az ilyesmi némely falusi papok-kántorok „ríkátó” esküvői beszédeivel, meg búcsúztatóival mozog egy szinten, s az egészséges idegzetű, ép ízlésű nézőt-hallgatót végül is valami csömörhöz hasonlatos reakcióba, lázadásba kergeti. Én is így jártam a Dankó-filmmel – dicséretemre legyen mondván. Rendezők és díszletezők olyan szívrepeszítő hűséggel és édességgel rekonstruálták a „boldog békeidők”, a századvég külsőségeit, hogy a végén megkönnyebbülten felsóhajtottam: De jó, hogy elmúlt ez a korszak! De jó, hogy elmúlt egészségtelen és idétlen divatjával: sleppes szoknyáival, mídereivel, sonka-ujjaival, tornyos frizuráival, madárijesztő kalapjaival, a csőnadrággal, a Kaiser-kabáttal, a piké-mellényekkel és partedli-szerű, szervéta nagyságú nyakkendőivel. Jó, hogy eltűntek az ápolatlan, egészségtelen testű, befűzött

derekú hölgyek és azok az édeskés mosolyú, bár pocakos és szőrmókus-szerű gavallérok!

De térjünk vissza Dankó Pistához. Mit mondjak még róla – a kétszázadik magyar filmről? Hát Istenem, odaillik a többi 199 mellé. Hiszen megvan ebben minden könnyzacskófacsaró romantikus kellék, ami csak ebből a szegény magyartalan magyar Hollywoodból kikerülhet: békevilág, cigány muzsika, meg-nem-értett „zseni”, gazdag úrilány és szegény cigánylegény regényes szerelme, verekedés, lányszöktetés. Még néhány békebeli orosz kulissza is akad, igazi emigráns orosz statisztériával, balalajka-zenekarral, szórakozott nagyherceggel és vengerkákkal – de persze a vengerkakérdés tragikumának teljes elhanyagolásával.

Nem szeretek személyekkel foglalkozni, de ezúttal mégsem hagyhatom szó nélkül a szereposztást. Zenére, hegedű-virtuóizásra felépített darab főszerepét olyan színésznek odaadni, aki még meg se tudja rendesen fogni a hegedűt – átlagon felüli idétlenség. Maguk a rendezők is érezhették ezt, s egy gyermekes ötlettel próbálták megoldani a kérdést: egy féltékeny cigánylánnyal (Lukács Margittal) megátkoztatták Jávor-Dankót, hogy ne tudjon hegedülni, s mire az átok feloldódnék, akkorára Dankó Pista már meg is hal. (Erről a gyermekded varázslási ötletről önkénytelenül eszembe jut az a régi anekdota, amelyben Kohn és Grün, a két szegény szabolcsi zsidó, úgy pumpolja meg a hiszékeny munkácsi hitsorsosokat, hogy Kohn kiadja magát a belzi csodarábbinak, Grün meg a híres, széphangú sztropkói kán-

tornak. S mikor aztán énekelni kellene az egybegyűlteket előtt, akkor Grün kijelenti, hogy társa közönséges szélhámós, sohasem volt rabbi és nem tud csodákat tenni. „Én nem tudok csodákat tenni?! – kiált fel erre Kohn – Hát idenézzenek! Én most megátkozom a híres, széphan-gú sztropkói kántort, hogy veszítse el a hangját! Na most próbálj énekelni!” És – mit tesz Isten? – Grün csakugyan nem tudott énekelni. A munkácsiak oda voltak).

Hát ilyenformán állunk a Lukács Margit átkával is. De a hegedüléstől eltekintve, gondoljuk meg, hogy a cigány kiskezű, kislábú, rendkívül hajlékony és érzéki fajta, fekete színkompleksszóiával és vékony orral. S akkor képzeljük el Jávort az ő vastag, bunkós orrával, s szinte reumatikusan merev mozgásával – mint cigány muzsikust. Szörnyű!!

És szegény Simor Erzsit, ezt a fából faragott király-kisasszonyt mint romantikus, rajongó dzsentrilányt. Az ő hűtőházi levegőt árasztó, mozdulatlan arcával! Bizony kínos érzés volt ezt a kér merev embert romantikus szerelmi kettősben együttlátni. Gondoljanak csak arra a groteszk jelenetre, mikor egymás mellett fekszenek valami furcsa, stilizált kulissza-mezőn, s Jávor-Dankó a Simor Erzsi, a férjezett Streitmann Kornélné gyomrára hajtja a fejét. Le kellett sütni a szemünket ennél a jelenetnél, annyira idétlen volt, annyira nem illett hozzájuk. Hát aztán mikor szegény Simor Erzsi énekelni próbál! (Úgy látszik, Lukács Margit őt is megátkozta).

Lukács Margit tagadhatatlanabbul démoni jelenség – csak nem cigány démon. Halvány-szürke szemének ci-

gánytalanságán a borzas barna paróka nem segít. (A cigányoknak sima, fényes fekete hajuk van. Nem göndörök.) De mondom, Lukács jó színésznő, bár kissé túl gyorsan alakul át babonás, vad cigánylánnyól nagyhercegekkel barátkozó nagyvilági hölgyé. De erről inkább a rendezőség tehet.

Minthogy zenés darabról s még hozzá – a reklám szerint – fél Európát bejárt, tehát reprezentatívnak szánt magyar zenés darabról van szó, okvetlenül rá kell mutatnunk a zenei rendezés megdöbbentő magyartalanságára. A sok szomorú előzmény után már nem tekinthetjük véletlennek, hanem szinte tendenciát kell látnunk abban a tényben, hogy a rendezők a Dankó-nóták közül is pontosan a legmagyartalanabbat választották ki az egész első rész fő motívumául: a „lány esti szélről csókdosott virágot”, azt, amelyik úgy végződik, hogy „hideg szobor vagy, meg sem értenéd.”

Nincs most itt helyem és módom, hogy ennek a műdalnak szinte kihívó magyartalanságát szakszerűen bebizonyítsam. De higgyék el nekem, aki két évtizede foglalkozom hungarológiai kérdésekkel, hogy ennek a dalnak sem szövegében, sem dallamában nincs egyetlen egy sor, egyetlen egy fordulat, amely egy szikrányi hasonlóságot mutatna a magyar népdallal, de még csak a jobbfejta népies műdallal sem. Sőt az egész pontosan az ellenkezője azoknak az ismérveknek, amelyeket kiváló szakembereink a magyar dalról megállapítottak. Mintha a film zenei rendezői egyenesen alibit kerestek volna a saját szerzeményeik magyartalanságának igazo-

lására: Íme nemcsak a XX. század nótagyárosai csinálnak magyartalan dallamokat, de már a múlt század végének híres muzsikusa, Dankó Pista is csinált ilyeneket!

Aztán az a stílus, ahogy Jávor dirigálja a cigányt! Nem elégszik meg a cigányok szokásos magyartalan ritmuspátulásaival, s nemcsak a sorok végén, hanem még a sorokon belül is többször megállítja őket. (Hová siettek?) Úgy, hogy szegény Dankó Pista „Egy cica, két cica, három cica, haj...” kezdetű, gyermekesen együgyű kis nótácskája végül holmi kabaré-drámaisággal előadott dízői produkciótá alakul át.

De a legbotrányosabb az az úgynevezett „csárdás”, amelyet Jávor Lukács Margittal a moszkvai mulatóban bemutat. Lukács valami hollywoodi vonagló csárdást kígyózik, s ugyanakkor Jávor – párjával mit sem törődve – verejtékesen betanult, hihetetlenül merev, tánciskolás szóló-táncsal inzultálja a padlót. *Méteres lépésekkel* és olyan csodálatosan szögletes mozdulatokkal, mint a bábszínházbeli paprikajancsik. Izzadságos produkciójában a „bravúrt” egy minden magyar táncsal szöges ellentétben álló mozdulat képviseli: időnként felrúg a lábával a levegőbe, nadrágrepesztő magasságba, mint a tótok, mikor a *pozabucskit* járlák.

Hát ennél a Jávor-féle „csárdásnál” meg kell állnunk egy percre. Kiváló folklóristáink (Gönyei, Lajta) vaskos tanulmányokban bizonyították be, hogy a magyar népi táncok fő sajátosságainak egyike a finomság. A magyar paraszti táncos sohasem táncol széles, durva lépésekkel, sem pedig talpon – mint a nyugati népek parasztjainak

nagy része –, hanem mindig kis, finom, kecses mozdulatokkal és többnyire lábujjhegyen. (Ez is egyik bizonyítéka annak, hogy a magyar népi táncok nem uraságtól levetett táncfigurák eltorzításai – mint a nyugati népi táncok többsége –, hanem magunkkal hozott ősi táncművelés termékei).

De ha már a film rendezői és koreográfusai azt a fáradságot sem vették, hogy elolvasták volna Lajta és Gyöngyei erre vonatkozó, gyönyörű fényképekkel és rajzokkal illusztrált tanulmányát *A Magyarországi Szellemi Néprajz*ban – legalább mentek volna el egyszer a Gyöngyös Bokréta-ba, s nézték volna meg akár a karádi, akár a kunsági, cigándi, dereci vagy ököritói paraszt táncosokat. Akkor lehetetlen, hogy fel ne tűnt volna nekik, milyen durva és primitív a Jávor tánc kísérete a mi parasztjaink bravúros, könnyed, finom és délceg táncstílusához viszonyítva. Nem, 1941-ben, a Gyöngyös Bokréta pesti szerepléseinek tizenegyedik évében megengedhetetlen az ilyen paródiaszerű, hoppszasszásított „magyar” tánc – pláne reprezentatívnak elképzelt filmen! A kétszázadik magyar filmen.

200 magyar film... Istenem, milyen hamar elrepült az a néhány év, amelyeknek folyamán ezt a 200 magyar filmet lepergették. Az ember dörzsöli a homlokát, s próbál visszaemlékezni rájuk – de ez nem igen sikerül, mert a kétszázból alig akad 4–5, amely annyira-annyira megragadt a lelkünkben. Borzasztó elgondolni, hogy már a kétszázadiknál tartunk, s csak idáig jutottunk. Hogy a magyar filmgyártásba belevert sok

millió arany-pengő csak ilyen minden aranyfedezetet nélkülöző inflációs Dankó-bankókat tudott kamatozni! Dankókat, Noszti Fiúkat, kutya-párhajokat, hét szilvafákat, Bercsényi Huszárokat, a dzsentriléhaság s a huszárkönnyelműség giccses-bűnös feldícsérését.

S éppen ezekben a vészes esztendőkből, amikor minden recseg-ropog körülöttünk, amikor megindult alattunk a föld. Igen, a *Földindulás*, az nagy mementó volt. Nagy útmutatás, hogy így is lehetne filmet csinálni. Sőt csakis így lenne szabad!

Dehát a *Földindulás* fehér holló maradt filmgyártásunk történetében. Pedig filmeseink láthatták ebből, hogy a jó magyar film, a komoly magyar film még üzletnek sem rossz. Mert a közönséget – különösen a fiatalabb korosztályokat – érdeklik a magyar problémák.

De ne legyünk igazságtalanok. A kétszáz között akadt még egy másik kitűnő magyar film is, a legjobbak, a legszebbek egyike: a *Hortobágy*. A Terézváros-szagú lúdtalpas kabosi humor, a Hollywoodot majmoló démonkodások és dzsentriléhasághódások után valóságos üdülés volt ez a film, napos távlataival, megmarkolóan magyar levegőjével, markáns magyar alakjaival. Igen, talán ez volt a legszebb magyar film a kétszáz között. Csak egy hibája volt: nem magyarok rendezték. Svájciak. Tanulhatnánk tőlük.

Nem is akarok én többet beszélni erről a szomorú jubileumról. Csak egyre szeretném megkérni azokat, akiknek a magyar filmgyártásra befolyásuk van: borítsunk fátyolt a múltra – és kezdjük újra az egészet!

Magyar Élet, 1941/2.

„ZSELLÉREKTŐL” DR. KOVÁCS ISTVÁNIG

Születőben van a *magyar világnézet* – mondotta nekem egy ízben Veres Péter. Mert nem véletlen az, hogy például én, az osztálytudatos paraszt író, ha ipari munkásokkal, polgári vagy akár nemesi származású *magyar* értelmiségi emberekkel összeülök beszélgetni, a legfontosabb magyar kérdésekben, vagy mondjuk röviden: a magyar nép felemelkedésének kérdésében, öt perc alatt meg tudok egyezni velük, akárcsak teveled. Néhány szó után csak egymásra mosolygunk, s már megértjük egymást, akármilyen vallásban születtünk s akármelyik *oldalhoz* tartozunk.

Ennek a *magyar világnézetnek* diadalmas előretörését éreztem azokban a gátakat elsodró, fergeteges, boldog tapsviharakban, amelyekkel a közönség a *Dr. Kovács István* című film egy-egy bátor jelenetét fogadta. Kétszer is megnéztem a filmet, s így azt is megfigyelhettem, hogy a közönség újra meg újra ugyanazokat a jeleneteket tapsolta meg. Mindig akkor tört ki a lelkesedés vihara, amikor Kovács professzor, vagy más valaki kiállt a magyar parasztság, a magyar fajta mellett, vagy a társaságbeli sznobok ostoba, indokolatlan gőgje ellen. „Itt most nem Holben Henrikről van szó – mondja az

egyetemi dékán –, hanem Kovács Istvánról!” S már tombol az orkánszerű taps. „Milyen szép magyareMBER az édesapja!” – jegyzi meg a filmen valaki, mikor Kovács professzor apja egyszerű fekete paraszti ruhájában megjelenik egy ünnepségen. S a közönség könnyezve tapsol.

Igen; útban van már a magyar világnézet, kezdünk már magunkra ébredni, kezdjük szeretni magunkat, a fajtánkat. Ez volt az egyik örvendetes tanulság – nem film-esztétikai, hanem magyar és szociális szempontból. De esztétikai tekintetben is hatalmas lépés ez a magyar film történetében. A *Bors István* és a *Földindulás* után *Dr. Kovács István* a harmadik nagy lépés. Azok a hibák, amelyek Bors István szépen induló vonalát, hangulatát minduntalan összetörik (a rokonszenves paraszt-hős kabaré-figurává torzítása az úri etikettben való járatlanságának túlhangsúlyozásával), ezek a hibák itt már csak szórványosan és halványabb színeződésben jelentkeznek. Így például az még rendben volna, hogy Balogh Ágnessel, a parasztlányból lett professzornéval bema-goltatnak holmi üres szalontársalgási formulákat („Szépen laktok, kedveseim!”), de az már hiba, hogy ő ezt egyszer meg is próbálja alkalmazni. Ezzel ugyanis Balogh Ágnes (Tóth Julika) egy pillanatra komikussá válik, s ez kimondhatatlanul fáj az embernek. Mert a mi népünk tud humoros lenni, tudatosan humoros – de komikus soha. A mi népünkben méltóság van, s *Tóth Julika* az ázsiai nyugalmú, szerénységében is önérzetes magyar falusi lánynak olyan klasszikus képviselője a filmen:

finom, mongolos arcával, egyszerű, s mégis előkelő mozgásával olyan meghatóan magyar (nem tudok szebb és nagyobb jelzőt találni rá), hogy minden szavára, szemének minden rebbenésére könnyek fojtogatják a torkunkat. Elszorul a szívünk, látva azt a megindító nyíltságot és jóhiszeműséget, amellyel a társadalmi gőg ravasz megnyilatkozásait fogadja, ahogy csendesen lenyeli a megalázásokat az ura kedvéért, míg végül aztán ki nem csordul a pohár. Még a giccsel fenyegető utolsó nagy jelentetet, a miniszteri kézcsókkal megpecsételt felmagasztalást is olyan természetes finomsággal játssza meg, hogy szinte megkönnyebbülten fellelegzünk.

De egyébként is igen jól sikerült a szereposztás. Még *Simor* (Porteller) Erzsébet is remekelhet az elkényeztetett társaságbeli hölgy testhezálló szerepében. *Páger* egyszerű, férfias és becsületes, mint mindig; s *Mihályfy* önfeláldozó ellenszenvességgel alakítja a fondorkodó sváb tanárt. Sőt – ami egészen ritka, örömdetes jelenség filmjeinken – még a paraszt család is eléggé életszerű.

S a rendezés és fényképezés is nagy haladást mutat. A falusi esküvői menet, ahogy tempósan, ünnepélyesen kifordul a kapun, legnagyobb paraszt festőnknek, *Benedek Péternek* nagy kompozícióját juttatja eszünkbe. (Hiába viszont, hogy a lakodalmas ház körüli utcarészeket teljesen kiürítették, holott ilyen alkalmakkor még a kerítés teteje is tele van kíváncsiskodó gyermekfejekkel, s hogy az esküvői lakomát az általános falusi szokás ellenére délre tették, nem estére.) Viszont szerintem a rendezésnek azt a legtöbbet emlegetett hibáját, hogy tudni-

illik egy kicsit túl sokat szónokolnak a filmen, azt erősen enyhíti az a szerencsés körülmény, hogy a főszereplő egyetemi tanár (a többi szónokok meg papok, tanítók), s mindezt megbocsáthatóvá teszi a szónoklatok örvendetesen bátor hangja. S végül nem győzzük eléggé hangoztatni, hogy ennek a kitűnő, bátor filmnek a sikere figyelmeztetés a filmgyártóknak, hogy még üzleti szempontból sem érdemes rossz, giccses filmeket csinálni.

Legutoljára hagytam a film írójának, *Fekete István*-nak örömteljes erkölcsi fejlődését *Zsellérek* című regényétől a *Dr. Kovács Istvánig*. A *Zsellérek*-től, amelynek már a címe is megtévesztő, mert nem időszaki munká-sokról van benne szó, hanem egy Zsellér nevezetű kulák család kapaszkodó, úrhatnám fiáról, aki jobban örül a házuk előtt megálló elegáns tisztartói kocsinak, mint frontról hazatérő édesapja látogatásának (s a regény végén sem ébred szégyenletes, talpnyaló magatartásának tudatára.) S amellet ez a regény a problémásikkasztás magasiskolája. Például megjeleníti az 1919-es eseményeket anélkül, hogy csak egy szóval is említene a zsidóság részvételét a kommunista forradalomban. Aztán a falun élő nadrágos emberek, földesurak, tisztartók, jegyzők, itt mind csupa jószágos angyalok: szegénység nincs, földkérdés nincs, s a paraszti származású főhős végül úgy véli megoldhatónak a falu problémáját, hogy összeáll egy sváb kereskedővel, s a tőle kapott „tippék” révén megjátssza a tőzsdén a gazdasági konjunktúra hullámait. (De a szomszéd falunak már nem árulja el a „tippjeit!”)

Erre gondolva, igen örvendetesnek kell tekintenünk azt a hatalmas erkölcsi ívelést, amely a *Zsellérek-től Dr. Kovács Istvánig* vezette el Fekete Istvánt. Mintha nem is ugyanaz az író írta volna ezt a két művet. Ez a probléma azonban olyan érdekes és bonyolult, hogy ezzel majd külön tanulmányban kell foglalkoznunk.

Pálóczi Horváth Lajos

Magyar Élet, 1942. május

A FILM ÉS TISZA KÁLMÁN

Ha össze kellene számlálni a technikai haladás öt-hat csodáját, akkor a filmet az elsők között kellene említeni, annak ellenére, hogy nem mai gyerek a technikai haladás szülöttei között. Idősebb a rádiónál s a repülés, mely egyalombéli vele, messze elhagyta, de semmi sem alkalmasabb arra, mint a film, hogy életünk lényegét képekben jobban kifejezze. Szédülten rohan az élet, gyorsasága és irama már szinte elképesztő, de a film még tudja rögzíteni a leggyorsabb pillanatot, számot tud adni a részletekről, amiket a gyorsaságba beleszédült emberi szem már törvényszerűen elszalaszt. A film felfogja és megrögzíti a gyorsaságot s megismétli az élet elrohant képeit. A film a *gyorsaság és aktualitás műfaja* éppen úgy s olyan mértékben, mint mondjuk az epika az emlékezésé. A film a *mostant raktározza fel a múlt számára, ez a technika hivatása*. Ha nem a mozgást, a változást

és történést mutatjuk meg segítségével, természetével ellenkező szerepet kívánunk tőle.

A film azonban csak annyiban és úgy tud megfelelni hivatásának, amennyiben az ember felismeri a benne rejlő lehetőségeket. Az a nagy kérdés, hogy az ember tudatában van-e a filmben rejlő lehetőségeknek, hogy milyen tudattal használja fel ezt a technikai csodát. Mert a technika csodái nem érvényesülnek automatikusan, az embert nem kerülhetik el. Az életen csak annyit képesek változtatni, amennyit az ember hajlandó változni általuk. A villamosságot gépek hajtására is lehet használni, de felhasználhatjuk arra is, hogy a gellérthegyi sziklakápolnát a viaszos gyertyákénál misztikusabb fénybe s homályba borítsák.

Mire használják fel a magyar filmet, itt az ideje felvetni ezt a kérdést. A felelet megadása kötelességünkké teszi röviden seregszemlét tartani a magyar film problémái és tartalma felett. Megírtuk már, hogy a magyar filmet mennyire izgatja a társadalmi feltörés és a társadalmi letörés problémája. De ezek a kérdések úgyszólván csak a dzsentrivel kapcsolatban érdeklik a magyar filmet. S ezen a ponton állapítsunk meg gyorsan egy érdekes jelenséget. Köztudomású, hogy producereink és forgatókönyv-íróink abban a világban, azokban a házakban és kávéházakban élnek, amely Budapest Mussolini-térnek nevezett pontjától a Rákóczi-útig terjed, s ennek a világnak is csak a körüti részén, de micsoda csodálatos nosztalgiával tekintenek innen a borsodi, zempléni és nyírségi tájban és múltban élt és tönkrement dzsentri

élete felé! Itt csak megállapítjuk ezt az érdekes jelenséget, de a legnagyobb fáradságot is megérné a pontosabb vizsgálat. Miért tekint a magyar film a magyar élet elmúlt részlete felé? Mert hogy odatekint és csaknem kizárólag odatekint, azt a közelmúltban pergetett magyar filmek nagyrésznének tartalmával lehet bizonyítani. A bizonyítás azért is csábító, mert felfedi e hátratekintés és dzsentri-nosztalgia természetét, eszközeit és módszereit.

Ha mondjuk tíz esztendei külföldi tartózkodás után hazavetődik egy magyar s a magyar filmet arra használja, hogy hazáját, életét és népe problémáit a filmen keresztül is megfigyelje, akkor arra a következtetésre juthat, hogy ebben az országban minden réteg legnagyobb gondja, hogy a dzsentrit megmentse. Mert a magyar filmben minden magyar osztály legnagyobb vágya a dzsentri szanálása. Könnyű ezt bebizonyítani.

Kezdetben, mondjuk tíz esztendővel ezelőtt, még az volt a szokás, hogy az egyik dzsentri család szanálta a másikat, minthogy ilyen ügyeket rangon aluliakkal nem lehetett elintézni. A magyar film problémája akkor az volt, hogy az ükapák ideje óta haragban élt két család egymás mellett. De az idők folyamán az egyik tönkrement, a másik meggyarapította az ősi birtokot. A folytatás is úgy alakult, hogy az egyik család leányt szült (rendszerint a gazdagabb), a másik pedig fiúörököst, aki azonban csak predikátumot és szegénységet kapott felmenőitől. A szerelem, mely a fiatalok között kialakult, elintézte minden problémát: a dzsentrilány egyrangú-

hoz ment férjhez, s a dzsentrifi új birtokot kapott társadalmi léte alapjául, előbb azonban be kellett bizonyítania, hogy nem hozományvadász, hanem tiszta szerelem vezérelte.

Miután a magyar film ezt a problémát lepergette, felvetette azoknak az eseteknek az özönét, amikor a magyar polgár szanálta a dzsentrit. Ezek az esetek is a fiatalok segítségével történtek rendszerint. A fiatalúrnak valami polgári foglalkozás után kellett nézni a városban, miután elúszott a föld a Hegyalján vagy a Nyírségben. A városban megismerkedik egy leánnyal, aki társadalmi rangját rejti előtte. A történetek folyamán kisül, hogy a leány éppen annak a bankárnak vagy gyárosnak a gyermeke, aki árverésen megvette az ősi birtokot. Minden helyben is volna a filmben, felmerül azonban a gyanú, hogy a fiú hozományvadászatból, vagy az ősi birtok megmentéséért hazudott szerelmet a bankár leányának, s a párti majdnem visszamegy. De a snájdig legény bebizonyítja szerelme tisztaságát és önzetlenségét, s minden rendbejön, hogy a birtok is benne van az ügyben, az igazán említésre sem méltó részlete az egész történetnek.

Legutóbb azután egymásután láttunk olyan filmeket, amelyek egész rendszerre fejlesztették ki a dzsentri szanálását a polgárság által. Peregték előttünk olyan történetek, ahol a polgári vagyonok rendeltetése kizárólag az volt, hogy árveréstől és lecsúszástól mentsék a szegény gazdagokat. Láttunk patinás és klasszikus pesti polgár-családokat, akik a munka s a kereskedelmi szervező

tudás jutalmaként szolid jólétet és szép életformát teremtettek és fiaikat neveltek. De a fiúk helyett, hogy folytatói lettek volna a polgári létformának, egyszerre csak kibújik belőlük a dzsentri, s valami pokoli erő hajtja őket a nyírségi életstílus és tragédia felé. Ha a magyar filmen múlt volna, még azt a vékony polgári réteget is, amely az idők folyamán nagynehezen kialakult, dzsentriesítette volna s kivonta volna életünkéből.

Amikor azután a magyar film már elhasználta a hazai polgárság minden erejét a dzsentri szanálására, az idegen, más nemzetbeli polgárság tartalékaihoz fordult segítségért. Így például Amerikából avval a vággyal hajtatta haza a kivándorolt magyart, hogy az elúszott ősi birtokot s a hét szilvafát („Hét szilvafa”), visszaszereztesse vele. Az amerikás magyar csak átmeneti állapotnak fogja fel éveit, amikor gépészmérnöki minőségben kell megélnie, véréből azonban nosztalgiák szállnak agyára, s amikor dollárokkal már megrakodott, hazajön abba az életbe, amelyben ősei tönkrementek, s amelyben az ő utódai is törvényszerűen tönkre fognak menni. Amikor azután elfogytak az Amerikába szakadt dzsentriszármazékok, akkor a magyar film elindította kicsiny országunk felé a holland, angol és amerikai bankárokat, akik repülőgépeken, vagy legalább is Roys-Roysokon érkeztek, zsebükben degesz állottak a csekk-könyvek, szőke szépségeket is hoztak magukkal s felhajtott árfolyamon vették a nyírségi, bihari és borsodi ősi birtokokat és – a vőlegényeket.

De elfogytak az ilyen külföldi pénzemberek is. Mit tegyen a magyar film ilyen helyzetben? A magyarság többi rétegét hívta hát segítségül a dzsentri megmentéséhez. Mentette a dzsentrit a magyar *szakintelligenciával*, a szegény mérnökökkel, akik mögött nem volt ősi származás, hanem szaktudás és munkabírási, amely a filmekben arra volt hivatva, hogy az egykori életszintet biztosítsa a lecsúszottaknak. De segítségül hívta a magyar film *a magyar parasztságot* is e nagy mentési munkához. Ez rendszerint úgy szokott megadni, hogy a dzsentribirtok szomszédságában („Tokaji aszú”) egy parasztnábob valamiképpen összeharácsolt egy-kétezer holdat, pontosan annyit, amennyi a dzsentri társadalmi létehez szükséges. Miután a dzsentriföld elúszott, egy-egy darabját éppen a parasztnábob kacsarta el, a fiatalok egymásbaszerettek, a kiküldött segélyhajó felszedte a hajótöröttet.

Hogy a magyar film milyen mélyre szívta a dzsentri szanalásának a feladatát, azt egy regényen és filmváltozatán lehet pompásan szemléltetni. Hunyady Sándor „A fattyú” című kitűnő regényéről és ennek „Bors István” című filmváltozatáról van szó. Egy háromezerholdas agglegény törvénytelen fiára hagyja birtokát, akiről a végrendelet felbontásáig mit sem tud az örökséget leső dzsentri rokonság. A fattyú megjelenik és átveszi az örökséget. A lelenc kocsissorban él apja haláláig, az örökhagyás viszont egy dzsentri rokonság közepébe állítja hirtelen. Végtelenül érdekes egybevetni, hogyan oldotta meg a film és hogyan a regény ezt a helyzetet?

A film kifaragta és kicsiszolta a kocsist, s miután megyalulta annyira, hogy villával-késsel bántni tudott, s tudta Madách születési adatait, miután tehát annyi műveltséget öntött beléje, amennyi éppen szükséges volt a művelethez, elvétette vele az egyik várományos dzsentrileányt. A regényben viszont a fattyú szakácsnőjét veszi el, ami múltjához képest valószínűbb megoldás is.

A magyar film valami hallatlan csökönyösséggel mintha saját lényegét tagadná untalan: szembefordul a mában adott magyar élettel s ötven-hatvan esztendő megkésettiséggel kullog az idő után. Minden pillanatban az az érzésem, hogy valahol Tisza Kálmán idejében él, a dzsentriméntés általános hangsúlyozásával valóban Tisza Kálmán korát fejezi ki, és nem a mai magyar időkét. Népünk s nemzetünk léte körül tüzet fogott egész Európa, sőt lángokat vet az egész világ, de a körüti filmtőzsdéken a rendezőt, a forgatókönyvest és a producert mit sem izgatja ez. Megváltozott viszonyainkból egyetlen momentumot sem tudunk megrögzíteni magunk s az utókor számára a filmmel, nem segítenek hozzá, hogy jobban s pontosabban értsük s átértsük életünket s felvértezettebben álljunk jövőnk előtt. Kezünkben van a technikai haladás egyik csodája, de olyan kor érzéseit, hangulatait és problémáit keltegetjük, ébresztgetjük vele, mely elmúlt s visszahozhatatlan. Az egész nemzet bánatát sírjuk az úrhatnamság és snájdigság romlásán, és olyan folyamat megállítására rendeljük egy egész nemzet erejét, amely már csaknem befejeződött. Olyan célokat állítunk előtérbe a magyar filmben,

amelyekben akkora realitás sincs, mint a délibábokon a Hortobágyon. Miért? Miért torzítja el ennyire vágyait és érzéseinket a magyar film? Kérdezd meg a körúti kávéházakban a filmeseket.

Jócsik Lajos

Kelet Népe, 1942. június 1.

VÁLTOTT PROBLÉMÁKKAL...

Új magyar film: A két Bajthay

A cím és a plakátok ígézetében az „apák és fiúk” problémájának korszerűsített változatára felkészülve ülünk be a nézőtérre, s az első negyedórán valóban a már majdnem hagyományos alaphelyzetet vázolja fel a szerző. Vagyis: a gazdag és konzervatív apát, aki ebben az esetben – homályos körvonalakkal ugyan – valamiféle parasztnábobnak látszik, s minden gondja, hogy fiából magánál nagyobb urat – a pénz nem számítván: akadémiai tanárt – csináljon, s a fiút, aki visszafordul a biztos karrier felé vezető útról, s hazamegy, mert úgy érzi, hogy tudására szüksége van a falujának. Az apának legszebb álmai semmisülnek meg a hazatoppanó fiú láttán, s apai ölelés helyett melodramatikus kitöréssel fogadja, szemére vetvén a „hiába” rápazarolt temérdek költséget és fáradságot. Ez azonban csak az első negyedóra: a huszadik percben már elképedve fedezzük fel, hogy a szerző a címadó problémát minden indoklás nélkül elej-

tette – az öreg Bajthayval együtt, aki a melodráma után egyszerűen eltűnik a filmből, s csak az utolsó negyedórán bukkan fel ismét, hogy egy-két mondatot szóljon, azt is – indokoltan nagy meglepetésünkre – fia pártján...

Az első és utolsó negyedóra közé eső időben persze tovább pereg a film, de *váltott problémával*. Az apa–fiú ellentétet, a sötét és tudatlan maradiság és a haladó szociális-közösségi szellem ellentétére cserélte a szerző. A fiatal Bajthay korszerűbb és ésszerűbb gazdálkodásra neveli a parasztokat és szövetkezetekbe szervezi őket, munkáját azonban minduntalan lehetetlenné akarja tenni néhány oktan paraszt, egy félbenmaradt entellektüel, a bíró hatgimnáziumos, se úr, se paraszt fia vezetésével. Ez a probléma kétségtelenül kevésbé kopott, mint az előbbi, hajlandók vagyunk hát elnézni a csúnya szerkezeti hibát is: érdeklődéssel várjuk a bonyodalmat, az összeütközést, s tagadhatatlan kíváncsisággal a megoldást. Bonyodalmak valóban támadnak, már-már az összeütközés is megtörténik, mikor a szerző váratlanul elveszíti második problémáját is, s a film derekán harmadik történetbe kezd... Minden eddigi ellentét, feszültség és izgalom értelmét veszti, az intrikus feladata is véget ér: a parasztok földbérletét felmondja a bank (ilyen lehetőségről eddig még csak szó sem esett), s a földet el akarja adni.

A filmnek váratlanul sűrű atmoszférája támad: a falu most már teljes egészében, maradiságra és haladó szellemre való tekintet nélkül, elfordul a nadrágos emberek-től, úgy érzi – s joggal –, hogy élete értelmét veszti el a

földdel, s bezárkózik minden jószándékú közeledés elől. Ilyet még igazán nem láttunk magyar filmekben, gyorsan elfelejtjük, hogy az író most már kétszer is megbukott, s megint figyelünk, sajnós, megint hiába: a bonyodalomra és az összeütközésre most már idő sincs, kétszer nem lehet büntetlenül problémát cserélni nyolcvan perc alatt – a legelhasználatlanabbat, tehát a leghasználhatóbbat kiszélesíteni, elmélyíteni és felforrósítani már nem, csak megoldani van ideje az írónak, szájalmasan és felháborítóan kezdetleges burleszkbe illő, de problémafilmszeinkre tagadhatatlanul jellemző deus ex machinával. Miután a fiatal Bajthay hiába próbálta meg jobb belátásra bírni a bank tájékozatlan urait, elkeseredetten kiönti szívét a faluban dolgozó munkaszolgálatos pettyes kisasszonyok legszebbikének, akibe még a második probléma virágzása idején lett szerelmes, s kesergése közben véletlenül kiejti a hajthatatlan bankigazgató nevét is. S ekkor kiderül, hogy a szóbanforgó pettyes-kisasszony pontosan az ugyancsak szóbanforgó bankigazgatónak a lánya(!), a lány gyorsan megpuhítja a papa szívét, a bérletet visszakapják a parasztok, s nagy egyéni és közösségi happy-end következik, térdreborulással, zsoltárral és apai áldással. Hogy miért nem oldották meg így ezt a harmadik problémát mindjárt akkor, amikor felbukkant? Mert az ifjabb Bajthay elfelejtette megkérdezni szerelmének a vezetéknévét... S komolyan mondjuk: a nézők ezt el is hiszik...

A rendező nemcsak forgatókönyvírói minőségben volt képtelen arra, hogy művét a maga egészében lássa

s értékelje, hanem rendezői minőségében is. Csak jeleneteket rendezett, s nem filmet. A képeket nem tudta a műfaj törvényei szerint kapcsolni, ismételt, kettőnél több szereplőt már nehézkesen mozgat és beszéltet, tömegjelenetei színpadi képek, érzik rajtuk a levegőtlenység, s néhol a festett díszletek is nagyon tolakszanak. (Nehezen értjük meg, miért kell műteremben, ordítóan kezdetleges, vászonra festett faludíszletekkel dolgozni, ha egyszer néhány jelenetben valódi falusi utcákat fényképeztek?!) A színészeket nem tudja kézben tartani, s eltűri, hogy Pálóczi és Gozmány karikatúrákat csináljon a szerepéből. Gozmány viccnek is rossz tanítófigurája elviselhetetlen, s nem illik a film stílusához sem. A jó és eredeti figurákkal viszont – például a rigmusmondó öreg paraszttal – nem tud mit kezdeni, csak betétként használja őket. Nem szeretjük azt sem, ha a filmjeinkben találkozó parasztok csak így tudnak beszélgetésbe kezdeni: Hát megjöttél? – Meg. – Ilyenkor rendszerint baj van az egész film szövegével. Író kellene hozzá. Ide is az kellett volna. S nem ártana, ha a rendező az egészen „jelentéktelen apróságokra” is ügyelne néha. Például arra, hogy ne fényképezzenek le a film elején 1943 évszámmal díszített emléktáblát, ha azt akarja elhitetni velünk, hogy egy hollywoodi színésznő és ugyancsak amerikai bankárbarátja birtokot vásárol Magyarországon. Az ilyen „elnézések” láttán ennél sokkal érettebb, harmonikusabb és művészibb filmekből is kiábrándult már a kritikus.

Szij Gábor

Magyar Út, 1944/30.

EGY SKANDINÁV UTAZÓ MAGYAR FILMEKRŐL ÍR NAPLÓJÁBAN

(Fordítás)

Ma elkomorodva döbbsentem rá, hogy ha nem akarom magyarországi tanulmányutam napjait haszontalanul tölteni, kénytelen leszek naplójegyzeteket készíteni, egyedül a magam hasznára. Csalódtam ugyanis abban a reményemben, hogy észleleteimet a legegyszerűbb módon örökíthetem meg: lejegyezvén őket az újság számára, amely ide kiküldött. Rá kellett jönnöm, hogy Hagen úr (egy előkelő göteborgi napilap főszerkesztője. A ford.) ugyanakkor, amikor gondoskodik ittartózkodásom költségeiről, nagy elővigyázatossággal ügyel arra, hogy itt-tartózkodásom értelme, tanulmányutam tanulmányai lapjában ne jelenjenek meg. Néhány heti kísérletezés után felismertem, hogy mit vár tőlem. Azt várja, hogy innen írjam meg azokat az általánosságokat, amelyeket otthon is megírhatnék, s amelyekhez igazán szükségtelen volt megtanulnom magyarul, s ideutaznom.

A múltkoriban például elragadta egy cikkem, amelyben azt fejtettem ki, hogy a magyar lovagias és vendégszerető nép, javarésze pusztán él és szőrén üli meg a lovat. Sürgönyileg gratulált és hasonló írásokat kért. Ártatlanul, mert nem vette észre, hogy a cikket csupán

az ő ugratására írtam. Egy más alkalommal ebből a mondatból: „szeretem Budapest lakóit, ha nem villamoson találkozom velük, szeretem a város külső képét, ha nem nézek épületeire”, ezt a mondatot faragta: „Szeretem Budapest lakóit és külső képét.” Látnivaló, hogy szerény mellékmondataimtól azt a szívélyes viszonyt féltette, amely országainkat egymáshoz fűzi. Többször figyelmeztetett rá, hogy igyekezzek kerülni mindent, ami e viszornak ártalmára lehet, és nagy szeretettel tudósítsam lapjának olvasóit itteni dolgokról. A figyelmeztetésre nem volt szükség. A magyarokat csakugyan megszerettem, hibáikkal együtt. Úgy hiszem, éppen azzal becsülöm meg őket, hogy időnként följegyzem azt is, amit északi szemmel szokatlannak találok ebben a vonzó és különös országban, ahol okos és művelt emberek a társalgás folyamán mindig irodalmukkal és történelmükkel szeretnek foglalkozni és sohasem vállalkoznak arra, hogy megvilágítsák: politikai pártjaik milyen társadalmi rétegeket és milyen eszmei célokat képviselnek? Ez mindezideig homályban maradt előttem. Megfigyeltem, hogy a magyarok általában zavarba jönnek, ha politikai kérdéseket feszeget az ember. Tapasztalataim ezért inkább az élet más területeire vonatkoznak. Ezeket kell, jobb híján, naplómban feljegyezni, hogy ne feledkezzem meg róluk.

Naplót nem szívesen írok. Mint mindenki, aki életének egy részét írással tölti, hogy módjában álljon másik részét tétlen szemlélődésben töltenie, én is undorodom az afféle céltalan írásbeli munkától, mint a naplójegye-

tek készítése. Különösen olyan afrikai melegben, amelyen itt látogatott meg augusztus második felében. E meleg elől a város nagyrésze a nagyszámú fürdőbe menekült oly tömegekben, hogy e máskor oly üdítő helyek egészen elviselhetetlenekké váltak.

Régi útitapasztalatom, hogy minden esetben akkor és oda kell menjen az ember, amikor és ahová a többiek nem mennek. Ilyenformán támadt az a képtelen gondolatom, hogy a forróság elől nem a fürdőkben, hanem a mozikban keresek oltalmat. Az ötlet meglepően szerencsésnek bizonyult. A mozikban meglehetősen hűvös volt, s főként igen kevesen voltak a nézőtéren. Ezenfelül – minthogy mindenütt magyar filmeket adtak – nyelvtudásomat is bővíthettem. Bár meglepődve állapítottam meg, hogy a filmek magyar beszédének minden szavát megértem. Úgylehet azért, mert a szövegírók igen kevés és legtöbbször általánosan használatos szavakat alkalmaznak csupán. Lehetséges, hogy az esetleges idegenek iránti figyelemből, de az is lehet, hogy más ok miatt. Felfedezésemnek úgy megörültem, hogy amíg a kánikula tartott, mindennap, lehetőleg a koradélutáni órákban, beültem egy-egy mozi nézőterére. Ismeretlen világ tárult ki előttem.

Ha őszinte akarok lenni, márpedig ezt a naplót éppen azért írom, mert legalább itt őszinte akarok lenni, meg kell vallanom, hogy ez a világ nem nagyon emlékeztetett arra, amelyet magam körül láttam. Vagyis: az a Magyarország, amely a filmvászon síkján pergett előttem, nem igen emlékeztetett arra a Magyarországra, amelyben

egyébként éltem. Bár hűvösebb időben általában ritkán és csak indokolt esetben megyek moziba, annyira járatlan azért nem vagyok, hogy ezen elcsodálkoztam volna. Azt még én is tudomásul vettem, hogy a filmgyár: álomgyár.

Ám úgy rémlik, hogy azok a kitűnő magyarok, akiket ismerek, még álmukban se látják olyannak a hazájukat, véletlenül se, amilyennek filmjeiken megmutatkozott. Lehetséges-e, hogy azok a magyarok képzelik ilyennek a hazájukat, akiket nem ismerek? És akik sokkal többen vannak? Alig hinném. Végre, ha igaz is, hogy az álom sok mindent láttat és hallat, ami elől az ember ébren lehúyná a szemét és befogná a fülét, ha föl is szabadítja a tudatalattit, mint a lélekbúvárok mondják – az nem lehet igaz, hogy egy rokonszenves nép tudatalattija éppen a közhely és a giccs legyen. A feltételezés képtelen. A hasonlat maga is képtelen. A gondolatmenet is képtelen. Hiszen a filmeket nem a nemzet csinálja, hanem a filmgyárosok. Középkelet európai filmgyárost pedig, életben, eddig még sohase láttam, s csak olyanformán tudom megítélni őket, mint ahogy a gyümölcséről ismeri meg az ember a fát.

Úgy rémlik, hogy e különös emberfajtnak nem uralkodó tulajdonsága a logikus gondolkodás. Az üzleti becsületesség egyik alapelvét is hiányolnom kellett, azt, amely szerint az áru címkéje meg kell, hogy feleljen magának az árunak. Az első film, amelynek előadására a meleg elől bevetődtem, ezt a címkét viselte: *Magyar Kívánsághangverseny*. A baj ott kezdődött, hogy e film

mindenekelőtt nem volt film, hanem lefényképezett műsoros előadás. Olyan záróünnepély féle, amelyben azonban nem diákok, vagy társaságbeli hölgyek és urak, hanem valódi színészek és színésznők szerepeltek. A közönség kedvencei, azok, akiket a „nagy közönség” hallani és látni kíván. A film azt is bemutatta, hogy kikből áll a nagy közönség, amely a következőket állítólag látni kívánja: rádióhallgatókból, osztálykülönbség nélkül. Látható volt egy polgári család, kopaszodó férj, jóságtól fátyolos szemű, gyermekét ölelő, fiatal anya és még egy ismeretlen rendeltetésű polgári egyén; továbbá több földműves egy kocsmaasztal körül; azonfelül katonák. Mindezek éppen áhítattal bekapcsolták a rádiót.

Következett az, amit a közönség kíván, azonban észrevettem, hogy az a legnépszerűbb filmszínésznő, akit a legtöbben kívánnak, a cím ellenére nem szerepel a filmben. Hogy a „film” különösképpen „magyar” lett volna, mint a cím bejelentette, azt nem vettem észre. Európai se volt. Legalábbis az a jelenet, amelyben több éjszemű szenyóra ringatta csipejét kaktuszok között egzotikus zenére, inkább középamerikainak rémlett. Egy másik számban egy mediterrán táncosnő szerepelt, akinek „világhírét” csak az csorbítja, hogy a nevét azelőtt nem hallottam, azóta elfeledtem. Azt hiszem, spanyolul énekelte. E szám szomszédságában különösen következetes volt egy színészük felléptetése, aki egy ifjúkori prologjában nagy meggyőződéssel elmondotta, hogy a magyar filmben most már magyar: a tárgy, a tőke, a gyár, a színészek, a díszletezők, a szögecselők, szóval minden.

Úgy rémlett azonban, hogy a szóbanforgó filmben nem minden volt magyar.

Ám lehet az is, hogy fogyatékos nyelvtudásom miatt én értettem rosszul a címet. Talán nem úgy kellett volna értelmeznem, hogy e kívánsághangverseny különösképpen magyar akar lenni, hanem úgy, hogy az ilyen hangverseny mutatja be, hogy milyen magyar kívánságokkal kell számolnia a rendezőnek. Azonban így se tudnám kellőképpen megmagyarázni, hogy miért kellene a közönségnek épp az a szirupos érzelmesség, amelyről művelt magyar barátaim azt magyarázták, hogy a kispolgári szentimentalizmus e válfaja éppen idegen behatás a magyar életben. Hordozója – mondják – a javarészt nem magyar eredetű kispolgárság. Nem hiszem tehát, hogy a „magyar kívánság” egy szórakoztató műsorban éppen egy idegen szellemiség sekélyes és a magyar társadalomban éppen nem becsült (csöppet sem „úri”) ízlésének egyedulalma volna. Úgy tudom, hogy itt a nemzetközi szónak különösképpen rossz íze van. Lehetetlen tehát, hogy a háztartásbeli személyek számára készülő levelezőlapok holdfényes érzelmessége legyen a magyar kívánság.

Ahogy e filmfelét néztem, egyre jobban elhatalmasodott rajtam az az érzés, hogy egy félreértésnek vagyok tanúja. Valami nem volt rendjén. Például az, hogy több verset is elmondtak, de költőiknek még a nevét sem ismerem. Pedig előtanulmányaim után úgy véltem volna, hogy minden jelentősebb magyar költőt ismerek. Ezekről azonban nem szavaltak.

Azt is tudtam, hogy rengeteg magyar tánc van, egyik szebb, mint a másik. Éppen abban a színházban, amelyben a filmbéli előadást lejátszották, számosat láttam, egyszer paraszti táncsoportok mutatták be őket. A filmen, amely a „Magyar Művelődés Háza”-ban zajlott le, ilyeneket nem mutattak be. Szteppelni azonban többen szteppeltek. (Megkérdezni magyar ismerősöktől: csatlódtam-e, amikor azt hiszem, hogy a szteppelésnek nincs köze a magyar művelődéshez?) Mégis volt egy magyarforma balett is, bár engem kissé az orosz balett népies számaira emlékeztetett. Summázva: ez a műsoros-est-szerű film, amely a címe szerint 1. kívánsághangverseny, amely magyar, vagy pedig 2. hangverseny, amely magyar kívánság – erősen nemzetközinek rémlett. Ez talán nem tűnt volna fel, ha nem hangoztatták volna több ízben a filmen, hogy mennyire magyar nemzeti ügyről van szó. (Kérdezősködni: mi a vélemény itt: lehet-e magyar nemzeti ügyet nem magyar módra szolgálni? Tévedtem-e, amikor egy Stockholmban tartott Kodály-bemutató zenéjét és táncait tartottam gyökere-sen magyarnak? Ha nem tévedtem, miért nem ezt kívánja hangversenyen a magyar? Egyáltalában mi a nyitja annak, hogy e szónak „magyar”, több, egymástól divergáló értelme van? Lehet-e, hogy művészetek terén a magyarok e szó értelmét illetően még nem jutottak meg-egyezésre? Ha lehet, miért van ez? Milyen szociológiai kulccsal lehetne megállapítani azokat a törvényszerűségeket, amelyek az itteni ízlést meghatározzák?) Mindezekre a nyugtalanító kérdésekre felvilágosítást kellene

kapnom. Már, ha azt akarom, hogy tartózkodásomnak komoly eredményei legyenek.

Másnap. Délelőtt egy román ismerősömmel találkoztam, akiről már többször észrevettem, hogy nem nagyon szíveli a magyarokat. Nem tudtam ellenállni a kísértésnek, s eldicsekedtem eredeti találmányommal, hogy a hőség elől mozikba menekülök. Azonnal mosolyogva ajánlotta, hogy tekintsem meg a *Pista tekintetes úr* című filmet, amely több színházban is műsoron van. Tanácsát megfogadtam. Most, utólag, világosan látom, hogy javaslatam nem nélkülözött bizonyos rosszmájúságot. Ezt azonban akkor, amikor beültem a nézőtérre, még nem tudtam.

A cím és a kirakatbeli fényképek után azt képzeltem, hogy a vidéki magyar életről fogok megtudni egyet-mást. Ezért különösen figyeltem. Mindenekelőtt a főszereplőre, aki, ha jól értesültem, a magyar férfiideált testesíti meg. Azt mondják, hogy színésznek sem tehetségtelen, bár, úgy látszik, jobb hallása van közönsége, mint tehetsége felé.

Szerepében mindenekelőtt az hökkentett meg, ahogyan a színen megjelent. Csizmát viselt, lajbit, magyar nadrágot s lobogószájú inget. Igen férfiasan menetelt, egyedül, egy igen jó autóúton. Frissen volt beretválva. Nem lehetett sem határozott, sem határozatlan célja, mert arcán nem tükröződött sem céltudatosság, sem tűnődés, sem töprengés. Nem gondolkozott, hanem énekelt. Mentében énekelt, ugyanúgy, ahogy a pacsirta röptében énekel. Közben, mint a pacsirta a szárnyait, ő is

széttárta szárnyaló vásznakkal borított karjait. Életörömét énekelte ki magából és telve volt diadalmas férfiassággal. Mellét kidüllesztette, combjain megfeszültek az izmok, általában a duzzadó életerőt személyesítette meg. Benne szemlélhető, gondoltam, az a paraszti őserő, amelyről többször olvastam csekély irodalmi értékű művekben.

Íme az egészséges, igazi magyar parasztember figurája – gondoltam. Később azonban megzavarodtam. Néhány filmkockával odébb ért az első meglepetés. Az egészséges parasztemberről kiderült, hogy nemcsak a föld szerelmese, hanem egyben elsőrangú mechanikus is. Percek alatt javít meg autót, motort, traktort. Értem, gondoltam, azelőtt munkás volt.

Ezt azonban csak addig gondoltam így, ameddig egy következő jelenet elem nem vetítette – a hős lakását. Ebből csak egy szobát lehetett látni; ez azonban könyvtárszoba volt. Nagy rendben és végeérhetetlen sorokban sorakoztak a könyvek oly könyvespolcokon, amelyek kopjafamotívumokkal voltak díszítve. Úgylehet, a díszlettervező ezzel akarta jelezni, hogy az ilyen könyvtár rokonfogalom a temetővel. Halottak pihennek benne, háborítatlanul.

A könyvtár jelenléte azonban megint megzavarta képzeletemet. Úgy látszik, a parasztruhás hős nem paraszt, nem munkás vagy mérnök, hanem intellektuel. Széplélek. A hölgy, akit a film édesanyjaként mutatott be, pusztá külsejével meggyőzött arról is, hogy a szóbanforgó hős nem parasztszármazású. Később az is ki-

derült róla, hogy a helybeli gróf legjobb barátja. Majd az is, hogy nagybirtokos. Végül az is, hogy makulátlan úriember, bár ez talán sokak számára már abból következik, hogy barátja a grófnak. Közben azonban visszaváltozott paraszttá, időnként. Hihetetlenül sokszor cserélte a ruháit, hol frakkban járt, hol lovaglőöltönyben, hol csizmában és borjúszerű ingben, máskor meg zsakettet öltött. Látnivaló, hogy benne az összes társadalmi osztályok egyesültek. Ideális megoldás: az osztályok békés együttműködése egy személyben, aki ráadásul igazi férfiszépség. A férfiúi jelenségben egyesült társadalmi békét a közönség áhítatosan vette tudomásul. Én azonban nem tudtam napirendre térni a dolog fölött.

Mindaddig, míg eszembe nem jutott, hogy itteni ismerősim egyike, aki nem tartozik a műveltebbek közé, egyszer kifejtette nekem ezt: a paraszt az igazi úriember, mondhatni arisztokrata, s az igazi arisztokrata is olyan, mint a paraszt, mert hiszen szereti a földet. Azt elmulasztotta hozzátenni, hogy csak bizonyos mennyiségben felül.

E világszemlélet szerint a szerepben valóban nem volt ellentmondás. A neves színész a parasztot játszotta, aki igazi úriember, vagy az igazi úriembert, aki szíve szerint igazi paraszt, mert hiszen szereti a földet. Hogy melyik a kettő közül, azt már fölösleges is eldönteni. Nem is igen derült ki a filmből. Álmélkodtam a film készítőinek leleményén. Milyen egyszerűen feloldották az osztályellentéteket, úr az, aki paraszt, paraszt az, aki úr; s akár úr, akár paraszt, de mindenki mindenképpen többezer

hold ura. Hibátlan. Ezzel a gondolatmenet kulcsát is megtaláltam. A film többi figuráinak lényegét ezekután könnyedén megértettem.

Mindenekelőtt egy ifjú gróf alakját értettem meg. Ez az ifjú grófok szokása szerint éppen külföldről tért haza, ahol véletlenül sem vadászott, hanem tanulmányokkal foglalkozott, sőt, úgy rémlik, gyárban is dolgozott. Mint egyszerű munkás. A szó tágabb értelmében demokratikusnak nevezhető eszmékkal telt el. Ezeket a filmen az első adódó alkalommal ki is adja magából, dikció formájában, felmondja, mint egy leckét, hogy odakinn azt tanulta, hogy igazi úr az, aki dolgozik, lehetőleg testi munkát végez stb. Erről a film szerint a szomszéd országban világosították fel. Az ifjú gróf, aki jól megtanulta s hibátlanul fújta a vezércikkben olvasható leckét, természetesen szívvel-lélekkel paraszt-úr-intellektuel barátja szolgálatára állt abban a szerelmi bonyodalomban, amely a film meséjét adta.

E bonyodalom a már ecsetelt országúti menetelés alkalmával a film első jelenetében kezdődik. Míg ugyanis a lajbis hős gyalogol, a sofőrruhás hösnő vele szemben áramvonalas autóján gördül. Ő is külföldről gördül haza, ő is a nyugati civilizáció vívmányait szívta magába külföldön. Ebből ugyan csak egy négergyerek látszik, aki rejtelmes rendeltetéssel kuporog az autóban. Ez csakugyan így szokás Nyugaton. Franciaországban például minden autóban ül egy négergyerek az úrinő mögött. A hős és a hösnő, vadonatúj találmány, egymás felé haladnak az úton. A hős menetközben énekel, a hösnő

viszont gördülés közben énekel. Hogy a sokatígérő szimbolika teljes legyen, a hős magyar nótát énekel, a hős nő jazz-slábert. Ha jól hallottam.

Találkoznak. Liebe auf den ersten Blick. Hogy e fogalomra van-e magyar szólás, azt nem tudom. A Liebe, mindenesetre Haszliebe, amelyhez a gyűlölködést társadalmi előítéletek szolgáztatják. Ilyenformán: mint-hogy a hős nő nem parasztlány és nem comtesse, nem ismeri fel mindjárt a hős vitathatatlan férfiasságát, ő csak gazdag polgárlány, aki, hála az átkos külföldi nevelésnek, megveti a lajbis és goromba parasztot. Később azonban revideálja nézeteit. Olyannyira, hogy a gentleman-paraszt meghódítására ő is cselédlány-ladyvé öltözik. Ezáltal a köztük fennforgó társadalmi előítéletekből származó akadályok megszűnnek, s a fiatalok, mint mondani szokás, egymáséi lesznek, a népi és úri társadalom általános örömrivalgása közepett.

Elégedetten álltam fel.

Nem ugyan a film meséjével, színvonalával voltam elégedett, nem is a szereplők játékával, még kevésbé azzal a világszemlélettel, amely a filmből áradt, hiszen nem értettem meg, hogy miért kell a parasztot úrnak, az urat parasztnak nevezni. Azt azonban megértettem, hogy román ismerősöm miért hívta fel figyelmemet erre a filmre. Úgy látszik, azt remélte, hogy a magyarokról táplált szemléletem megváltozik az előadás után, s azt gondolta, nem jut eszembe: Ohnetjük a franciáknak is van. Miért ne volna a magyaroknak is, több is, akik

azonban megfelelően a kor szellemének, nem regényeket, hanem filmeket írnak?

– Ez, hogy leírom Ohnet nevét, olyanféle eredménnyel jár, mintha egy zsilipet emelnék föl, hogy egy felduzzadt folyó vizét engedje szabadon. Képzetek áradata, következtetések vízesése szakad fel bennem. Nincs módomban ellenőrizni, hogy vajon helyesek-e, ezért fenntartással jegyzem le őket. Lemaitre Ohnet-ről szóló közismert kritikájában egy tehetséget nem tagad meg áldozatától: azt, hogy ismeri közönségét. Ez a lényeges, Ohnet-k sem a regényírásban, sem a filmgyártásban nincsenek közönség nélkül. „Műveiket” nem is ők írják, hanem egy bizonyos társadalmi réteg írja elő, s ők e réteg nézeteinek tollbamondása után történeteket szerkesztenek, figurákat mozgatnak. Tehetségük a művészi tehetség ellentéte. A művészeknek megvan az a képessége, hogy a látszatok alatt meglátják a valóságot és érzékelteni tudják. Az Ohnet-k viszont rendelkeznek azzal a tehetséggel, hogy a valóság fölött meglátják a hazugságokat s ezeket adják elő, valóság gyanánt. Csodálatos hallásuk van arra, hogy az életből felszűrődő hamis hangokat gyúrák össze kompozícióvá és ragyogóan szelektálnak abban az értelemben, hogy egyetlen egy igaz hangot nem engednek be műveik hangzavarába. Ez adja az ilyen „művek” összhangját. Az érdekes az ilyesmiben az, hogy az író, filmíró, filmrendező ugyanúgy tud hazudni az élet dolgairól, mint az a tömeg, amelynek „alkot”. Birtokában van annak a szemüvegnek, amely hajszálpontosan úgy torzítja el a dolgok képét, mint a

társadalom egy rétegének a szemlélete. Azokból a banalitásokból, amelyek közönségük lelkében élnek, világot szerkesztenek közönségük örömére. Műveik ilyenformán őszintén vallanak a maguk közönségének világ-szemléletéről. Az ilyen alkotásokból könnyű dolog kihámozni egy szemléletmód alapvonalait. Éppoly könnyű, mint a cipő formájáról fölfedezni a kaptafa idomait.

Az alkotó is mindenekelőtt a suszterre emlékeztet, aki jól ismervén mesterségének szabályait, igen vigyáz, hogy ne menjen tovább a kaptafánál. Tudja, hogy ha alkotása szorítani fogja, itt-ott megsebzí páciensének lelkét, akkor nem rendel nála többet. Ebből sok minden következik.

Mindenekelőtt az, hogy ebből a világból kitiltatik minden, ami a nézőt saját állapotának kellemetlenségeire figyelmezteti. Ezért, mint az angyal Ádámot a paradicsomból, a filmgyáros kiűzi a szegénységet alkotásaiból (a szóbanforgó filmben minden szereplő nagybirtokos, gyáros stb.).

Második követelmény: a társadalmi osztályok kegyelmet kapnak, mert különben a film nem lehetne szociális. Ezért a társadalmi osztályok: léteznek. Azonban: ez osztályok között nincs anyagi különbség, legfeljebb születési. Így elviselhetőbb (a filmben a gróf, a „parasztúr”, a kastélyt vásárló pék körülbelül egyformán gazdagok).

Minthogy a közönségről feltehető, hogy munkájából él s a munka felől kispolgárok módjára vélekedik, szük-

séges, hogy a filmben a munkát mindenki megbecsülje, sőt gyakorolja. Nehogy igazságtalanság derüljön ki a társadalomról, kell, hogy az is dolgozzék, akinek nincs szüksége erre (a gróf olyan elveket táplál a becsületes kenyérkereső munka értelméről, mint egy családja körében saját fontosságát önelégülten és nadrágtartóban fejtegető nyárspolgár, a nagybirtokos paraszt-gentleman kaszát ragad, hogy megmutassa aratóinak, ki a legény a munkában, a meggazdagult kenyérgyáros-pék hajnali ötkor fölkel és boldog mosollyal veszi el a dagasztótéknőt aszakácsnőtől, hogy saját milliomos kezeivel dagasztja meg a kenyeret). Ilyenformán a közhelyeken át kiderül, hogy igazán csak a munka nemesít, s ezt a milliomosok tudják legjobban, s a főnemesek is állandóan nemesítik magukat azzal a munkával, amelyre nincs is szükségük.

Az alkotó tudja, hogy a tömeg, amelynek alkot, nincs bőviben a pénznek. Teendő: bagatellizálni kell a pénz szerepét, a boldogság megszerzésében a bankó elhanyagolható mennyiség lesz. A milieu természetyszerűen gazdag, a pénzről azonban olyanféleképpen kell beszélni, ahogy az úrigyerekek gondolkoznak róla, mint valamiről, ami van. Magától. A film gazdagjainak pénztől független lelkeknek kell lenniök (a grófot egyáltalán nem verné le, ha nem volna birtoka, hiszen az úr még a gyárban is úr, a gentleman-parasztban egyáltalán nincs meg a paraszti bírvágy, hiszen gentleman, a kenyérgyáros éppoly boldog volna egy kis pékműhelyben, mint a

soktermes kastélyban, hiszen ott is dagaszthatna kenyeret).

A néző: kispolgár. Következésképpen: bár mély tisztelettel néz az előkelőkre és gazdagokra, az előkelősködést és gazdagsággal-hetvenkedést nem bírja elviselni. Mindkét érzelme kiszolgálandó. (Megoldás: az igazi előkelőség: a gróf csúfot űz a parvenü pékné előkelősködéséből, az előkelősködés a grófnak öltöztetett parádéskocsison keresztül kifiguráztatik. Az igazi előkelőkben a lélek nemessége tündököl). Aki ezt a szemléletet nem osztja, az a film folyamán elbukik, illetve megtér.

Mivel elbukni senki sem bukik el. Legkevésebbé a nők. Minthogy a lajbis hősnek grófi lelke van, úgy, ahogy a grófi lelket a varrólánykák elképzelik, szerelem házasságon kívül eszébe se jut. Igaz, hogy másnak se ebben az álomvilágban, ilyen ember ebben a világban nincs is, mert hiszen ha volna, akkor veszélyben forogna a minden érdektől ment tiszta szerelem eszménye. Ez alatt az olyan házasság értendő, amelyben az előnytelenebb helyzetű fél a társadalmi emelkedés lépcsőjén négy-öt fokot emelkedik házasság útján.

További jellegzetességek: az igazi vagyon a földben rejlik, a föld nem rontja meg az embert, mint a bankó. Az igazi erény vidéken tenyészik, kastélyok és kunyhók fedele alatt. Igazán gonosz emberek tulajdonképpen nincsenek is a világon, az intrikusok hajdani szerepét merő véletlenek és sajnálatos félreértések helyettesítik; ezek teszik lehetővé, hogy egy film másfél óra hosszát tartson. Minthogy a föltételezett Átlagos Néző nem szereti,

ha lelkingugalmát megzavarják, a halál kikapcsolódik, a társadalom könyörtelen kényszerei nem léteznek, az osztálykülönbségek a nemeslelkűség általános hevületében leomlanak. (A hősnő külföldön fölszedett gőgjét a hazájában uralkodó demokratikus közszellem hatása alatt elveszti.)

Célszerű világ ez. Mindig süt a nap. De azonnal gyülekezni kezdenek a viharfelhők, mihelyt két egymásnak szánt fiatal közeledik egymáshoz. Ilyenkor rögtön villámlani kezd, megered a zápor, elromlik a motor, árokba fut a kocsi, közbelép az egész természet, amely általában azzal foglalkozik, hogy bemutatja egymásnak azokat, akik egymáshoz illenek. Ilyenkor a hős és a hősnő sebet kapnak. Minthogy egyebüttl sérthetetlenek, természetesen a szívükön. Ez a seb a film végéig egyre mélyül, a végén meggyógyul. A közönség könnyezik örömében.

A közönség... Tulajdonképpen azt kellene tudnom kikből áll az ilyen filmek közönsége? A társadalom mely rétegéből rekrutálódik? Mennyire tehető? Mi a súlya a nemzet életében? Mi a megfelelője közéleti és általános kérdésekben annak a szemléletnek, amely ilyen filmet követel? Vajon e tömeg következetesen hamis és elejétől végéig hazug ideálokat keres? Az élet más területein is?

Szeretnék találkozni valakivel, aki e hazugságrendszer általánosan emberi okai mellé elmagyarázza nekem a különleges nemzeti okokat, ezek nyilvánvalóan a helyi társadalomfejlődés bizonyos körülményeiből, társadalom és művészet viszonyának valamiféle rendezetlenség-

géből, a közízlés nyilván nem véletlen elferdüléseiből folynak. Az este Arany Jánost olvastam, s e nagy költő egy mondata ellentmondásra ingerelt: „költő hazudj, de rajt’ ne fogjanak”, írja egy helyütt. Meghökkenstem, e költővel, aki igazán költő, s a szó legjobb értelmében az, ebben az egyben nem tudok egyetérteni. A költő és a művész általában mindent elkövethet, csak éppen hazudnia nem szabad. Ugyanis, mihelyt hazudik, rögtön rajtakapják. Persze a hazugságot nem így kell érteni: hazudik az, aki hihetetlen dolgokat állít. Nem is így: hazudik az, aki nem csupán az igazat mondja. A művészetben az hazudik, aki nem néz szembe a világ és az emberi lét kérdéseivel, aki olyan világot fest, amelyben van fény, de nincs árnyék, van erény, de nincs bűn. Hogyan lehet ott erény, ahol nincs bűn, hogyan lehet valaki szent ott, ahol nem lehet vétkezni. Az az alkotó, aki ilyen világot ábrázol, azonnyomban átláthatóan: hazudozik. S ennek következményei elriasztóak. Nemcsak az derül ki ugyanis, hogy ő hazudik, hanem az is, hogy hazugság lenne művészetnek nevezni azt, amit csinál, mi több, hazugság az is, hogy ő művész. Mi hát a hazugság a művészetben, mi a művészetet megsemmisítő hazugság? Ezt egyszer alaposan végig kellene gondolnom.

Kétségtelennek látszik azonban, hogy ilyen hazugság az, ahogy néhány film, amelyeket hála a kánikulának látnom adatott, szerelemről, nőről, nő és férfi viszonyáról beszél. Ha hihetnék szememnek, illetve annak, amit e filmek szemem elé tártak, azt kellene elhinnem, hogy

a nő itt se meleg, se hideg, hanem langyos. Abban a bizonyos bibliai értelemben. Úgy rémlik, hogy a legtöbb filmben nem is annyira nők szerepelnek, hanem helyesebb szóhasználattal, eladó lányok. Ezek valahányszor érzelmeik kifejezésére kerül sor, zavarukban e célra készült slágereket kezdenek énekelni. Mit jelent ez? Azt, hogy nincsenek szavaik a szerelemhez? Ez még hagyján, de úgy látom, tekintetük se nagyon van erre a célra, ami igazán nagy hiba. Szóval, arcjátékkal nem a maguk érzelmeit fejezik ki, hanem egy dalszöveg érzelmeit. A slágerért úgy nyúlnak, mint egy nyomorék a mankójáért. Arcjátékuk inkább csak a kacérságé, a játéké, a csábításé, mintsem a szerelemé. Szinte várom, hogy ez és ez az autót vezető, teniszező modern filmhősnő a döntő pillanatban hirtelen biedermeier hajadonná változik át (ó, nem Gretchenne), és ezt suttogja: beszéljen a mamával! Úgy rémlik, hogy színészi játék és szcenárium egyformán gyáván viselkedik a szerelem területén, noha természetesen a szerelem áll a film középpontjában. Ezt a forró kását kerülgetik a macskák óvatosan. Előfordul azonban, hogy a film készítői merészek akarnak lenni. Ilyenkor a francia modorhoz folyamodnak.

Ennek mikéntjét láttam a *Szerelmi vágycímű* filmben. E *Szerelmi vágy* című darabban, amely nem végződik általános boldogsággal, amelyben nem jár jól mindenki, a tragédia egy emberéletet követel áldozatul és három ember boldogságát teszi tönkre. Azon robban ki, hogy az egyik főszereplő felesége szerelmes lesz a másik főszereplőbe, ezt megállapítván rögtön vonatra ül,

mindkét szóbanforgó férfinak megírja, hogy nem tud hazugságban élni, mire a férj tönkreteszi magát (itallal), a szeretőjelölt pedig elkeseredik, mert nem tudja befejezni „Szerelmi vágy” című zenedarabját. Mindaddig, míg meg nem ismeri a szóbanforgó hölgy leányát, akire szintén kiveti nem határozottan házasságonkívüli szándékait, természetesen szintén sikertelenül. Ezek az alakok úgy rémlik, egytől-egyig halálos betegségnek nézik a szerelmet, amely elől, megdöbbenő észjárással az élethossziglani szerelmi bánat öngyilkosságába menekülnek. Közben ijesztő következetességgel maradnak meg a férfi s nő viszonyának a perifériáin, az erényt a polgári gyávasággal tévesztik össze. Csak gondolatban vétkeznek, ott azonban igen alaposan, fölmennek a lovag lakására, ott megsimogatják az összes párnákat, majd távoznak anélkül, hogy megfeledkeztek volna önmagukról. Kétkedve jegyzem le észleleteimet. Lehet, hogy rossz szemmértékem van, mint általában minden idegennek és abba a betegségbe estem, ami az utazóké, akik annyira figyelnek, hogy mindenben tünetet látnak. Valahogy azonban úgy érzem, hogy itt többről van szó, mint a rendezők, darabírók, színészek tehetetlenségéről, vagy mérsékelt tehetségéről. Egy általános és kissé tisztázatlan gyávaságot érzek, amely hipokrita módon elfordítja tekintetét a valóságról, s kamaszos fantáziával éledeleg a szerelem mibenléte körül. Mit mondjunk az olyan ízlésficamról, amely egyfelől kínosan óvakodik észrevenni: kivételképpen megesik, hogy férfiak és nők elfeledkeznek magukról és a társadalmi konvenciókról,

viszont – habozás nélkül hosszú percekig perget egy képet, amelyen a szerelmes férfi szerelme tárgyának egy ruhadarabját simogatja, miközben nyomatékosan ellágyult és szenvedő tekintettel megkérdi: „Ez az övé?”

Lehet azonban, hogy mindebben nincs igazam. Az egyik film, amelyet láttam (*A hegyek lánya*) valóban szerelemről vagy szenvedélyről beszélt, hősnője valóban nő, sőt nőstény módjára élt a világban, s ebből valódi dráma kerekedett. Igaz viszont, hogy e film hősnője nem volt úrinő, s úgy rémlik, nemzetisége szerint sem volt magyar. Talán ezért hiányoztak ez alkalommal a film készítőiből a szokásos hipokrita gátlások. Bár lehet, hogy ez azért volt így, mert ez a film jó író regényéből készült és jó rendező készítette. Vagyis hiányzott belőle a gyáva hazudozásnak, ostoba mellébeszélésnek, szemérmetlen álszentségnek az a mindent megfertőző légköre, amely lehetetlenné teszi, hogy színészek jól játsszanak, események logikusan peregjenek, s az igényesebb néző elégedetten keljen fel helyéről.

Hiába, az ember nem menekülhet tetteinek következményei elől. Mint már leírtam, azért kezdtem el a mozi-bajarást, hogy a kánikula elől meneküljek. Később már el-elgondolkoztam azon, amit a filmek vallanak ízlésről, eszményekről, ilyesmikről. S ma azon kaptam magam, hogy a látott film hibáit kezdem elemezni. Szóval gyűlöletes módon úgy viselkedtem, mint egy hivatásos filmkritikus, aki beszámolóján elmélkedik akkor, amikor még nem tudja, hogy vajon lapjának érdekei megfelelnek-e azoknak a nézeteknek, amelyeket ő írásba akar

foglalni? Igazán nem gondoltam volna, hogy foglalkoztatni fog ez a probléma: mi a jó és miért jó ezekben a filmekben, mi a rossz és miért rossz bennük? Ám ha már benne vagyok a bajban, legokosabb, ha kiadom magamból.

Ma olyan filmet láttam, amely figyelemreméltó módon ellenemondott a múltkoriban vázolt és sikert biztosító alapelveknek. Már az első pillanatban meghökentem: a filmről varrógépkattogás is hallatszott, s a vásznon megjelent egy varrólány, aki csodálatosképpen nem tündérkirálynőhöz hasonlított, hanem varrólányhoz. Hihetetlen, hiszen ez a valóságban így van, hogy merik tehát filmre vinni? Csodálkozásom később fokozódott. A film témája a szépség és csúnyaság, gazdagság és szegénység ellentétéből igyekezett drámai feszültséget csiholni. E feszültség később melodráává lankadt, hogy végül idillben csúcsosodjék. Ohnet mégiscsak megélemedett hamvaiból. A közhely sem maradt el. A varrólánynak a szövegíró ezt az eredeti mondatot adta a szájába: „Én csúnya vagyok, nekem csak a lelkemet lehet szeretni.” A lelket azonban nem lehet lefényképezni, ennélfogva nem lehet hihetővé tenni, ennélfogva a szerelem kikötőjébe nem is a varrólány fut be, hanem a gazdag úrilány, aki a filmben a szépséget és gazdagságot testesíti meg. Tartsunk azonban rendet.

A szóbanforgó darabban (*Kölcsönadott élet*) a mesét az indítja el, hogy az említett varrólány levelezésbe kezd egy frontkatonával. Levelezés útján szerelmesek lesznek egymásba, már egymás lelkébe, ahogy a szcenári-

umíró kifejezi magát. A bonyodalom abból támad, hogy a katona hazatér és egy kórházi ágyon vívódik betegsé- gével és a halállal. Irat a lánynak. A lány, aki a szövegíró leleménye szerint tudja, hogy csúnya (ilyesmi már rit- kább a valóságban), a nagybeteget nem akarja kitenni a személyes megismerkedés megpróbáltatásának. Megol- dás: megkéri egy előkelő rendelőjét, hogy helyettesítse. Az úrilány elmegy a kórházba. Már a folyosón kemény dorgálás éri: a főorvos (képtelenül rossz színész játssza) akkurátusan megmossa a fejét, amiért ilyen későn jött.

A szegény gazdag úrilány egyre mélyebben süllyed a bonyodalomba, s végül egészen elmerül benne: szerel- mes lesz az immár felgyógyult ifjúba. (NB. Az ifjút természetesen az ő jelenléte adta vissza az életnek.) Azonban, minthogy a filmnek még legalábbegy órát kell tartania, egyelőre erősebb benne a társadalmi konvenci- ók szava, mint az érzelmeké. Eltűnik. Az ifjú tanácsta- lan. Elszánja magát. Elmegy a varrólány lakására. Kínos helyzet. A varrólány mesét talál ki arról, hogy ő csak a barátnője önmagának. Az ifjú vár. A varrólány kínjában kimenekül az utcára. Az utcán zuhog a zápor. A varró- lány meghül, meghal. A fiatalember összeomlik, meg- tudván a halálhírt. Hajtat a temetőbe. Éppen akkor érke- zik, amikor a halottra rácsapják a koporsófedelet. Így szerelmese arcát már nem pillantja meg.

Keltem volna fel, mentem volna el, azzal a véle- ménnyel, hogy a mese giccses, ám kerek; a két nősze- replő ügyesen játszik, ahhoz képest, hogy mit játszik; a

férfiszereplő reménytelen; a mellékszereplők ijesztően rosszak. Am a filmnek még nem volt vége.

Ezen a ponton csak a melodramának volt vége, még jött a ráadás: az idill. A forgatókönyv írója még némi bonyodalmat agyalt ki, hogy a nézőt kétségben tartsa afelől, vajon találkoznak-e az igazi szerelmesek vagy sem? Végül találkoznak. Öröm, boldogság, csókok, függöny. A sláger a film végéről hiányzott, belőle azonban nem. A gazdag úrilány mindig slágeréneklés mellett, zongora előtt gondolt lovagjára, a sláger szavaival. Ilyenformán volt szemérmes. A bennem, fájdalom, fölébredt kritikus viszont ilyenformán összegezte véleményét:

A film készítői láthatóan valamilyen művészies alkotásra törekedtek. Ez merészségre buzdította őket: a szokástól eltérően szerepeltették a szépség és gazdagság mellé a szegénységet és csúnyaságot is. Saját merészségüktől később megijedtek, s engesztelni kezdték a vélt közízlést. Egyre szaporodó közhelyekkel a szövegben, egyre mélyülő giccsel a meseszövében. A film végére a néző már habozás nélkül elhitte, hogy a művészies szándékot nem gondolták komolyan. Ők úgy gondolták, hogy az Átlagos Nézőnek megadják kezdetben annak a látszatát, hogy művészetet lát, majd fokozatosan visszatérnek az Átlagos Néző világképének keretei közé. Ez sikerült.

(Itt a naplójegyzetek írója, valószínűleg később, ceruzával az alanti toldást fűzte hozzá az eredeti szöveghez. A ford.)

Az este, társaságban egy magyar ismerősöm némileg megvilágította előttem a filmkészítők gondolkodásmódját a ma látott film kapcsán. Mint kifejtette: ha drámai vagy művészi filmet akartak volna csinálni, akkor a két nőszereplő közül a csúnyát kellett volna többször láttatni a vásznon, s az ő alakját állítani a történet középpontjába. Ez azonban lehetetlen, primo: azért, mert a magyar filmcsillagok közül aligha akadt volna olyan, aki vállalta volna, hogy akár egyetlen filmen is elcsúfítsák, secundo: azért, mert olyan se akadt volna közöttük, aki eltűrte volna, hogy kevesebbet szerepeljen a vásznon, mint egy kevésbé ismert színésznő, aki vállalja az elcsúfítást. Mármost mi következik ebből? Primo: az, hogy a közkedveltebb színésznő személye miatt, a kevésbé színes, de dekoratívabb női szerepet kell főszereppé tenni; secundo: az, hogy a filmet nemcsak a közönség vélt igénye miatt, hanem a közkedvelt színésznő személyének kellő kiemelése miatt is folytatni kell; azután is, hogy a történet tulajdonképpen befejeződött. Ez világos beszéd volt, megérttem. Ma még egy filmet láttam, *Makrancos hölgy* volt a címe. Shakespeare Katalinjának motorizált mása tört-zúzott benne. A filmnek a címén és a néven kívül nem sok köze volt az inspiráló Shakespeare-darabhoz. Nincs kedvem írni róla. Nem olyan jó és nem olyan rossz, hogy eszembe juttatna valamit.

Azt hiszem, mégis uszodákba fogok járni a meleg elől, mert még egy kispolgári tömeg is elviselhetőbb, mint a kispolgári tömegizlés. Rosszkor kezdtem a mozibajá-

rást. Természetes, hogy ilyen melegben rossz és közepes filmeket adnak. Mert: azt mégse hihetem, hogy ez volna az általános színvonal! Ha elhinném: fel kellene háborodnom, már magyar barátaim nevében is. Ma egy Petőfi-filmet láttam. A címe: *Szeptember végén*, az egyik legszebb magyar verset idézte fel előttem, a verset, amelyben páratlan tisztsággal szól az ősz csengettyűje, mintha könnyű lábbal egy kengyelfutó iramodna át a mezőkön, hirdetvén, hogy hátrább valahol jön a halál.

Az előadásra megkésve érkeztem. A vásznon vén fákat lehetett látni s egy kerek kőasztalt. A vén fák száraz leveleket hullattak a kerek kőasztalra. A levelek igen szabályos időközökben hullottak; annak, aki a műteremben hullatta őket, volt ritmusérzéke. A fényképész érzékelteni akarta azt is, hogy a levegőben ökörnál úszik, töméntelen ökörnál. Túloznak – gondoltam elnézően, sok az ősz.

Vártam, hogy történik valami. Azonban jőideig semmi se történt, csak a levelek hullottak, s az ökörnálak szállongtak. Kezdtém kényelmetlenül érezni magamat. Később váltott a szín, zsalugátert láttam s egy épületet, amely a parkkal együtt sikertelen múlt századi olajnyomatok hangulatára emlékeztetett. A költő felesége fölkelte ágyából, hanyagul összevonta igen modernszabású pongyoláját, kifutott a parkba, s ott ezt kiáltotta: Sándor! majd újra ezt: Sándor! Hogy erre senki sem jelentkezett, elnézően elmosolyodott. Mintha ezt gondolta volna: a maga útjain jár, hiszen költő, zseni. Egyre feszélyezettebben éreztem magam. A költő felesége átkelt az ava-

ron, a levélhullató fák alatt, s a kőasztalon fölfedezett egy papírlapot. „A Sándor új verse” – mondotta átszellemült mosollyal. Aztán fölemelte a papírlapot, s felolvasta a verset a hulló faleveleknek. Nem úgy olvasta, ahogy egy feleség olvas, egy alkalmasint nehezen olvasható friss kéziratot. Úgy olvasta, ahogy egy szavalónő olvas, aki nem tud verset mondani. Zavar érzése hatalmasodott el rajtam. A rendező azonban nem jött zavarba. Komótosan pergette az olvasási jelenetet, az ügyeletes levélpotyogtató szünet nélkül hullatta a sárga leveleket. A költő felesége pedig olvasott. A Sándor új versét olvasta. Az arcán látni lehetett, hogy ez a Sándor neki férje. Mikor ehhez a sorhoz ért:

Még ifjú szívemben a lángsugarú nyár,
arca felragyogott a boldogságtól és az elégedettségtől. Látszott, hogy jólesett azt olvasnia. Tűnődve nézte az éppen lehulló levelet. Mikor azonban ahhoz a sorhoz ért, hogy:

De íme sötét hajam őszbe vegyül már,
összeráncolta szemöldökét. Úgy rémlett, emlékezetét erőlteti, s azon gondolkodik, hogy talált-e vajon ősz szálakat a Sándor hajában? Aztán megcsóválta a fejét, mintha ezt akarná mondani: ej-ej, mikre is gondol ez a bohó ifjú, hiába, költő! Arca azonban fölragyogott, amikor odáig ért a versben, hogy:

Ülj hitvesem, ülj az ölembe ide,
az arcjáték ezt fejezte ki: ez már igen, ez a beszéd illik az ifjú férjhez, ez tetszik a hitvesi szívnek. A hitvesi

szem azonban kisvártatva elfátyolozódott. Érthető okból. A hitvesi szem ezt olvasta a papírról:

Holnap nem omolsz-e sírom fölibe...

Ha jól emlékszem, itt a hitvesi kéz kihullatta kezéből a papírt és a hitvesi homlok gondolatokba merült, mintha azt fontolgatná, hogy nem lesz-e csakugyan eképp? Megfogóztam a támlásszék karfájában. A versből, e remekműből még másfél strófa volt hátra. A színésznő rendületlenül folytatta a felolvasást, a falevelek rendületlenül hullottak, az ökörnál szünet nélkül úszott, s a gyomrom táján nyomást éreztem. Rosszullét környékezett. Elhatároztam, hogy máskor a sor szélére váltom a jegyemet. Szomszédaim arcára tekintettem. Szomszédaim könnyekig meg voltak hatva. A színésznő is könnyekig meg volt hatva. Könnyei a kőasztalra hullottak, párhuzamosan az őszi levelekkel. Sígni szerettem volna. A színésznő a vásznon leverten ült, nyilván hatása alá került a vers balsejtelmeinek. A levelek hullottak. A költő megjelent a hulló levelek között. Egy fa mögül bukkant elő nesztelenül, mint egy kísértet, feketében. Merően nézett, mint aki a jövőbe lát. Szomszédaim nem voltak meglepődve. Olyan volt, amilyennek ők a költőt elképzelik. Mert ők tudják, hogy a költő felhők között jár. A költő hosszan megcsókolta a feleségét, majd eltűnt a színről. Később a film néhány sebesen lepergetett olajnyomaton át bemutatta, hogy miként tűnik el az élet színpadáról is. Az a színész azonban, aki a költőt alakította, itt maradt. Most már a költő fiát alakította. A színésznő is itt maradt. Most már azt a Szendrey Júliát

alakította, aki eldobta az özvegyi fátyolt. Szomszédaim is ott maradtak. Én azonban távoztam. Betértem az első italmérésbe, mint Petőfi Zoltán a filmen. Egymásután három pohárka konyakot hajtottam fel. Aztán végigmentem a Kossuth Lajos utcán, majd a Dunaparton. Levegőt akartam, levegőt! Rettenő fáradtságot éreztem és kilátástalan szomorúságot. Őrült ötletem támadt: nekimegyek az első szembejövőnek, megragadom a kabátja hajtókáját és ezt mondom neki: – Ember, hallgasson ide! Csináljanak giccset, hasogassák a színfalakat, pergessék az őszi leveleket, énekeljenek slágert, szteppeljenek, fürödjének szirupban és limonádében, varrjanak pitykét a frakkra, s készítsenek frakkszárnycsík a lajbira, nevezzék a grófot parasztnak, a parasztot grófnak, de a Petőfiüket hagyják békében! De a remekműből ne csináljanak giccset! Értsék meg kérem: annak a masszának, amelyet a részeg a mellékhelyiség mellé ereszt magából, nem mentsége, hogy badacsonyi bor hajtotta ki belőle...

Szerencsére mindezt csak akartam mondani. Bizonyára őrülnék néztek volna, jobb esetben költőnek, aki fellegek közt jár, semmi köze a valósághoz. Idegennek.

Ez a szó magamhoz térített. Eszembe juttatta, hogy jó lesz, ha fékezem magam, ha tudomásul veszem a többség véleményét, különben felfedezik, hogy idegen létemre nem viselkedem udvariasan, és megvonják a tartózkodási engedélyemet.

Ez a fölismerés teljességgel kijózanított. A séta is használt. Mire egyik magyar barátommal találkoztam, már

csendes voltam és nyugodt. – Honnan? – kérdezte mosolyogva, azzal a bűbájos szívélyességgel, amely minden magyar arcára kiül, ha idegennel, vendéggel találkozik. – Moziból – feleltem neki derűsen. – A *Femme du boulanger*-t látta? – kérdezte felcsillanó szemmel, érdeklődve. Tagadólag intettem a fejemmel, mire ő csodálkozva tekintett rám. – Magyar filmet – feleltem neki. Néhány lépést hallgatagon tett meg mellettem, majd hirtelen szembefordult velem, a homlokán két aggodalmas ránc ült, az orrtő fölött. Vizsga tekintettel nézett a szemembe: – Valami oka van, hogy nehezteljen ránk? Megbántotta valaki? – Ellenkezőleg, uram, ellenkezőleg, bizonykodtam, tudja, hogy mennyire szeretem magukat. – Majdnem keményen támadt rám: – Akkor miért néz meg magyar filmet, mielőtt érdeklődne felőle valamelyiküinktől? – Szerencsés felelet jutott eszembe: – Ebben a kánikulában – mondtam – hűvös van a mozik nézőterén.

Erre elmosolyodott és enyhén elpirult: – Azért nem kellene... – szólt tétovázva és szégyenlősen. Szerettem volna megölelni. – Mondja – kérdeztem csendesen –, ha ennyire szégyenlik, miért nem tesznek ellene valamit?

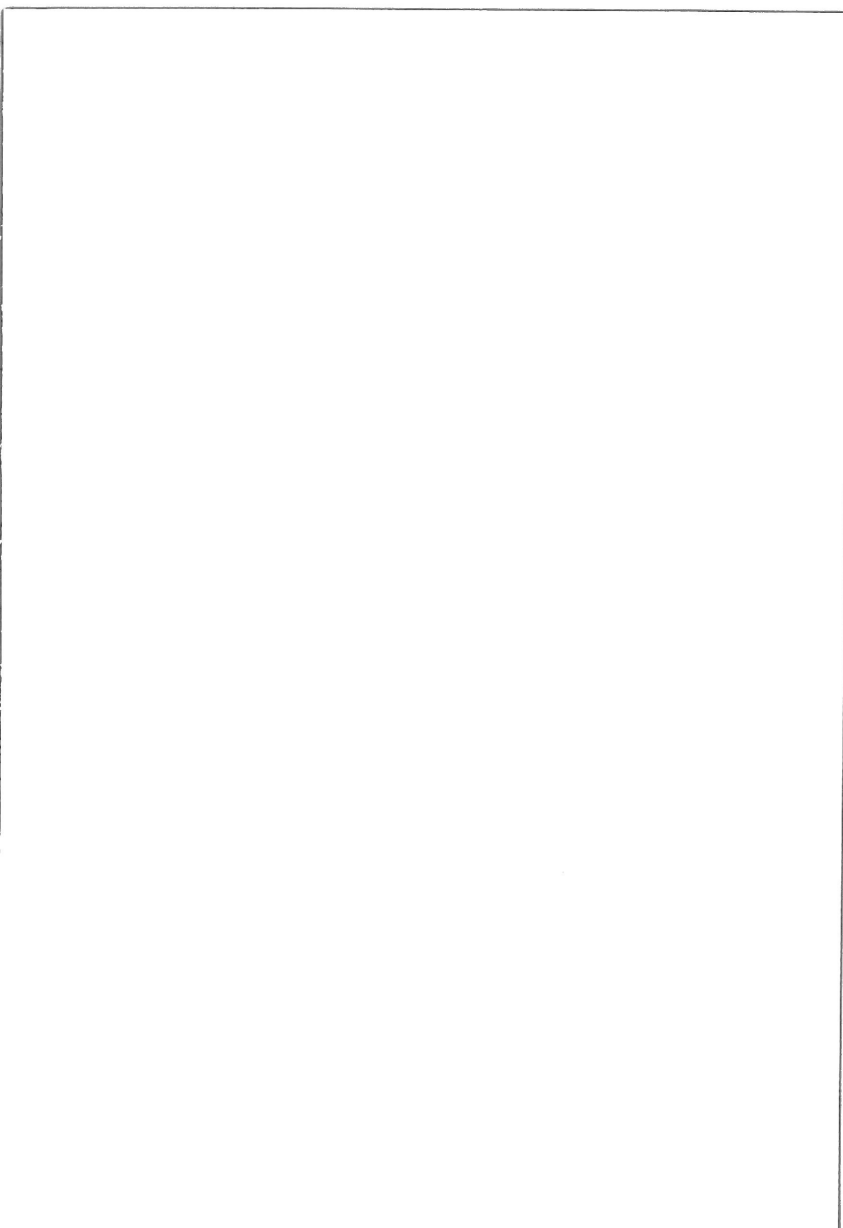
Tanácsalan kézmozdulatot tett a kezével és megint elpirult. Hiába, lehetetlen nem szeretni és lehetetlen megérteni ezt a népet. Több alázatra lenne szükségem és lélekkel közelíteni azokhoz a rejtélyekhez, amelyekkel az értelem nem boldogul. És: vannak sokkal nagyobb és sokkal gazdagabb népek is Európában, amelyek sokkal rosszabb filmekkel adnak hírt magukról. Ám, hogy ma-

gyar barátaimat meg ne bántsam, elhatároztam, hogy
többé nem nézek meg magyar filmet. Vaktában. Bele-
egyezésük nélkül.

Szabó Zoltán

Magyar Csillag, 1943. szeptember

Magyar Filmintézet, Budapest, 1992
Felelős kiadó Gyürey Vera igazgató
Szedés és tördelés T-Twins Kiadói és Tipográfiai Kft.
Készült a Nagy Nyomda Kft.-ben
Felelős vezető Nagy László
A kötetet Fraunhofer Péter tervezte
Megjelent 8,4 (A5) ív terjedelemben
ISSN 1215-6973
ISBN 963 7147 12 8





120,-